

კაცობრიობა

და

ხალხოსნობა

ანტონ ფურცელაძისა.

ფასი ერთი აბაზი

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდავი. არ. ქუთათელაძისა, მოსკოვის ქუჩა.

1 9 0 6



კაცობრიობა

და

ხალხოსნობა

37039

ანტონ ფურცელაძისა.

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა.



ტფილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი არ. ვ. ქუთათელაძისა, მოსკოვის ქუჩა № 5.

1906

Дозволено цензурою Тифлисъ, 22 декабря 1905 года.

კოსმოპოლიტობა და პატრიოტობა

I

ეს ორი საგანი გახდა დიდი საბაასო მრავალთა დაწინაურებულთა კაცთა შორის. თუმცა მწერლობაში არა, მაგრამ მწერლობის გარეთ ასტეხა ამ ორმა კითხვამ ჩვენს ინტელიგენციაშიც შეხირება და უთანხმოება. ერთნი ამტკიცებენ, რომ კოსმოპოლიტობა სასარგებლოა, და პატრიოტობა საწინააღმდეგოა; მეორენი—რაც არის პატრიოტობაა, და კოსმოპოლიტობა უსაქმო კაცების მოგონილიაო.

კაცი თუ კარგად დააკვირდა, ჰნახავს, რომ ხშირად თვით პირველ მეცნიერთა შორისაც-კი ახირება და მოურიგებლობა ხდება ჯერ ერთი აზრისა მტკიცეთ და ნათლათ გამოუთქმელობით; მეორე—თვისი მოწინააღმდეგის აზრისა და სიტყვის მიუხვედრელობით; მესამე—თვით საგნისა და საქმის აუწონრობით და გამოურკვეველობით.

ესევე დაემართათ კოსმოპოლიტურსა და პატრიოტულს აზრთა და სწავლათაც.

სწავლა კოსმოპოლიტობისა იმ შეურიგებელი სახით, რომლითაც თან და თან და უფრო და უფრო აღიძრა პატრიოტობის წინააღმდეგ, გამოიწვია იმ ურიგო ქცევამ და მიმართულებამ, რომელთაც ადგა პატრიოტობა აზრ-გამოურკვეველობის მიზეზით და შეუხამებელი კაცებისა და საზოგადოების ხელში. სწავლა პატრიოტობისა იმავე შეურიგებელი ხასიათით წინააღმდეგ კოსმოპოლიტობისა გამოიწვია იმავე ურიგო გზამ, რომელსაც დაადგა კოსმოპოლიტობა აზრ-გამოურკვეველობით და შეუხამებელი კაცების ხელში.

რომ ვიპოვნოთ საძირკველი, რომელიზედაც აშენდა

უთანხმოება ამ ორთა საგანთა შორის, საჭიროა გადავავლოთ თვალი ან ერთი რა ნიადაგზედ აღმოცენდა და რა ჰქონდა საფუძვლად ან მეორე.

რა-კი ამას ვნახავთ და გავიცნობთ, მაშინ შეგვეძლება ახსნა და კამორკვევა, მართლაც ეს ორი საქმე ერთი ერთმანეთის წინააღმდეგნი არიან, თუ ორთავეს ერთი და იგივე დიდებული საკაცობრიო სამსახური და საქმე უღვეთ წინ, თუ ასწონენ ორივენი ერთმანერთის ნანდვილს მნიშვნელობას, აწონვით დაადგებიან სწორე გზას და მისცემენ ერთმანერთს საერთო სამსახურში მხარს. რაკი ამის ახსნას შეეძლება, მაშინ ვნახავთ, რომ ეს ორივე სწავლა ისრე მჭიდროთ არიან ერთმანერთზედ ერთი და იგივე ინტერესებით გადაბმულნი, რომ ძნელი გასარჩევი ხდება ერთი სადა თავდება და მეორე სად იწყება.

პატრიოტობა ისეთივე ძველია, როგორც თვით კაცთა საზოგადოებანი. როგორც პირველ დასაწყისში კაცთა კრებას ჰქონდა მხეცური ქცევა და სახე, ეგრეთვე პატრიოტობასაც. კაცი ჯერ ეხლაც ვერ გამოკვეთულა ბევრში პირუტყვული მდგომარეობიდან, მრავალნი მეცნიერნი ჩვენი ცხოვრების სამაგალითოთ გვიმოძღვრებენ პირუტყვთა ქცევას და ცხოვრებას; ეხლაც კიდევ მხოლოდ მცირე ნაწილია კაცთა საქმეთა, რომელიც იყვეს დამყარებული კაცის ცნობასა და გონებაზედ,—და პირველ ხანად ხომ, ცხადია, უარესი გამოურკვევლობა და უაზრობა იქნებოდა ყველა საქმეში. რაკი კაცმარ იცოდა მიწის შემუშავება, არ იცოდა ბუნების მოვლა და პატრონობა,—ის ირჩენდა თავს მართო ტაცებით, გლეჯით, ერთი პატარა საზოგადოება ანუ ოჯახი სცდილობდა თავისავე მონათესავე საზოგადოებისა, ოჯახების აკლებას, განდევნას იმათი ადგილებიდან. ამას იმიტომ, რომ მათი დამხობით, განდევნით, თვითონ იქერდნენ იმათს ადგილებს, და ამ ადგილების ნაყოფით თვითონ სარგებლობდნენ. ერთმანერთის ფასი, ერთმანერთის პატივი კაცთ არ იცოდნენ და იმ მდგომარეობაში იყვნენ.

მარეობაში არც შეიძლებოდა ესა. ვინც არ იყო იმათი, ის ბუნებითვე იყო იმათი მტერი. იყო მტერი ჯერ ერთი მითი, რომ ეცილებოდა იმათ იმ ადგილებსა და ნაყოფს, რომელნიც ამათ ეჭირათ და ხმარობდნენ; მეორეც მითი, რომ ისინი ჰსარგებლობდნენ იმ ადგილებითა და საზრდოთი, რომლებიც ამათ უჭირდათ. ამის გამო ეს საზოგადოებანი არა ჰზოგავდნენ ერთმანერთს არც გასაცარცვათ, არც სასიკვდილოთ, არც ძირიანად აღმოსაფხვრელად, რადგან ამათი სიკვდილ-სიცოცხლე იყო დამოკიდებული იმათს მოსპობაზედ, ამათს აღმოფხვრაზედ. ამ ბრძოლაში, ცხადი საქმეა, საქებური და სათაყვანებელი უფრო ის იყო, ვინც უფრო თავგამოდებული და თავდადებული იქნებოდა თავისი ოჯახისა ანუ საზოგადოებისათვის, ვინც უფრო სკდილობდა მოესპო და ბოლო მოეღო ყველა კაცთა კრებათათვის, რომელნიც არ ეკუთვნოდნენ ამათს ოჯახს, ამათს საზოგადოებას.

აი, აქვე ამ პირველ კაცთა საზოგადოებათა დაწყებითვე ეძლევათ პატრიოტთა ქება, დიდება და პატივი, ხდებიან თავის საზოგადოებაში საღალადღებელნი, იმედნი და სასონი ამ საზოგადოებაებისა.

შემდეგ, რამდენიც ხანი გადის, იმდენი კაცთა პაწაწინა კრებანი იზრდებიან შინაური გამრავლებით, ერთმანერთის დაპყრობითა და დამონაგებით, ძალა-უნებური შეერთებით, ერთმანერთთან მორიგებით, რომ დაკავშირდნენ და შეერთებული ძალით შესძლონ პასუხი და ძლევა მეზობელი საზოგადოებაებისა. რამდენიც კაცთა კრებანი, საზოგადოებანი იზრდებოდნენ, იმდენი პატრიოტობასაც სივრცე ეძლეოდა, პატივი ემატებოდა, რადგან პატრიოტთ ემართათ ახლა უფრო დიდი და ვრცელი კაცთა კრებათათვის თავის გამოდება, თავის განწირვა, მომატება თავისი სიმხნევისა, გაბედვისა და თავის გამეტებისა. ბოლოს ამ გვართა კაცთა კრებათა და გაძლიერებულთა საზოგადოებათაგან დაარსდნენ სახელმწიფონი. კაცთა კრება შეიქმნა დიდი და ვრცელი. შესდგნენ

ნაციები ანუ ერთ-ერთი. კაცი თანდათან მოდიოდა გონს, ისწავლა ფასი წეს-წყობილებათა, დაიწყო შეძენა ქონებისა, ხარჩოსი, საკუთრებისა. ამან გაუტკბო კაცს უფრო სიცოცხლე. თქმა არ უნდა, აქ კიდევე უფრო დიდი პატივი უნდა დასდებოდათ პატრიოტთა, ქვეყნის მფარველთა, ძალის მომცემთა. რავდენიც ამათ უფრო ფასი ედებოდათ, იმდენი ისინიც უმატებდნენ თავისს საქმეს, გამბედაობას, ხალხის გაძლიერებას. ამ გვარს კაცებზედ იყო დამოკიდებული სიცოცხლე თუ სიკვდილი იმ ხალხისა, რომელსაც ესენი ეკუთვნოდნენ, რადგან, ვიმეორებთ, საქმე ისრე იყო დაყენებული, რომ, თუ შენ არ შთანთქავდი, შენ შთაგნთქავდნენ, ანუ როგორც კარღილი ჰსახავს ამ გვარს კაცთა შორის დამოკიდებულებას: „კაცთა შორის საქმე ასრეა დაყენებული: ვინ დაასწრებს მოკვლას: მე შენ, თუ შენ—მე!“ ან ჩვენებურად ქართულად რომ ვუქვათ: ან მე უნდა ვიყვე, ან შენაო.

ამ დროებაში, რა თქმა უნდა, პატრიოტებს არ მოეთხოვებოდათ მართალისა და მტყუანი საქმის გარჩევა და ისე მოქმედება თავისის ქვეყნისა და ხალხის სასარგებლოდ და სხვათა სამტროდ, რადგან, სწორედ რომ ასწონოს კაცმა, ყველანი მართალნი იყვნენ ამ ერთმანერთის შთასანთქმელად პირის დადრენაში: შინაურიცა და გარეულნიც. მართალი იყო ორივე მხარე მიტომ რომ, როგორც ზემოდ ითქვა, არ იყო კაცთა შორის ცოდნა და გამოცდილება, რომ ბუნება ხელოვნებით შეემუშავებინათ და იქილამ გამოეტანათ თავისი საზრდო. ამის გამო ის იძულებული იყო მტაცებლობით და სხვების ადგილების დაჭერით შეენახა თავი. მაგრამ მას აქეთ, რაც გაჩნდა მიწის მუშაობა, აღებ-მიცემლობა, ხელოვნება, საკუთარი შრომით სარჩოს შეძენა, თქმა არ უნდა, აღარ უნდა ყოფილიყო მოსაწონი ბრმა, უსამართლო პატრიოტობა, რომელიც არ არჩევდა, რა საქმისთვის იყო ეს თავ-გამოდებული—მართლისთვის, თუ მტყუანისთვის. არ იყო მოსაწონი

იმ აზრითა და შეხედულებით, რომელიც სწონდა საქმეს საერთო კაცობრიობის სარგებლობის სასწორით. კაცმა შესძლო ბრძოლა ბუნებასთან, შეუდგა ბუნების დამორჩილებას: სიმართლე იქითკენ იყო, სადაც კაცმა თავის რჩენა იწყო თავისი შრომით, და არა ძმის სისხლის ღვრით; სარჩოს იძენდა უსულო ბუნებისაგან, და არა მგძნობარე და გონიერი კაცის ტანჯვისა და წამებისაგან.

მაგრამ პატრიოტობა არ უქცევდა თავის გზას, პირიქით, რავდენიც ხანი გადიოდა და ძლიერდებოდნენ სახელმწიფონი, კაცთა კრებანი, იმდენი უფრო ფასი ედებოდა ამათს ბრმა პატრიოტობას, თავისი ხალხისა მართალსა თუ მტყუანს საქმეში სამსახურსა, სწვების ჩაგვრასა და მუსრვასა, დაპყრობასა და დამონაგებას. უკეთესს ამის მაგალითს წარმოადგენს ბრძოლა რომისა კართაღენთან. ორი უძლიერესი და უგანათლებულესი ძველს ისტორიაში ხალხი გახდა ერთმანერთის მოსისხლედ მხოლოდ მიტომ, რომ თანაბრად გაძლიერდნენ და ეტანებოდნენ მთელი ქვეყნის ბატონობას. აქ ასტყდა ბრძოლა, ბრძოლა მედგარი, ბრძოლა, ბარბაროსთა შორის-კი არა, დაწინაურებულთა კაცობრიობის თავს მდგომთა ხალხთა. სემიტთა თავს მდგომი კართაღენი და არიელთა თავთა მდგომი რომი, მის ნაცვლად რომ თავისი ცოდნით გახდომოდნენ კაცობრიობას მოძღვრად,—მისეოდნენ ერთმანერთს შესამუსრად, ბოლოს მოსაღებათ. ვის არ ახსოვს აქ რომაელთა გამოჩენილი პატრიოტის კატონის სიტყვები კართაღენის სამუდამოთ აღმოსაფხვრელად, როდესაც ისინი, ძლიერნი რომაელთაგან, თვით თვისი მძლეველი კეთილშობილი სციპიონის პირით სთხოვდნენ რომის სენატს შებრალებასა და სიცოცხლეს! რომაელთა სასიქადულო პატრიოტმა, აღიარებულმა უკეთილშობილეს და უპატიოსნეს კაცად რომში, კატონმა, მქუხარე სიტყვით მოითხოვა სამუდამოდ და ძირიანად მოსპობა კართაღენისა. ეს უპატიოსნესი პატრიოტი რომისა გახდა მიზეზი იმგვარ ნიქიერი

დიდებული ხალხის მოსპობისა, როგორც კართაღენელნი, რომელთაც თავისი კულტურით, თავისი ხელოვნებით, მეცნიერებით, ტექნიკით გააოცეს უკეთესნი ბერძენნი, უკეთესნი რომაელები, და რომელმანც შეჰქმნა იმგვარი უდიდებულესი მხედართ-მთავარნი და გასაოცარი ქვეყნისათვის თავის გამწირველნი, როგორც ანიბალი, გაზდრუბალი და სხვანმ. ვინ არ იცის, რა რწმუნებაც იყო რომის ხალხში გავრცელებული, რომელიც სწამდა თვით იულიუს კეისარს, ამ მსოფლიო გენიოსს, რომ ყველა ხალხნი რომისთვის არიან გაჩენილნი და ყველანი უნდა დაემონენ რომსაო.

ამას ვხედავთ ძველად.

ვის არ ახსოვს ახალს ისტორიაში, წარსულის საუკუნის დამლეგს ინგლისთა სახელოვანი კეთილ-შობილის პატრიოტის პიტის სიტყვები ინგლისის პარლამენტში შესახებ ამერიკელთა, რომელნიც თავისს სიმართლის დასაცველად აშლოდნენ ინგლისელებს. პიტტი თხოულობდა შესახებ ამ დიდებული ხალხისა, რომლითაც დღეს კაცობრიობა იწონებს თავს, თითქმის მასვე, რასაც თხოულობდა კატონი შესახებ კართაღენისა.

გამოიღვიძეს იდეებმა, აზრებმა, სწავლამ, მეცნიერებამ, ჰუმანიზმმა, ძმობისა და თანასწორობის ქადაგებას, მაგრამ პატრიოტიზმი ადგა თავის გზას, ის არამც თუ იცავდა თავისი ხალხების სიწამხდრეს, უმეცრებას,—სცდილობდა ამათ გავრცელებას იქაც, სადაც ამათზედ მალლა იდგნენ ზნეობით, ცოდნით, კაცობრიობით. მთელი ევროპის პატრიოტობა აღიძრა და ამხედრდა საყრანგეთის შესამუსრად, როდესაც საფრანგეთმა აღიარა „დეკლარაცია კაცთა უფლებათა“.

ეს კიდევ არაფერი, რომ პატრიოტობა გაჰყოლოდა თავისის ხალხის მართლაცა და გაძლიერების გზას, თუნდა ეს გაძლიერება მომხდარიყო სხვა ხალხთა შევიწროებით და დამონავეებით, თუ ეს შესძენდა ამ ხალხს ქონების მხრივ მაინც, რასმე. მაგრამ პატრიოტობა არ დასჯერდა ამას. ხშირად,

მხოლოდ ცარიელი თავ-მოყვარეობით, დიდების სურვილით სკდილობს ის სხვა ხალხებისა და ადგილების დაპყრობას, თავისი სახელმწიფოს გაძლიერებას. აქ, არამც თუ სხვა ხალხთ არაფრად არ აგდებენ, ივიწყებენ თვით თავისი საკუთარი ხალხის ინტერესებსაც, და თვისს საპატრიოტო საქმეთ ჰხადიან მარტო სახელმწიფოს სიდიდეს, მისს გარეგან სანახაობას. ამ გვარი პატრიოტული მისწრაფება იყო ბევრში მიზეზი, რომ დღეს იქამდის მიახწია საქმემ, რომ ერთმანეთის პასუხი, მაგიერის გადახდა, მორეენა შეეძლოთო, თითქმის მთელი ევროპა გადაიქცა სალდათებად, მთელი ქვეყნები სამხედრო ბანაკებად. სწავლა-განათლებას ბევრი დღევანდელი გაძლიერებული სახელმწიფო, შინაური ხალხისა და წარმატებისათვის-კი არ აძლევენ თავისს მცხოვრებთა, აძლევენ თითქმის მარტო სამხედრო გაძლიერებისათვის. და, თუ აქ სწავლა-განათლება აკეთებს რასმე ხალხისათვის, შინაურის საქმეებისათვის, აკეთებს თითქმის შემთხვევით; აკეთებს იმდენად რამდენადაც ამას ამ სახელმწიფოთა მთავრობანი ჰხედავენ სამხედრო და საომარი საქმისათვის საჭიროდ.

II

ამ გვარმა გარემოებამ, ამ გვარმა პატრიოტულმა მიმართულებამ გამოიწვია რეაქცია. ეს რეაქცია გამოიხატა კოსმოპოლიტურს სწავლასა და მისწრაფებაში.

თუმცა იმ გამორკვეული სახით, რომლითაც დღეს ჩვენ ვხედავთ კოსმოპოლიტობას არის საქმე ახალი, მაგრამ ამასაც შორს ისტორიის წინაღობებშივე უდევს სათავე. კოსმოპოლიტური აზრი და მისწრაფება იღვიძებს კაცში იქვე, როდესაც კაცი ისწავლის მიწის ხელს, მეოჯახობას, ხელოვნებას, მრეწველობას, აღებ-მიცემობას. ამ გვარს მწრომელს ხალხში, თუ ცხადლივ გამორკვევით არა, ბუნდად, ინსტიტუტურად მაინც უნდა გაღვიძებულიყო აზრი ერთმანეთის ინტერესების და ნაშრომის დაცვისა იმ პირთა და ხალხთაგან.

რომელნიც სცხოვრობდნენ ისევ ცარცვით, ტაცებით, გლეჯით, სხვის ნაშრომით. ნიშნებს ამ გვარი აზრებისას ვხედავთ ჯერ ისევ ინდოთა მანუს წიგნში და შემდგომ ბუთის (Будда) სწავლაში, რომელნიც ჰქადაგებენ ყველა ხალხთა გათანასწორებას, ყველა კაცთა შორის ერთობას. ამ გვარივე აზრები გვესმის ჩინეთის სახელოვანი მეცნიერის და კანონმდებლის კონფუციუსის სწავლაში, რომელიც სცხოვრობდა 400—500 წ. ქრისტე წინად. ის ჰქადაგებდა გიყვარდეთ ერთმანეთი და მთელი კაცობრიობაო. კაცობრიობა არის მთელი და ჩვენ ყველანი ცალ-ცალკე ვართ მხოლოდ ნაწილი ამ მთელისაო. ნიშნებს ამ გვარი აზრებისას ვხედავთ აგრეთვე ისო ზირაქისა და სოლომონ ბრძნის წიგნებშიაც. XVI საუკუნეში ხომ გვესმის ცხადად მოახლოვება გამორკვევით ამ სწავლისა. რეიხლინისა, მუციანისა და მეტადრე ულრიხ-ფონ გუტენის ქადაგებებში ცხადად ისმის ესა. ეტიენ დე ბოეტიმ ხომ ცხადად წამოსთქვა საფრანგეთში შემდეგი სიტყვები: „თუ ბუნებაში არის რამე ცხადი და დაუფარავი, რომლის წინ თვალების დახუჭვა ამტკიცებს სიბრძნევს, ეს არის ისა, რომ ბუნებამ, რომელიც აღსრულებს საქმეთა ღვთისათა და განაგებს კაცობრიობას, ყველა კაცნი დაგებადა ერთი სახით, ერთი სანახაობით იმიტომ, რომ ამითი დავინახოთ, რომ ყველანი ტოლნი ვართ, ყველანი ერთნი ვართ, ვართ ამხანაგნი, ვართ ძმანი და, თუ გააჩინა ვინმე კაცთა შორის სხვაზედ მეტი ძალითა და გონებით, იმიტომ-კი არა, რომ იმათ ბოროტად. ისარგებლონ ამ თავისის ნიჭით სხვათა სამტროდ, და შეიარაღებული ავაზაკივით, რომელიც ტყის ყრუ ადგილებში უხვდება უიარაღო მგზავრთა და სძარცვამს, — ესენიც სძარცვიდნენ თავისზედ უძლურთა. ეს ძლიერება უფრო იმიტომე აქვთ მინიჭებული, რომ ეს თავისი ძალა მოახმარონ უძლურთა საფარველად, უსამართლოთა და მჩაგრავთა ასალაგმავად... არაჲს არ უნდა მოუვიდეს თავში ამ გვარი მზაკვარი ფიქრი, რომ ბუნებას, რომელმაც დაგებადა

ერთის სახისა და სანახაობისანი, ერთნი დაებადნოს მონად, მეორენი—მეუფედ. „შემდგომ და შემდგომ, როდესაც ევროპაში იგრძნო მეცნიერებამ თავი ცოტაოდნად მაინც არის თავისუფლად აუტო-დაფეებისა და ინკვიზიციებისაგან, უფრო ცხადად გაისმა ეს სწავლა. კანტმა თავისის გენიალური ფილოსოფიით, დიდებულმა ლოკმა, რუსომ, ფიზიოკრატთა თავმა მოძღვარმა კენემ და ენციკლოპედისტთა ცხადად ამართეს იმისი დროშა. „Encyclopedie metoodiqua“-მა ხომ განაცხადა: „ბედნიერება ყველა ცალკე კაცისა არის დამოკიდებული მთელის კაცობრიობის ბედნიერებაზედ“ და არ გასულა ამის შემდეგ მცირე ხანი, რომ საფრანგეთმა ხალხთა სავალდებულოდ გამოაცხადა „დეკლარაცია კაცთა უფლებათა“, რომლითაც აღიარებდა ყველა ხალხთა და კაცთა შორის თანასწორობას, ძმობას.

კაცთა ალტრუიზმულთა გულის თქმითა რომ თავი დავანებოთ, უბრალო ევოისტურს აზრსაც უნდა დაეყენებინა კაცი ამ გზაზედ. ამ ბრძოლასა და ერთმანერთის შთანთქმავში არაფერ იყო განსაცდელს გარე. ყველა თავისი თავით, ცოლით, შვილით, მახლობლით, მეგობრით, სარჩო-საცხოვრებლით, მონაგარით, ნაშრომით ყოველთვის შიშსა და საფრთხეში იყო ამ საშინელს წესში. კაცს ხვალა ჰქონდა დეკარგული. ცხადია, უნდა აღძრულიყო კაცთა შორის ზრუნვა, რომ ერთი და ერთი მისცემოდა დასასრული ამგვარს ცხოვრებას. უკეთესთა მოაზრეთა, ფილოსოფოსთა, საკაცობრიო მოძღვართა, იწყეს მოღვაწეობა ამ საქმეზედ. ჯერ ისევ ძველად შესდგნენ რელიგიური სწავლანი, რომელთაც ჰსურდათ კაცობრიობის გაერთება რელიგიური ერთობით მაინც არის. შესდგა ფილოსოფიური, ეკონომიური, სამეცნიერო სწავლა ამაზედ. ლოლიკა, საღი გონი და აზრი ამას ყველას უწყობდა ხელს. იწყო გავრცელება იმ აზრმა, რომ კაცი ყველგან კაცია და ყველა კაცი კაცია, ყველა კაცი კაცს კაცურად უნდა ექცეოდეს, კაცურად უყურებდეს, კა-

ცურად სცემდეს პატივსა. იწყო წარმოთქმა ამ გვართა აზრთა: იმის მაგიერათ, რომ ამოდენა სწავლა, მეცნიერება, ტექნიკა მოაყდინოს კაცმა ერთმანეთის ამოსაწყვეტი და გასამუსრი იარაღებისა და სახსარის მოგონებაზედ; იმოდენა მუშა ხელისა, მასალისა, სარჩოსი და საცხოვრებელის საომარს საქმეზედ მოხმარებას,—ყველა ერებმა რომ მოიხმარონ ესეები შინაური საქმეების წარსამატებლათ, ხალხის სწავლასა და გამეცნიერებაზედ,—ენების მაგიერათ მოიტანდა სარგებლობას, ხალხები იქნებოდნენ ბედნიერნი და წარმატება სოფლისა ერთი ასად წინ წავიდოდაო. აქედამ შესდგა აზრი ჯერობით, რომ ერთა შორის თავისუფალი ვაჭრობა დაწესებულიყო და შემდგარიყო ფედარაცია კაცობრიობაში ვაჭართა შორის. ამას იქით შესდგა აზრიცა მთელი საკაცობრიო ფედარაციასაც, რომ მოჰღებოდა ბოლო ამგვარს არაკაცურს ცხოვრებას, რომელსაც წარმოადგენდა კაცთა შორის ბრძოლა, კაცთაგან ერთმანერთის მუსვრა, შევიწროება. ამას ცხადია, უნდა მოჰყოლოდა ის აზრიც, რომ ის ძალა, სახსარი, ცდა, რაცა ჰხმარდება ერთმანერთის ჟღეტას, ჩაგვრას, სისხლის ღვრას,—მოჰხმარდებოდა ბუნებასთან ბრძოლას, ბუნების მოვლენათა და კანონების დამორჩილებას, შესწავლას. ის საფრთხობელა, რომელიც მალტუსის შემდგომ გაისმოდა: ხალხთა გამრავლება საფრთხელია კაცობრიობისათვის, რომ ბუნება დიდი ხალხის სიმრავლეს ვერ გაუძღვებაო,—გამოდგა სრული შეცდომა, დამტკიცდა სულ სხვა. პირიქით დამტკიცდა, რომ, რაც უფრო ბევრია ხალხი, იმდენი უფრო ადვილი მოსაარსიებელი და დასამორჩილებელია ბუნება, იმდენი უფრო ადვილია მოვლა და მომზადება ბუნებისაგან გამოტანილი მასალისა, იმდენი უფრო მოვლა აქვს ბუნებას, და მის გამო უფრო უხვად იძლევა ნაყოფსა, იმდენი უფრო უხვად მზადდება კაცს სახმარი სარჩო—საცხოვრებელი.

მაშასადამე, ხალხნი ერთმანერთის ელექტით, ერთმანერთის ტყვევით, შევიწროვებით, კლებით, რაც ზარალს არა, მოგებას არა ჰნახამენ.

ცხოვრების დაკვირვებას აგრეთვე უნდა დაეყენებინა გონება იმ აზრზედ, რომ, ვიდრე არიან უბედურნი, ბედნიერება სხვათა ან შეუძლებელია, ან არ არის სრული. ვთქვათ ერთს რომელსამე ხალხს უპყრია იმგვარი წესები, წყობილებანი, გარემოებანი, რომ შეუძლიან ბედნიერად ცხოვრება. ამ ბედნიერს გარემოებაში მყოფს ხალხს ახვევია გარს უშვერი, უძლური, ცუდი წესებისა და წყობილების მქონე, მშიერი შეუგნებელი ხალხები, — რა წარმოსდგება ამ გვარო მეზობლობიდან? ცხადია ამ ცუდს გარემოებაში მყოფს ხალხს აიძულებს სიმშლი, უშვერობა, შეუგნებლობა შეაწუხონ ეს ბედნიერს გარემოებაში მყოფნი ხალხნი. თუ ცხადლივ ვერ შეჰბედვენ, მალვით მაინც არ დაიშლიან მათი სარჩო-საცხოვრებლის ტაცებას, პარვას, მათს წახდენას, თვით მათი კულტურას შემუსრვას. ბედნიერს გარემოებაში მყოფს ხალხს აქ მეტი გზა არა აქვს, უნდა ნიადაგ ამ გვარი ხალხების დარაჯობასა და დევნაში იყვეს. ამაში ის უნდა აცდენდეს მრავალს ხალხს, მრავალს იარალს, მასალას, შეძლებას. ეს, ცხადი საქმეა, გააჩენს ნაკლებულობას. ნაკლებულობას მოჰყვება უთანასწორობაც წოდებებში, უშვერებაც და სხვა ათასი კაცთა ღირსებისა და შეძლების დამამცირებელი საქმენიცა

გადავიდეთ სხვა საენებელს მხარეზედ. ბუნების კანონია, როგორც ქვემოთაც გვექნება ამაზედ ლაპარაკი, რომ კარგი დედამისიდან კარგი შთამომავლობა ჩამოდის, ცუდისაგან — ცუდი. თუ კარგს სისხლში შეერია ცუდი, მაშინ კარგი სისხლი მდარდება. კარგს გარემოებაში მყოფი გამოდის გონებითაც, ზნეობითაც, აგებულებითაც კარგი, უფრო სრული; ცუდს გარემოებაში მყოფი გამოდის ნაკლებულებით სავსე. რადგან კარგს გარემოებაში მყოფი ხალხი ვერ ასცდება ამგვარი ხალხების მეზობლობას, მეგობრობას, აღებ-მიმცე

მლობას, მისვლა-მოსვლას, ამის გამო აუცილებელია ამათი ერთმანეთში დამოყვრება, დანათესავება. რა წარმოსდგება აქედამ? ისა, რომ ცუდი და დაბალი თვისების ხალხი ცუდს თესლს შეიტანს კარგსა და მაღალის თვისების ხალხში, მოსწამლავს და დაამცრობს მის შთამომავალს. უეჭველია ეს შეაფერხებს კეთილს გარემოებაში მყოფს ხალხს, როგორც ბუნებასთან ბრძოლაში, ეგრეთვე გონებისა და აგებულობის წარმატებაში.

ამ მოკლე სიტყვით მოყვანილი ბუნების კანონის გარდა ათასი სხვა მოვლენანი და კანონებია ბუნებისა, სოციოლოგიისა, რომ ერთის უბედურება ჰკარგავს, თუ არა აბრკოლებს მაინცა სხვების ბედნიერებას. ამასთან თუ მეზობელს უშვერს ზალხს თავისს რეგენობასთან შესწევს სამხედრო ძალაცა, მაშინ ხომ ამ გვარი უშვერი ხალხის ძლიერება დამამზობელია ცივილიზაციისაც და კაცთა წარმატებისაც, რომლის მაგალითების სპონენელად შორს წასვლა არა განათლებულს კაცს არ დასჭირდება, ამ გვარი ხალხი თავის ბედნიერებას მარტო სხვა ხალხების ცარცვასა და დაპყრობაში ჰხედავს. ამის გამო, როგორც ზემოთაც ითქვა და ქვემოთაც კიდევ გვექნება ლაპარაკი, ამ გვარს ხალხს ყოველი თვისი ძალა სამხედრო წყობილებაზედა აქვს მიჩენილი და ის ადვილად შეჰმუსრავს, — თუ არა მაინცა და მაინც ნიადაგ ემუქრის განათლებულთა და დაწინაურებულთა ხალხთა. ამ გვარმა გარემოებამ ათქმევინა ბოკლს ერთს ამ გვარს ხალხზედ, რუსებზე, რომ ოთხი განათლებული სახელმწიფო იძულებული გახდა შეთქმულიყო ამაზედ, რადგან ამ უშვერს ხალხს განათლებულნი სახელმწიფონი უყურებდნენ როგორც ჰუნებს, მათს ხელმწიფეს, როგორც ატილას, რომელთაგანაც გამათლებასა და ცივილიზაციას ნიადაგ შიში და საფრთხე ელოდაო.

ეგრეთვე არა შეიძლება გამოჰპარვოდა კაცთა გონებას ამ გვარი გარემოება. არა გამარჯვებული და სხვათა მძლეველი ხალხი ვერ გამოიტანდა მას თავისგან ძლეული

ხალხებისაგან, რაც წაუხდა ამათი დამორჩილებით შინა და მოსცდა შინაურს საქმეებს. თითქმის ყველა ადგილებს, როგორც აჩვენებდა კიდევ ამაზედ მეცნიერება, შეუძლიანთ შენახვა, არამც თუ დღევანდელთა მცხოვრებთა, ერთი-ათად, ერთი ასად ამაზედ მეტსაც ჯერ დღევანდელს შეუმუშავებელს მეცნიერებაზედ რომ იყვეს დამყარებული მიწა-ბუნების შემუშავება და მოვლა. და თუ იმ ნაბიჯებით წავიდა მეცნიერება წინ, რა ნაბიჯითაც შეუძლია წასვლა, რომ არ უცრიდეს ამას ხელს ათასი ცრუ მორწმუნეობა და უვარგისს საქმეზედ ადამიანის გონისა და ხელის მოცდენა, ეგრეთვე მოცდენა ამავე მეცნიერებისა ათასს სავნებელ საქმეზედ,— მაშინ ხომ ყველა ქვეყანა დაიტევს და შეინახავს, რაოდენობამდისაც უნდა მიაღწიოს ხალხთა გამრავლებამ და, თუ ამის მაგივრად, რომ შეუდგეს თავისი ქვეყნის შინაური საქმეების მოვლა-წარმატებას,—დაადგება სხვათა ხალხთა ძალადობის გზას, ის ვარდება ამ გვარს გარემოებაში. ვთქვათ, ერთმა ხალხმა დაიპყრო მეორე, გადაახდევინა დიდი გადასახალი, დაიპყრო იმათი ადგილ-მამულები. რა-კი ამ გამარჯვებულს ხალხს სწავლა არა აქვს, არ არის მომზადებული, არ არის მიდარაჯებული და მიჩემებული ბუნების შესასწავლად და მოსახმარებლად, რა უნდა ჰქმნას მაშინ? ბუნება ხომ თავის თავად არაფერს იძლევა, ან თუ იძლევა ძალიან მცირეს. ხალხმა, რომელმაც არ იცის ცოტას მოვლა, ვერ მოუვლის ბევრსაც. მაშასადამე, ეს დაპყრობილი ქვეყანაც არას მისცემს ამასა. რა-კი ეს ხალხი გამოსწოვს ტვინს დაპყრობილს ქვეყანას, შემოაკლდება კიდევ საზრდო, იმატებს უფრო ნაკლებობა და სიმშლილი: თუ აქამდის მარტო თვითონ ეს ხალხი იყო დამშეული, ახლა ამას მოემატა დამშევა დამორჩილებული ხალხისაც. მაშინ მეტი გზა არ არის, უნდა დაიძრას ისევე, მიესიოს სხვა ხალხს, დაიპყრას მისი ადგილები და დროებით აქ მოინაცვლოს ხელი. მაგრამ აქაც მისი უმეცრება თავისი თავის ტვირთათა ჰხდის ამ დაპყრობილს ხალხსაცა-

და ამ გვარ, რაც ხანი გავა, იმდენი უნდა უფრო გავბას-
დაუცხრომელს ომებს, პრძოლას, მოსისხარობას, და იმდენი
უფრო სამსიმიო ხდება, როგორც დამპყრობელთ, ეგრეთვე
დაპყრობილთ ხალხთ.

რა ხდება მაშინ ამ ხანებში ამ ხალხების თავს, ესე იგი
მპყრობელთა ხალხთა თავს? ის, როგორც ითქვა, უნდება,
ნიადაგ ომებს, უელარ იცლის შინაური საქმეებისათვის. ეს
ანდომებს თავისს შვილთ უკეთეს ძალას, უკეთეს მუშა ხელს.
ბრძოლასა და საომარს საქმეებს. ეს კიდევ არაფერი. რავდე-
ნიც უფრო მეტი ქვეყნებს იპყრობს ამ გვარი ხალხი, იმდენი
უფრო მეტი ძალის გატანა და გაყვანა სჭირდება შინიდან. *)
ეს მიტომ უფრო ხდება, რომ დაპყრობილნი ხალხნი არ-
იფიწყებენ თავის ქვეყნებს, თავის ჩაგვრას, თავის უფლების
დაკარგვას, უცხო თესლთა ბატონობას, და ნიადაგ სცდი-
ლობენ, ცხადლივ თუ მალვით დამპონავებელთა დაცემას,
განდევნას. რა-კი ამ გვარათა ჰშლის და ჰფანტავს ეს გაძლი-
ერებული ხალხი თავის ძალას, ის უძლურდება. უძლურდება
ორგვარად. ჯერ მით, რომ უკეთესნი მუშაკნი, ფიზიკური
და გონებრივი ძალა ხალხისა გადის გარეთ საომრათა და
დამონავებულთ ხალხთა ხელში მაგრად დასაჭერად. ესენი
ამითი სცდებიან შინ საქმეს, ხდებიან შესანახნი შინ დარჩე-
ნილთა, რომელნიც ამათზე უფრო უძლურნი არიან. ერთის
სიტყვით, მის ნაცვლად, რომ ამ უკეთესთა მუშაკთა შინ ეშ-
რომათ, შეეძინათ ქვეყნისათვის მეტი საზრდო, ახლა, არამც
თუ უკეთესთა ხალხთა და გონთა ნაშრომი და ნაყოფი
აკლდება ამათ ქვეყანას, თვით ესენიც ხდებიან შესანახისხვათა.

გადავავლოთ თვალი, რა მოსდევს სახლში ამ გვარს
ეკონომიურს დაუძლურებას. ეკონომიური უძლურება აუძლურ-
რებს კაცს აგებულობითაც, გონითაც, ზნეობითაც. თუ ამ
უძლურებამ გასტანა მრავალს თაობაში, ხდება ხალხის სამ-

*) ამის უკეთეს მაგალითს ვვიჩვენებს რუსეთი.

კვიდრო ნიქად. ხალხი დაბადებით ხდება უძლური, და ეს უძლურება რაც უფრო ბევრი ხანი გასტანს შთამომავლობაში, იმდენი უფრო ძლიერდება ამ შთამომავლობის აგებულობაში.

ეს ზარალი ეკონომიური მხრიდან, ვნახოთ ახლა რა მოსდის ხალხისთვის უკეთესთა აგებულებითა და გონით სამშობლოს მოშორებას, გარეთ მოცდენას.

რა-კი ეს უკეთესნი ქვეყნის შვილნი გასულან გარეთ, და ამ გარეთ ყოფნის დროს ცოლ-შვილობა ამათი შეუძლებელია, ესენი არ იძლევიან,—თავის ქვეყანაში მაინცა და მაინც,—შთამომავლობას. უკეთუ ამ უკეთესთაგან ქვეყანა აღარ შენდება, ცხადია შთამომავლობას აკლდება უკეთესთა ნაშენობა. ამას მოსდევს გაწრიოკება ხალხისა. ხანთა განმავლობაში ეს გაწრიოკება ხდება სამკვიდრო და რაც ხანი გადის უფრო და უფრო ძლიერდება ეს ხალხის აგებულობაში, ამ გვარად, ორ მხრივ შედის ხალხის აგებულებასა და გონში გაწრიოკება: ერთი ეკონომიურის მიზეზით, მეორე ფიზიკურისა და ფიზიოლოგიურის მიზეზებით. რომ კარგად ჩავაკვირდეთ ისტორიას, ვნახავთ რომ უმთავრესი მიზეზი გაძლიერებულთა ხალხთა მოუძლურებისა ყოფილა ეს მხედრობა და მხედართა მოცდენა შთამომავლობის მოცემაში. არც ერთს ამ გვარს ხალხს, თუ ის არ გაახლებულა სხვა ხალხთა სისხლით, აღარ გამოუჩენია შემდეგში აღარც ის ნიქი, აღარც ის ძალა და ენერჯია, რაც თავისი ძლიერებისა და დაკარგული წარსულის დროს ჰქონია. ხალხთ ბუნებაშიც იგივე ეკონომია ძალისა ჰმოქმედებს, რაც თვით ბუნებაში. ყველა ხალხს, როგორც თვითეულს კაცს, აქვს თავისი ძალა, რომელსაც თუ მოუმატებ—მოუმატებს, მოუკლებ—მოუკლებს. თუ ამ ძალას არ გაუფრთხილდით, როგორც ჯიბეს, ის ილევა, იფლანგება, იკარგება, ჰქრება. ყველა გონიერმა ოგრონომმა იცის, რომ მიწას აქვს ~~დავსკა~~ რომელიმე ზომის ძალა.

თუ ეს ძალა მისი ხმარებით ამოაცალე და აღარ დაუბრუნე, მიწა ჰკარგავს ნაყოფიერებას, უძლურდება, სრულიად იფანტება. თუ იცი მოვლა და ხელი მიწისა, შეგიძლიან უფრო გააკეთო, გაასუქო, ნაყოფიერ ჰყო. ასრეთივეა ხალხთა ძალაცა. თუ იქილამ ამოგაქვს ამათი უკეთესი შერმადგენელი ნაწილები, და სამაგიეროს აღარ უბრუნებ, ის უძლურდება, ილევა, მქისდება, ილუბება. თუ იცი მოვლა, იცი ხელი, შეგაქვს ნაყოფიერებაში სალი ელემენტი, მკვიდრი შთამომავლის მწარმოებელი ძალა, წავა ხალხი წინ, გაძლიერდება როგორც ფიზიკურად, ეგრეთვე გონითა, ზნით. ერთი უმთავრესი მიზეზი ეს ხალხთა უკეთესი ძალის დაუზოგავობა და გაუფრთხილებლობა იყო, რომ სწორედ იმ დროს, როდესაც ამ გვარს გაძლიერებულს ხალხს ჰგონებია თავისი თავი უძლეველი, ის დაცემულა ისე მტრის ძლიერებით არა, როგორც ამ გვარი თავისი გონისა და ფიზიკური უძლურებით. ღრეპერმა და მისთა მომხრეთა, რომელთაც ისტორიაში ეს გარემოება გამოეპარათ, უძლურება ხალხისა მიაწერეს სიბერეს. დააფიწყდათ, რომ ხალხის სიბერე შესაძლებელი ყოფილიყო, სხვა მოსპობილ ხალხებთან, აქამდე კაცობრიობაც უნდა მოსპობილიყო, რადგან ყველა ხალხები ერთის წინაპაროდგან მომავალობენ, და მაშასადამე, ყველანი ერთსა და იმავე ხანში უნდა დაბერებულყვნენ და მოსპობილიყვნენ. როგორც ერთგანაც („სტ. საქართვ. „მნათობი“ 1872 წ.) მითუქვამს, სიბერე კიცობრიობისა შეიძლება, და, რომ ერთი ხალხი მეორეზედ ადრე დაბერდეს—შეუძლებელია... თქმა არ უნდა მარტო ეს მიზეზები არ არიან გაძლიერებულთა ხალხთა მომსპობნი, დამცემნი. აქა აქვს დიდი მნიშვნელობა, მრავალთ სხვა მიზეზთაცა, მაგრამ უმთავრესი მიზეზი მხედრობით გაძლიერებულთა ხალხთა დაცემისა არიან ესენი.

ესა და ამ გვარი მოსაზრებანი უნდა ჰქონოდა და ჰქონდა კოსმოპოლიტიურთა აზრთა და სწავლათა.

III

მაგრამ თუ პატრიოტობა აღორძინდა ისეთს საძირკველზედ, რომელსაც უნდა მიეცა ამისთვის ამგვარი სახე, კოსმოპოლიტობამაც, რომელიც აღორძინდა კეთილსა და სამართლიანს ნიადაგზედ, აუქცია ბევრში სწორე გზას, თუმცა განგებ და ბოროტის განზრახვით კი არა, შეცდომით, საქმისა და გარემოების აუწონრობით. მაგალითად, პრუდონმა და მისთა მრავალთა მიმადგევართა აღიარეს: ნაციონალური, სახალხოვნო ლტოლვილება, მეცადინეობა საწინებელია საერთო საკაცობრიო საქმისათვისო. ამის გამო, გარიბალდის, კოშუტს, მაძინის და სხვათა ამგვართა კაცთა საქმეებს ჰკიცხავდნენ, ჰხედავდნენ საწინებლად. ამერიკელი მეცნიერი და ამ რესპუბლიკაში ერთი უპირველესი პირთაგანი, თომა კუპერი ხომ პირდაპირ ამტკიცებდა: ნაცია გრამატიკული ტერმინია, რომელსაც არავითარი რეალური მნიშვნელობა არა აქვს, ეს მხოლოდ მოსხვენებიათ სხა და სხვა პოლიტიკოსებსაო. ეკონომიური სწავლა ამ გვარი ხომ, კენედამ და ადამ სმიტიდამ დაწყებული სემდის გავრცელებულია მთელს ეგრედ წოდებულს კლასიკურს პოლიტიკო-ეკონომიურს სწავლაში. სოციოლოგიაში ევოლიუციონურმა სწავლამ ხომ სულ უარ-ჰყო ნაციონალური წადილნი. მათთვის იყო აბსოლიუტური ევოლიუცია, და მას უნდა ჰნაცვალებოდა ნაციაცა და ნაციის შემადგენელნიც.

მე ზემოთვე ვთქვი, რომ შეხირება, უთანხმოება უფრო ხშირად ხდება ერთმანეთის აზრის მიუხვედრელობით, გამოურკვეველობით, გაუგებრობით, აუწონრობით. მართალია, პატრიოტობა აშენდა ისრეთს საფუძველზედ, რომ თუ არ აუქცევდა თავის გზას, უნდა გამხდარიყო საწინებელი. მაგრამ, თუ თუ პატრიოტობას არა აქვს სწორე გზა, სიმართლის სახე დიდი დიდებული გზა მომავლის აშენებისათვის, კაცო-

ბრიობის საბოლოოვსათვის? ნუ თუ გარიბალდისა, ვაშინგტონისა, ფრანკლინისა, კოშუტისა, შტეინისა, გამბეტასი, დავით აღმაშენებლისა და სხვათა ამ გვართა პირთა პატრიოტულს გზას არა აქვთ სიმართლე და არ უჭირავთ დიდი ალაგი საკაცობრიო წარმატების გზაზედ? ასრე, რომ ვუყუროთ საქმეს, — პატრიოტობა ცუდ გზაზედ დადგა, ამიტომ ის საწინააღმდეგოა, მაშინ რა საქმელა დარჩება სასარგებლო? აიღეთ მეცნიერება. რა უნდა იყვეს ამაზე წმინდა და სასარგებლო. მაგრამ, აბა, გადაავლეთ თვალი, რა სახე მიიღო იმან წამხდარი ზნეობისა და ცუდი გარემოების ხელში. ვინ იგონებს საწამლავსა? — მეცნიერება. ვინ იგონებს ხალხთა შესამუსრს იარაღსა? ვინ იგონებს ხალხთა გასაყვლევს და გასაღატაკებელს ღონისს? მეცნიერება. წამლობაზედ წმინდა და მაღალი რაღა უნდა იყვესო, ამბობს ერთგან მოლიერი კომედიებისა და სცენის გარყვნის შესახებ, და ცუდთა კაცთა და გარემოებათა ხელში წამლობა საწამლავად გადაიქცა იქამდის, რომ რომიდგან ეს მაღალი საქმე დევნილ იქმნაო. და სხვა ამ გვარები. მაგრამ განა აქ მეცნიერება, მკურნალობა რამე შუაშია თავის თავად?

ყველი სწავლის გარყვნა და წახდენა შეიძლება, უკეთეს კაცნი კარგად ვერ გაიგებენ იმის აზრს, მიზანს, ჩავარდენათა უკეთურთა კაცთა და გარემოებათა ხელში. აქ კაცთა შერა აქვთ ამ სწავლაში თავისი ცუდი ხასიათები, ცუდი მიდრეკილებანი. სწავლა ირყვნება, სიკეთის მაგიერად, ხდება საწინააღმდეგო. ამის მაგალითს გვიჩვენებს მონუს სწავლა ბრამინთა საკანონმდებლო წიგნი. აქ ეს წიგნი თხოულობს სიბრალულს, საერთო სიყვარულს, გატანას, ერთობას არამც თუ კაცთაგან კაცთა შორის, თვით კაცთაგან ყოველთა სულდგმულთა; ჰქადაგებს ქალთა და კაცთა თანასწორობას, ბოლოს უკეთურთა ხელში ეს წიგნი შეიცვალა ისრე, რომ მსგავსებაც კი აღარ დარჩა ამ სწავლისა. აქ დედაკაცი ხდება „საკუთრება თავისი ქმრისა“, „დედაკაცი უნდა იყვეს

სრულს მორჩილებაში მამაკაცისა“. „დედაკაცი არაოდეს არ უნდა იქცეოდეს ისრე, როგორც თვითონა ჰფიქრობს, არ უნდა იქცეოდეს თავის ნებაზედ“. ერთის სიტყვით, რა-კი ეს წიგნი გახდა ბრამინთა სამოხელეო წიგნად, მათ ეს ისრე გადსაცვალეს, როგორც თვითონ უჯობდათ. აქ ბრამინთა თავიერი თავები თითქმის ღმერთებათ აქციეს, შეჰქმნეს თავისი თავი ღვთაებრივის ზუნებათ, ღვთის შეილებათ, შობილათ ღვთის (ბრამის) პირიდაჲ. ბრამინი არის ბატონი და გამგებული ყველასი. ხალხი დაჰყვეს კასტებათ. ყველა კასტის ბოლოს მოაქციეს სუდრანი (მონანი), რომელთაც არავითარი უფლება არა აქვთ არაფერზედ, ყველა იმისი ნაშრომი, თვით ისინიც არიან საკუთრებანი ბრამინთა, და სხვა ამ გვარები. ამ გვარსავე მაგალითს გვიჩვენებს ბევრგან სწავლა ქრისტესი. ისა ბრძანებს: შეიყვარეთ მტერი თქვენი, როგორათაც თავი თქვენიო. ჩვენ კი, არამც თუ მტერი არ შევიყვარეთ, მოყვარენიც მოვიძავეთ. სახარება გვიწერს: მარჯვენა ყბაში რომ შემოგკრან, მარცხენაც მიუშვირეო. ჩვენ-კი, ქრისტიანნი, დაკვრასაც არავის ვაცდიდით, და ვისაც არა მგონია, არამც თუ ყბებს ვამტვრევთ, თოფ-ზარბაზნითა, ცეცხლით, სხვაშაძლავით უწყვეტავთ ცოლშვილს, ღწვავთ სარჩო საბადებელს. სახარება ბრძანებს: ვისაც ორი პერანგი აქვს ერთი სხვა უქონელს მისცესო. ჩვენ კი, არამც თუ ორი პერანგიდამ ერთსა, და ათასიდამ ერთსაც არავის ვაძლევთ, და პირიქით ჩვენი ათასი პერანგები არიან შემდგარი სხვათა ტანიდამ გახდილი უკანასკნელი პერანგებიდამ. სახარებავე გვიქადაგებს, გაიკითხეთ გლახაკნიო: ჩვენ კი ჩვენი მილიონები შეგვიდგენია გლახაკების ცარცვით, ჩავვრით, უკანასკნელი ლუკმის წარტაცებით. და სხვა და სხვა.

ცხადია, ვერც პატრიოტობა ასცდებოდა ცუდთა გარემოებათა და უკეთურთა კაცთა ხელში (კუდს გზას, მით უფრო, რომ, როგორც ავხსენით, ის ისრეთს დროსა და საძირკველზედ აღევო, რომ მხოლოდ ძალიან გვიან შეეძლო

აწონვილს მართალს გზაზე დამდგარიყო. ცხადია, მოსაწონო არა და სადევნელიც არის ამგვარი პატრიოტობა, რომელიც სდგას „გზასა წარმართათასა“, ეტანება სხვა ხალხების დამხოვას, წახლენას, დამონაგებას. მაგრამ, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ნუ თუ პატრიოტობას არა აქვს სწორე და სამართლიანი გზა, გზა საკაცობრიო სასარგებლო? ავიღოთ მაგალითი, ბიზანტია იყო მოძღვარი კაცობრიობისა. მისმა გონებამ და სწავლამ ჩაუყარა საძირკველი დღევანდელს ნეცნიერებას. იგი დაიპყრა უშვერმა, ველურმა, ნადირმა ხალხმა — ოსმალომ. ოსმალო სჩაგრავს ბერძენთა, რომელნიც იდგნენ ბიზანტიის დიდების თავს, სტაცებენ უკანასკნელს, უხუთამენ სწავლას, მეცნიერებას, ეროვნებას, შინაურს წარმოებას. ნუ თუ აქ დიდებული და მართალი საქმე არ არის პატრიოტობა, რომ დაიცივას ჩაგრული ერი მტარვალთა და მძლავრთა ხელთაგან? ნუ თუ აქ ბერძენთ უნდა დაეკრიფათ გულ-სული და ეთქვათ: პატრიოტობა კუდი საქმეა, კოსმოპოლიტობა კარგი: დეე ოსმალომ, რაც უნდა დამართოს ჩვენს სამშობლოს, ჩვენ მართო საკოსმოპოლიტო საქმეს უნდა ვემსხუროთო? — თუმცა, როგორც ვნახავთ ქვემოთ, აქ პატრიოტობა ემსახურება სწორედ საკოსმოპოლიტო საქმეს. ნუ თუ იქ საქმე არა აქვთ პატრიოტთა და პატრიოტობა ყველას ვალი არ არის, სადაც ქვეყანა იჩაგრება სხვათაგან, იჩაგრება გარემოებათაგან, ეცემა ცოდნით, ზნეობით, გონებით და ამ ხალხს არა უშველის რა, გარდა თავისის საკუთარის შვილების თავ გადმოდებისა, მხნეობისა, ცოდნით სამსახურისა? ნუ თუ იმ გვარი შვილები ქვეყნისა, რომელიც ამ გაქირვებულს თავისს ხალხს ანებებს თავს; არა სწირავს ამას ყოველს თავის ღონეს და მიდის იმგვარი ხალხის სამსახურში, რომელიც ბევრით უკეთეს მდგომარეობაშია ამის ხალხზედ, ისრეთივე შემცოდუ და დამნაშავე არ არის, და უფრო მეტიც, ვიდრე იმ გვარი პატრიოტნი, რომელნიც, თავისი ხალხის გასაძლიერებლად, სჩაგრამენ და იმონაგებენ სხვა თაყისუფალთა ერთა?

ეს მოკლე მაგალითიც გვიჩვენებს, რომ პატრიოტობას არ მოსდევს ყოველთვის ცუდი საქმე, რომ გამორკვეული, აწონვილი, მართალს გზაზედ დამდგარი პატრიოტობა არის წმინდა საქმე, არის საქმე მართალი, ზნეობრივი სავალდებულო ყოველი პატიოსანი კაცისა, რომელიც ეკუთვნის დაჩაგრულს, მართალს გზაზედ დამდგარს ერს.

აქ, გზა აქცეულს კოსმოპოლიტიზმს აქვს ამ გვარი პასუხი.

საჭირო არ არის დაცვა ეროვნებისა მჩაგრავთა და დამპყრობელთაგან, რადგან ეს აშორებს ერებს ერთმანერთს. დამპყრობილნი ერნი, რაც უფრო მალე იცვლიან ფერს, გაიხდიან თავისს საეროვნო ქერქს, შეურთდებიან თავის დამპყრობელთა, მით უფრო ახლოვდება დრო კაცობრიობის გაერთებისა, საკაცობრიო ინტერესების შეერთებისა.

მინამ შეუდგებოდეთ დაწვრილებით ამ პასუხის გარჩევას, საჭიროა მოვიყვანოთ პასუხი, რომელსაც იძლევა ამაზე ჩვენგნით ამ წერილში ხშირად დასახელებული გერმანელების გამოჩენილი მეცნიერი ფრიდრიხ ლისტი. ის ამბობს „კაცობრიობის გაერთება რომ მართო ერთი რომელიმე ხალხის პოლიტიკური და ეკონომიური ძალით მოხდეს, ეს ის იქნება, რომ ამ ერთის ერისა დანაშთენი ერნი გახდნენ მონანი, რაიცა დაპლჰავს ამ დანაშთენს ერებს. აქ განმეორდებოდა ის, რაც ძველადაც ყოფილა, რაცა სწადდათ რომაელთ შეესრულებინათ ვაჭრობისა და იარაღის ძალით. როგორც ძველად, ისრე ეხლაც ამ გვარს პოლიტიკას მოჰყვებოდა ბარბაროსობა.“

ეს გვესმის იმგვარი მეცნიერისაგან, რომელსაც ამ გვარს საქმეზედ აქვს საკმაო ვრცელი გამოკვლევა.

შეუდგეთ დაწვრილებით კოსმოპოლიტთა ამ პასუხის გასინჯვას, რაოდენათაც დრო და გარემოება გვაძლევს ამის წებას.

როგორადაც კაცი არის შემდგარი სხვა და სხვა ნაწილებიდან, ეგრეთვე ცალკე ადამიანებიდან არის შემდგარი ოჯახი, ოჯახიდან ერი, ერიდან კაცობრიობა. როგორადაც ცალკე ადამიანის შემადგენელს ნაწილს აქვს თავისი განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი, ეგრეთვე ოჯახში ყველა იმის შემადგენელს ადამიანს აქვს საკუთარი თვისებანი და ამ თვისებათა საკუთარი მოთხოვნილებანი, ერში ოჯახს, კაცობრიობაში ერს. თუ ამ განსაკუთრებითი თვისებათა არა აქვთ თავისი საზრდო, არა აქვთ დაკმაყოფილება, ეს ჰმოქმედობს ცუდათ ამ განსაკუთრებითი თვისებაებზედ. ეს ცუდი მოქმედება განსაკუთრებითი თვისებიდან გადადის მთელი ადამიანის აგებულებაზედ: ორგანიზმი უძლურდება, სნეულდება, სნეული ხდება ტვირთი ოჯახისა, ამასთან იძლევა, შთამომავალსაც უძლურსა, სნეულსა. ამითი შეაქვს ოჯახში უძლურება, სნეულება. ამას მოსდევს ეკონომიური უძლურებაცა, რომელიც ზმატებს ფიზიოლოგიურს უძლურებას. რაც ხდება ცალკე ადამიანზედ, ცალკე ადამიანიდან ოჯახზედ, ის ხდება ოჯახიდან ერზედ, ერებიდან კაცობრიობაზედ. თუ ერს არ უსარულდება განსაკუთრებითი თვისებათა მოთხოვნილებანი, არა აქვს შეჯერებული ეს მოთხოვნილებანი, მას მოსდის ის, რაც ცალკე ადამიანს, ცალკე ადამიანიდან ოჯახს: ის სნეულდება უძლურდება. ფიზიოლოგიურს უძლურებას ფრთვის ეკონომიური უძლურება. ეკონომიური უძლურება აცხოველებს და აძლიერებს ფიზიოლოგიურს უძლურებას. ეს ერის უძლურება, როგორც კაცობრიობის შემადგენელი ნაწილისა, ჰმოქმედებს დანაშთენს კაცობრიობაზედაც. ესე იგი სხვა ერებზედ. ამის გამო, რაოდენათაც ვალთა ყველა ცალკე პირისა, რომ ყოველივე ბუნებითი მოთხოვნილებანი დაკმაყოფილებული ჰქონდეს, ეგრეთვე ოჯახის ვალთა, ყველა თავისი შემადგენელი ცალკე პირების განსაკუთრებული თვისებანი დააკმაყოფილოს, რომ ვნება, რომელიც მიეცემა ამ პირს ამ დაუკმაყოფილებლობით არ გადავიდეს მთელს ოჯახზედ.

რავდენადაც ეს არის სავალდებულო ოჯახისათვის ოჯახის საბედნიეროდ და საღვთობად, იმდენად სავალდებულოა ერისაგან ოჯახის ყურადღება, და კაცობრიობისაგან — ერებისა, რომ ამათი განსაკუთრებითი თვისებანი არ შეიმუსრვნენ ძალადობით, უყურადღებობით, და ამითი არ მიეცეს ვნება მთელს კაცობრიობასაცა. მხოლოდ მაშინ მიდის ვრცელს და ჯეროვანად წარმატების გზაზედ კაცობრიობა, როდესაც ყველა კაცობრიობის შერმადგენელი ნაწილი, ცალკე პირიდგან დაწყებული მთელს ხალხებამდის, იქნება თანაბარს ბედნიერებაში, ექმნება დაკმაყოფილებული, გარდა საერთო თვისებათა, განსაკუთრებითი თვისებანი და მისნი მოთხოვნილებანი.

აი რა გვესმის ეროვნულს განსაკუთრებულს თვისებაზედ მცოდნე და ამ საქმის შემსწავლე კაცისაგან. გამოჩენილი ეკონომისტი მიულოფერი, როდესაც არჩევდა ადამ სმიტის ეკონომიურს თეორიას, ამბობს შემდეგს: „ყველა ერი ბუნებითვე იმ გვარს გარემოებაში ჩავარდა, რომ ეს ბუნებრივი გარემოებანი ჰბადებენ მასში ბუნებრივთა განსაკუთრებულთა თვისებათა, რომელთაც აქვთ თავისი განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი. ყველა სცხოვრობს დიდი ხნის განმავლობაში სულ სხვა რიგს გეოგრაფიულს საზღვრებსა და ადგილებში, იყო სხვა რიგთა ბუნებრივთ და პოლიტიკურთ კანონთა და გარემოებათა გავლენის ქვეშ, ვიდრე სხვა ერნი და სახელმწიფონი, ამ გარემოებათ დაჰბადეს ყველა ერში განსაკუთრებითი თვისებანი, განსაკუთრებითი მოთხოვნილებანი“.

ამას მიხედნენ დღეს თვით განათლებულნი მთავრობანცა. მოვიგონოთ სიტყვა და პროკლამაცია ლორდ ნორბრუკისა, რომელიც ინგლისის მთავრობისაგან იყო ინდოეთში დენერალ-გუბერნატორად დანიშნული პირველ ხანებში, როდესაც ინდოეთი გადავიდა ინგლისის მთავრობის ხელთაის აღუთქვამდა ინდოთა, რომ ინგლისის მთავრობა უყუბრებს იმათ, როგორც თვით ინგლისის ხალხს, აძლევს მათ იმავე

უფლებათა, რაცა აქვთ ინგლისელთ, მათი ინტერესები, მათი ჩვეულებანი, მათი უფლებანი დარჩებიან ხელშეუხებლები, და როდესაც ისინი მივლენ იმ პოლიტიკურს განვითარებადის, რომ შეეძლებათ თვითონ თავისი პატრონობა, ინგლისელები ვალად რაცხვენ აღარ გაერივნენ მათს საქმეში და დარჩებიან მათთან როგორც გარეშე მოკავშირენი.

ამ დღეებში დანიშნულმა დიდებული გლასტონის მაგიერად პირველ მინისტრად ინგლისში, ლორდ რაზბერიმ აი რა წარმოსთქვა 1882 წ. წინაშე ედინბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტთა, რომლისაც რექტორად იყო ეს მაშინ: „თუმცა სასურველია, რომ ყველა იმ ხალხთ, რომელნიც იმყოფებიან ჩვენს იმპერიაში ჰქონდეთ საჭირო და სანატრელი ღირსებანი, მაგრამ ჩვენ, როგორც პატრიოტთ არა გვმართებს მოვითხოვოთ, რომ ყველა ეს ერნი იმ თვისებისანი გახდნენ, რაც ჩვენა ვართ. ეს ისრევე არ ივარგებს, როგორც არ ივარგებს, რომ ყველა ჩვენი ფაბრიკების პატრონებს გამოჰყავდეთ ერთი და იგივე გვარი საქონელი, ანუ ჩვენი მეცნიერნი იკვლევდნენ ერთსა და იმავე საქმეს, ადგნენ ერთსა და იმავე მეცნიერებას. ასეთი დიდი სახელმწიფო, როგორც არც დიდი ბრიტანია, უნდა წარმოადგენდეს იმ დიდს ბოღჩას, რომელსაც ოთხივე წვერი მაგრა აქვს ერთმანერთხედ გადაყურთმაჯებული და ამ ბოღჩაში არიან მოქცეულნი ყველა რასის ხალხნი, რომელნიც თანაბრად ცდილობენ მაგრა ექიროთ ბოღჩის ნასკვები, რომ არ გაიშალოს ის და არ გაიფანტნენ ეს ხალხნი ცალ-ცალკე, არ გაშორდნენ ერთმანერთს. ინგლისი არ უნდა დაემსგავსოს ძველს რომს, რომელიც სცდილობდა დამორჩილებულს ერებში, ვისაც მოერეოდა, სულ მოესპო, ვისაც არა და მათთვის დაედო თავისი ფერი და სახე. მუსრს არ მოსდევს მშვიდობა, ერთგვარობას, თავის მსგავსად ქცევას არ მოსდევს მეგობრობა, კავშირი.“

რაც ბოლო აქვთ იმ ერთა, რომელთაც განსაკუთრები-

თი თვისებათა სძალადობენ, უხშობენ, უფიწროებენ, არ უკმაყოფილებენ,—ამას გვიჩვენებენ მრავალნი და აუარებელნი მაგალითნი. სპენსერს თავის თხზულებებში: „საფუძველნი ბიოლოგიისა“, „გახსნილება პოლიტიკურთა წყობილებათა“, მოჰყავს მრავალი მაგალითი, რომ ის ერნი, რომელნიც საუკუნეთა განმავლობაში სულ სხვა განვითარების გზაზედ იდგნენ, ვიდრე სხვა ერები, სულ სხვა თვისებისა და აგებულებისანი შეიქმნენ. და როდესაც ესენი მათთა დამპყრობთა სულ სხვა გზასა და გარემოებაში ჩააყენეს, შეიქმნენ უნაყოფონი, აღიგავენ ქვეყნის პირიდგან. ამასვე ვკითხულობთ ბეჯგოტის წიგნში „ბუნების მედიებლობა და პოლიტიკა“. ამასვე მოგვითხრონენ მრავალნი ანტროპოლოგნი და სხვა ბუნების მედიებელნი. გრატიოლე, ბროკა, ჯიბსონი, შაფჰაუზენი, ლებოკი, მარციუსი, სპიქსი, კრაუფორდი და სხვანი მრავალნი ერთ ხმივ ჰმოწმებენ, რომ ერთა განსაკუთრებითი თვისებათა შეუხამებლად მოქცევას და ძალადობას მოსდევს მოუძღურება და ხშირად ბოლოს მოღებაც ამ ერებისაო. დარვინი ამბობს: „როდესაც სულდგმულნი ანუ მცენარენი შორდებიან იმ ბუნებრივთა გარემოებათა, რომლებზედაც თავისის ცხოვრებითა და აგებულებით არიან მიმარჯვებულნი, მათი საშვილოსნოს მოწყობილება ჰკარგავს ძალას, ხშირად სრულიადაც იშლებაო“. მართალია, ასრეთი სასტიკობა მოუძღურებისა და მოსპობისა, რასაც ეს მეცნიერნი გვიწერენ ველური ხალხების შესახებ, არ არის მალღათმდგომი ტომთა და ერთა ცხოვრებაში, მაგრამ ეს მაგალითები ცხადათ გვიჩვენებენ, რომ არის ყველა ერში განსაკუთრებითი თვისებანი, და თუ ამ თვისებათა მოთხოვნილებათა არა აქვთ საკმაო ყურადღება მიქცეული, არა აქვთ ხელი შეწყობილი,—თუმცა ისრე ცხადლივ და სწრაფად არა, როგორც ეს მოუვიდათ თასმანელთა, დამარელთა, ამერიკელთა ინდოთა ტომთა და სხვა ველურთა ხალხთა,—დაემართებათ თვით უმაღლესთა ტომთა ცოტ-ცოტათი, შეუმჩნევლად.

მაგრამ მაინცა და მაინც, უეჭველად, აუცილებლად, ყველა ზემოთ მოვანილიდამ ჩვენ დავინახეთ, რომ ყველა ზალხს აქვს თავისი განსაკუთრებითი თვისებანი, რომელნიც თუ არ დააკმაყოფილა, მოელის ცუდი ბოლო. ესეც ხომ ცხადია, რომ კაცობრიობა არის შემდგარი ერთ-ბიდამ. ისიც ვნახეთ, რომ ერთი ერის უძლურება ჰმოქმედებს სხვებზედაც, მაშასადამე კაცობრიობაზედაც. და თუ არ მივუქციეთ ყურადღება და არ ვუპატრონეთ ჯეროვნად ყველა ერთა განსაკუთრებითა თვისებათა, ცხადია ეს კიდევ უფრო ცუდათ იმოქმედებს მთელს კაცობრიობაზედა: თუ ერთი ნაწილის უძლურება ახდენს მთელს აგებულებას, ცხადია, თუ ყველა აგებულების ნაწილი იქნება მოუძლურებული, მაშინ უარესი დაემართება. აგრეთვე კაცობრიობაში: თუ ერთი ერის ნაკლი ვნებს კაცობრიობას, უეჭველია, დამამხოველი გავლენა ექმნება, თუ ყველა მისი შემადგენელნი ერთი იქნებიან ნაკლით სავსენი.

აი, რა მოსდევს ეროვნების ტყავის გახდას უადგილოდ, უდროვოდ, ეროვნების ფერის ცვლას, განსაკუთრებით თვისებათა დაუცაობას, გაუფრთხილებლობას, ძალადობით სტვის ქერქში შეძრომას.

მაგრამ ამ ჩვენს მსჯელობას მოსდეს კიდევ შემდეგი პასუხი კოსმოპოლიტ-ევოლიუციონისტთა:

ამ შეერთებაში, ამ ძალადობაში დევს საფუძველი კაცობრიობის მომავალი პროგრესისა, ევოლიუციისა, ამ ბრძოლაში იხოცებიან უარესნი, რჩებიან უკეთესნი. უარესი გადაეგება უძეოდ, უშთამომავლოდ, მაშასადამე უარესობა მოიხპობა, დარჩება უკეთესობა. უკეთესობა მოიცემა უკეთესს შთამომავალს. მაშასადამე ამითი კაცობრიობა შესდგება უკეთესთაგან. სასურველიც მომავალი კაცობრიობის ბედნიერებისათვის ეს არისო.

მინამ გადავალთ განსაკუთრებით ამის პასუხზედ, საჭიროა მოკლეთ გადავავლოთ თვალი იმ გარემოებათა, რომელნიც

აიძლებენ და მიჰყავთ ერნი შესაერთებლად, რომელსაც ჰქადაგობენ თვით კოსმოპოლიტ-ევოლიუციონისტები და რომელიც თვით მათვე მიაჩნიათ ევოლიუციის იდეალად. ამაზედ ლაპარაკი ზემოთაც გვქონდა ცოტაოდნად, და აქ უფრო ვრცლად დაგვჭირდება ამაზედ მსჯელობა.

აქ ხშირად ხსენებული მეცნიერი ფრიდრიხ ლისტი აბრკოვორ გვისახავს ამ გარემოებათ, რომელთაც მიჰყავთ კაცობრიობა შეერთების გზაზედ მთელი კაცობრიობის ინტერესების დასაცველად, რომლითაც ისახება თვით წადილი კოსმოპოლიტთა.

„შეერთება—ასსოციაცია,—იმ ძალისა, რომელიც ცალკე ადამიანში იმყოფება, არის უძლიერესი, სახსარი საერთო საქმეების შესასრულებლად, ყველა კაცის ბედნიერების მისაწდომათ. ცალკე გამდგარი განზედ კაცი არის უძლური, უსახსრო. რაც უფრო მეტია ეს შეერთებული ძალა, იმდენი უფრო დიდია და სრული ნაყოფი კაცთა, როგორც გონებრივი ეგრეთვე ქონებრივი.

„უმაღლესი შეერთებული ძალა არის როდესაც კაცობრიობა მთლად შეერთდება. როგორც სახელმწიფოსა ანუ ნაციასი კერძო კაცი უფრო მისწვდება თავისს საკუთარს წადილს და შეისრულებს საკუთართა მოთხოვნილებათა შეერთებული ძალით და შრომით, ვიდრე მაშინ, რომ ცალკე გამდგარი ყოფილიყო,—ეგრეთვე ყველა ნაციანი ბევრით უფრო ადვილად მისწვდება თავისთა წადილთა, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, რომ ყველა ესენი შეერთდნენ, ერთის უფლებით, საუკუნო მშვიდობით, თავისუფალი ურთი ერთთა შორის კავშირით...“

„თვით ბუნებას მოჰყავს ერი ამგვარი შეერთების გზაზედ. ბუნების სხვა და სხვა რიგობა, ბუნების სხვა და სხვა გვარი ნაყოფი საჭიროთა ხდის ამათ ერთმანეთისათვის.“

„ფილოსოფია თხოულღბს, განაგრძობს იგივე ლისტი,—მთელი კაცობრიობის ინტერესების დამცველად, წარსამა-

ტებლად, რომ ერნი თან და თან დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, შეერთდნენ, მოიშორონ ომები თავიდგან, დაამკვიდრონ ხალხთა შორის თანასწორი უფლებანი, თან და თან შესცვალონ გარემოებანი, რომელნიც ჰყოფენ სახელმწიფოებს ერთმანეთში და აშორებენ ამათ ერთმანეთს, მის მაგიერ დაამკვიდრონ და დააწესონ ფედერალური წყოფილებანი, თავისუფალი ურთიერთობა ერთა შორის, როგორც ქონებით, ეგრეთვე გონებით. სიტყვით, ფილოსოფია თხოულობს ყველა ხალხები შეერთდნენ, შესდგეს, ერთი კანონის ქვეშ, მსოფლიო კავშირი კაცთა შორის.“

გარდა სხვა გარემოებათა, რომლებზედაც ვრცლად ლაპარაკი ჩვენ შორის წავგიყვანდა, კაცობრიობა თვით იმ გარემოებასაც მიჰყავს შეერთების გზაზედ, რომ ერთა და კაცთა შორის არის ეს საშინელი შუღლი უპირატესობასა და ეკონომიურათ ერთმანეთის ძლევაზედ. რომ მსოფლიო სავაჭრო და პოლიტიკურს ასპარეზზედ დაიჭირონ პირველი ადგილი, სხვები ჰყვანდეთ მონებაში, მორჩილებაში, გამოსარჩენად, ყველა ერნი აყენებენ,—რასაკვირველია, ვინც კი შებშია მსოფლიო საქმეთა,—თავის თავს ასრეთს ჯაფა-შრომითა, რომ ეს შრომა სჩაგრავს კაცს როგორც აგებულებით, ეგრეთვე გონებრივ. რომ მოინდომოს რომელმამე ხალხმა დაადგეს ზომიერს შრომას, რომ ამ შრომით არ იჩაგრებოდეს, დაიცვას თავისი ჯანი, ღონე, სხეული, გონი,—გახდება მხვერპლი მეორე ხალხისა, რომელიც დაატანს თავს ძალას, რომ დიდი შრომით მეტი შეიძინოს სხვებზედ, და აქ გამოაცლის სხვათა ხელიდომ ბაზარს, მუშტარს, დასძლევს სავაჭრო და სამრეწველო ასპარეზზედ, გაიხდის თვით იმათაც თავის მონათ. ამის გამო, პირველი, რომელიც დაადგება ამ გზას, თუ სხვებიც არ მოჰყვენენ ამაში, იქნება თავისი მტერი, თავისი საბოლოოს მკვლელი. მეორეს მხრივ თუ ყველანი დღევანდელს კონკურენციის გზაზედ იდგებიან, უნდა ნიადაგ უმატონ ჯაფას, შრომას, აძალადონ თავისი ბუნება.

ყველა ამას მოსდევს მოუძღვრება ერებისა, კაცობრიობისა, კაცთა; მოსდევს ლილიპუტობა, ქონდრის კაცობა, სწეულე-ბა, საპყრობა. ეს გარემოება ძალა უნებურად სძრავს კაცთა გონში აზრს, რომ მოეღოს ამ გვარს ყოფას ბოლო-ცხადია, რომ ამ გვარი საბოლოოს მომღები და კაცთა დამამხოველი გარემოება უნდა შეიცვალოს და ბოლო მოეღოს. ბოლოს მოღება ხერხდება მხოლოდ საკაცობრიო ინტერესების შეერთებით, სადაც კონკურენცია უნდა გაუქმდეს კაცთა ჯანის და გონის შესასვენებლად, მის წარსამატებლად, იშრომოს მხოლოდ იმდენი, რასაც იმის ჯანი, აგებულება, გონი აიტანს, რომელიც კი არ დასწავრავს კაცთა ბუნებას, პირიქით, ზომიერი ვარჯიშით წაიყვანს სისრულეში, წასწევს წინ.

ამათა და ამ გვართა გარემოებათა მიჰყავთ კაცობრიობა გასაერთებლად. აქ კოსმოპოლიტ ევოლიუციონისტთ ან უნდა უარპყონ სარგებლობა კაცთა შეერთებისა და კაცობრიობის გაერთებისა, რადგან ამას, ცხადია, მოსდევს მოსპობა კონკურენციისა, ბრძოლისა ერთმანეთის ბოლოს მოსაღებად, ან უნდა აღიარონ, რომ, თუ ეს შეერთება სასარგებლოა, კონკურენციისა და ერთმანეთის ბრძოლის მოსპობას უნდა მოსდევდეს წარმატება კაცთა, როგორც აგებულებით, აგრეთვე გონით, აგრეთვე ზნით.

მაგრამ გადავიდეთ თვით ევოლიუციონისტთა სპეციფიკური აზრის და სწავლის გარჩევაზედ.

მათის სწავლით *) ერთმანეთის ელეტას, საზრდოს ტყუებას, ცარცვას, სიტყვიო, ბრძოლას ერთმანეთთან ცხოვრებისთვის მოსდევს ევოლიუცია, პროგრესი, ესე იგი კაცთა

*) ამ სწავლამ თავისი მანუ გზაზედ დადგომით იძულებული-ყო სახელოვანი ბიოლოგი ჰეკლი, თვითონაც ევოლიუციონისტი, გამოსულიყო და გამკლავებოდა ამას საქვეყნოდ თავის ოქსფორდის სიტყვაში, რომელიც წარმოსთქვა 18 მაისს 1893 წ.

აგებულებისა, ზნეობისა და გონების სისრულეში წასვლა, წარმატებაო, ამ ერთმანეთის ბრძოლაში, ჩავვრავი, ჟღერა—ში უარესნი სწყდებიან, უკეთესნი რჩებიან. რადგან უკეთესთაგან უკეთესნი ჩამოდიან, ამის გამო უარესთა ჟღერით და უკეთესთა დარჩენით—უკეთესობა გამრავლდება, და თან და თან უფრო წარმატებაში წავაო.

დავანებოთ წარსულს, თავი და გადავავლოთ თვალი დღევანდელს დღეს, დღევანდელს წეს-წყობალებას, გარემოებას. ვნახოთ, ვინ სწყდება ცხოვრებისთვის ბრძოლაში. ვინ უნდა წავიდეს ჯარში საომრად? განა სუსტი, უძლური, უგუნური, სნეული, საპყარი, მახინჯი, მოხუცი, ძალიან ყმაწვილი? არა. არც ერთს სუსტს, არც ერთს მახინჯს, უგუნურს, საპყარს, და სხვათა ამ გვართა არ წაიყვანენ ჯარში, თუნც თვითონაც რომ მოინდომონ. საომრად არჩევენ უკეთესთა: უნდა იყვეს ჰასაკში მოსული, დამკვიდრებული ქაბუკი, სწორედ იმ ხნისა, როდესაც ის უნდა იძლეოდეს ჯანიას შთამომავალს; უნდა იყვეს მოსული, ჯანმრთელი, სრული აგებულებისა, უზადო სიმრთელისა. აი ესენი მიდიან ხალხილად და ხდებიან მსხვერპლნი ცხოვრებისთვის ბრძოლაში. ესენი ან იხოცებიან ბრძოლაში ან თუ არა და სწორედ იმ ხანში, როდესაც ისინი უნდა იძლეოდნენ უკეთესთა შთამომავალთა, რჩებიან უშთამომავლოთ. ამ გვართა ესენი ან იხოცებიან და ვინც არ იხოცებიან არ აძლევენ კაცობრიობას თავის შთამომავალს. მაშასადამე ბრძოლაში ცხოვრებისათვის ვინ იხოცებიან: უკეთესნი თუ უვარგისნი? ამ ფაქტის წინააღმდეგი დღეს მაინც ვერავის რა ფაქტის, უეჭველია ყველასათვის, ვისაც კეშმარტების წინ თვალები არ დაუხუჭავს. რაკი ეს უკეთესნი იხოცებიან და უარესნი რჩებიან, მაშასადამე ვინ იმრავლებს ამ ცხოვრებისთვის ბრძოლაში? უარესთაგან, ევოლიუციონისტთავე თქმით, მოშენდება უარესი. მაშასადამე, თუ უკეთესნი იხოცებიან, აქედამ პროგრესი წარ-

მოსდგება თუ რეგრესი, ევოლიუცია თუ დევიოლიუცია? აქ მგონი პასუხიც ცხადია.

ეს ბრძოლა ფიზიკური. გადავიდეთ ეკონომიურს ბრძოლაზედ, როგორც ცალკე პირთა შორის, ეგრეთვე ერთა შორის ერთმანეთში. რა რჩება აქ მძლეველი: პატიოსნება? ზნეობიანი გონება? ალტრუიზმი? კაცთ-მოყვარეობა? არა. ყველა ამას ალაგი არა აქვს ამ ბრძოლაში. ძლიერა რჩება უპატიოსნობას, გაიდევრობას, გამცემლობას, მუხანათობას, მოტყუებას, სიცრუეს. მაშასადამე, რა თვისებანი უნდა წავიდნენ წინ ამ ცხოვრებისათვის ბრძოლაში? ყოველივე საზიზღრება, სამარცხენიობა, რაც კი აღელვებს კაცის გაღვიძებულს ალტრუიზმულს და ეთიკურს კაცობრიულს გრძობას. აი როგორ გვისახავს ლისტი ამ გვარს ბრძოლას კაცთა შორის ერთმანეთში. ის ლაპარაკობს ვაჭრობასა და ვაჭრებზედ.

„ვაჭარი თავისი სურვილის მისაწდომად... არ დაინდობს თვით თავისი ხალხის თავისუფლებასა და არსებობას. იმისთვის სულ ერთია, რა გვარი მოქმედება აქვს იმის შემოტანილს ან გატანილს საქონელს ქვეყნის ზნეობასა, შეძლებასა და დაუძღურებაზედ. იმას შემოაქვს როგორც წამალი, ეგრეთვე საწამლაღი. ის მთელს ნაციებს აუძღურებს და ჰღუპავს მით რომ შეაქვს იქ ბანგი, აფიანი (მოსაწვეი და სასმელი) და არაყი. დაიღუპება თუ აშენდება ამისი შემოტანილი საქონელით ხალხი, იმისთვის სულ ერთია, ოღონდ თავისი საქონელი გაანადღოს და ჰნახოს მოგება. გაიქცევა თავისი ქვეყნიდან ამისი დამშეული ხალხი, ეს აქედამაც მოგებას ამოიღებს, გადიყვანს იმას უცხო ქვეყნებში. ომის დროს ის აძლევს ჩუმათ თავის ქვეყნის მტერს იარაღს, საგზალს. რომ შესაძლებელი იყვის ის გაჰყიდდა თავისი ქვეყნის მთელს ქონებას, უკანასკნელს სახნავ-სათესს, და როდესაც გაანადღებდა უკანასკნელს თავისი ქვეყნის ნაჭერს მიწასაც და ჩაიჯიბავდა

ამათში აღებულს ფულს, მაშინ თვითონაც ჩაჯდებოდა და თავისი გემით წაიყვანდა თავისს თავს თავისი აღმზრდელ მშობელი ქვეყნიდამ გადასახვეწად.“

ადამ სმიტი ამბობს ერთგან: „ვაჭარს არც ერთს ქვეყანასთან არაფერი ინტერესი არ აკავშირებს, იმისთვის სულ ერთია, სადაც არ ივაჭროს. ერთი ბეწვა უსიამოვნება საკმაოა, რომ, რომელსაც გინდა ქვეყანას თავი დაანებოს და თავისი ფულით, ვაჭრობით, საქონლით, საქმის წარმოებით გადავარდეს სხვა ქვეყანაში“

ზემოთ ხსენებული ლისტი, რომელმაც საოცარი ლოლიკით, შეურყვევლი საბუთებით დაურღვია მალტუსს და მისთა მიმადევართა მათი თეორია, რომ თუ კაცთა არ შეამცირეს თავისი გამრავლება, ქვეყანა ვეღარ დაიტევს და ვერ შეინახავსო ამათს შთამომავალს,—ათავებს თავისს ლაპარაკს ამ გვარს საქმეზედ შემდეგი სიტყვით:

„თუ მალტუსის თეორია გამოდგა თავისის ტენდენციით ვიწრო მოხაზულობისა,—მისი სახსარნი და ღონის ძიებანი, რომელსაც გვიჩვენებს თავისი თეორიის მისაწდომათ, არიან ბუნების გარეგანნი, ბუნების წინააღმდეგნი. არიან დამღუპველნი ზნეობისა და მხნეობისა, არიან საზარელნი... ისა სცდილობს აქციოს კანონად უგულო ეგოიზმი: ისა თხოულობს, დავახშოთ ჩვენს გულში სიბრალოული დამშეულთა და გაჭირვებულთა, რადგან ეხლა რომ ისინი გავადლოთ, ვასვათ—დავუბრუნოთ სიცოცხლე,—შეიძლება ერთი ოცდაათის წლის უკან იმის მაგიერად სხვა დაიმშესო... ამ დოქტრინას შეუძლიან აქციოს ქვათ კაცთა გული. რას უნდა მოვლოდე იმ ქვეყნიდგან, სადაც კაცთ ქვა უდევთ გულის მაგიერად? რას უნდა ელოდეთ აქ, გარდა ზნეობის სრული დაცემისა, მასთან მთელი ქვეყნის მწარმოებელთა ძალის მოღებისა, მათლის ქონებისა, ცივილიზაციისა და ნაციის დამხობისა?“

აი გზა, რომელსაც ადგია ეკონომიური ბრძოლა ცხოვრებისათვის.

ნუ თუ ვაქარი, ან სხვა მრეწველი, ანუ მიწის მუშაკი, ან ვინმე სხვა, რომელიც დამდგარა იმ გზაზე, რომ შეიძინოს სხვაზედ მეტი და ამ აზრის მისაწდომად არა ზოგავს არაფერს, არავითარს ღონეს, უთუოდ მალლა სდგას აგებულებით, გონით ანუ სხვა სიმარჯვით მაზედ, ვინც არა კადრულობს მას, რასაც ესენი კადრულობენ, უყვარს თავისი შეზობელი, ებრალება გაქირვებული, აწვდის ხელს ობოლთა, ჩაგრულთა, დავრდომილთა, შემთხვევით ცხოვრების ბრძოლის ქვეშ მოტანილთა. რომ გადავავლოთ თვალი დღეს ჩვენსავე თვალ წინ მმოძრავ ცხოვრების და ამ ცხოვრებაში მომქმედ პირთ, ვნახავთ სულ სხვასა. რაც უფრო მალლა სდგას გონით,—ვამბობთ მეტს წილზედ,—იმდენი უფრო მალლა სდგას ზნეობით, იმდენი უფრო ერიდება შას, რაცა ჰვნებებს მის ვარშემო დაჩაგრულთა და დევნილთა. კურსელ სენელი, რომელსაც ვაქრობისა და ბანკების საქმე შესწავლილი აქვს, ამბობს ერთგან, რომ ამ საქმის კაცთათვის დიდი გონი არ არის საჭირო, იქ საჭიროა უფრო შუათანა გონიო. საღს გონს უფრო ხშირად შესწევს საღი აგებულებაცა, რადგან გონების სიმრთელე და სისაღე დამოკიდებულია აგებულობის სიმრთელესა და ძალაზედ. და სწორეთ ესრეც უნდა იყვეს.

ევოლიუციონისტები ამბობენ, რომ ეკონომიური ბრძოლა მინც უნდა დარჩეს, თუ ფიზიკური ბრძოლა დროთა გარეშობათაგან შესწყდაო. ამ ბრძოლაში ვინც უფრო მკვიდრათ დაიქერს საქმეს, საშვილიშვილოთ მეტს შეიძენს, ის გამოდგება აგებულებით, ძალით და გონით ძლიერი, ეს გადადის შთამომავლობაში როგორც სამკვიდრო ნიჭი და ეს მოდგმა ძლიერდებაო. ამ ბრძოლაში, რა კი ერთნი დიდს ადგილს იქერენ ცხოვრებაში, სხვანი, რომელნიც ამათ ვერ გაუწევენ შულს, დგებიან ამათზე უარესნი იმშევიან, უძლურდებიან, ეს გადადის შთამომავლობაში სამკვიდროთ და

ამითი შთამომავალი იღუპება, ბოლო ედებაო. ამ გვარად, უარესნი სწყდებიან, უკეთესნი მრავლდებიან, და აქედამ მიღის კაცი აგებულებითა და გონით წარმატებაში, სდგება ევოლიუციისაო. ვნახოთ, რაოდენათ ან ეს უნდა იყვეს ასრე.

დავადგეთ თვით ამავე ევოლიუციონისტთა ვარჯიშის ძალას. დარვინმა მთელი თავისი თეორია ააშენა იმაზედ, რომ ვარჯიში აძლევს აგებულებასა და გონს წარმატებასაო. ამასთან ესეც გამოჰყავთ ამასა და ამისთა მიმადვეართასწავლიდამ, რომელსაც აგრეთვე ცხადათაც ვხედვით ცხოვრების ყოველს ნაბიჯზედ, რომ, როგორც გადაქარბებული ვარჯიში, აგრეთვე ვარჯიშის ნაკლი აუძღურებს სხეულსა. ვარჯიშის ნაკლზედ ხომ დარვინი ამბობს, რომ ის სხეული, რომელსაც ვარჯიში არა აქვს, თან და თან იშლება აგებულებაში, და ბოლოს ბრავალთა ჟამთა განმავლობაში კიდევ ჰქრებაო. აი, დავადგეთ ჩვენც ამ მხრივ საქმის გარჩევას. ვნახოთ, რაოდენათ უმართავს ხელს შეძლებულთა კაცთა თავისი შეძლება გონისა და აგებულების წარმატებაში.

კაცი, რომელიც დღეს იძენს ქონებას, ის არის მოქმედებაში გონითაც და ხშირათ აგებულობითაც. მაგრამ გადავავლოთ თვალი მათთა შთამომავალთა. იმათ დარჩენიათ დიდი შეძლება, შეუძლიანთ უშრომლოდ ცხოვრება. რამ უნდა აიძულოს ისინი, რომ შეიწყუბონ თავი ან გონების მუშაობით ანუ აგებულების შრომით?—არაფერმა. ცხადია, რომ თავისი ჯახისა და თავის დასაცველად კიდევ ავარჯიშოს გონი და აგებულება, იმაენად არ ავარჯიშებს, რადენათაც საჭიროა მათი ჯეროვანი წარმატება. ეგრეთვე ცხადია, რა კი არა აქვს ზომიერი ვარჯიში, იმის აგებულებისა და გონის წარმატებაც ვერ მიღის ჯეროვანს წარმატების გზაზედ. ეს ერთი მხარე. ამ უმოძრაობას მოსდევს ახლა დამძიმება სხ ულისა უზომო ჯამისით. რაოდენათაც იმას აუძღურებს უშრომლობა, იმდენათ ახლამისი აგებულებისა და გონის მხაგრავ ტერათად ევლინება მოქარბებული საქმელი და სასმელი, კუჭი მისი ნიადაგ და-

ტვირთულა უზომო საქმლით, ცხარე და მავნებელი სასმე-
ლებით, ყური მისი მოქარბებული საკრავებისა და სიმღერე-
ბის სმენით, თვითონ მოქარბებული ეროტიული სიამოვნებით,
თეატრებსა, ბალებსა, თამაშობასა და სხვა ამ გვართა შესა-
ქცევართა და დროს გასატარებელთა გასართობებით და ღამის
ტყვით და სხვა და სხვა. ამ გვარად, ერთ მხრივ უფარჯიშო-
ბით, მეორეს მხრივ მეტი ვარჯიშით, ეს უძღურდება, და,
არამც თუ არ იძლევა ძლიერს აგებულებით და გონით შთა-
მომავლობას, პირიქით იძლევა, რასაც ჩვენის საკუთარი
თვალთ კიდევ ვხედავთ ყოველს ნაბიჯზედ, უჯანოს, უძ-
ღურს, უგონო შთამომავლობას. ასრე რომ მთელი გვარები
ისპაზიან ამ გვართა შთამომავალთა, თუ არ განაახლეს სის-
ხლის შერევით სხვა საღი გვარებიდამ თავისი სისხლი, რო-
მელზედაც მთელი ტრაქტატებია მეცნიერებაში შედგენილი.
ღუბლადე თავის ტრაქტატში გამრავლების შესახებ ორგანი-
ულს არსებებში ამტკიცებს, რომ საზრდოს სიქარბეს მოსდევს
უშვილობაო, უნაყოფობაო. ერთი უმთავრესი ევოლიუციო-
ნისტთაგანი, სპენსერი თავისს „საფუძველნი ბიოლოგიისა“
ამბობს, რომ მოქარბებული საზრდო ჰვენებს როგორც მცენა-
რეთა, აგრეთვე სულდგმულთა. საზრდო იმდენი უნდა მიი-
ღოს, რადენიც საჭიროა თავის შესანახად, გამოსაზოგავად
აგებულობაში იმ მასალისა, რომელიც საჭიროა შთამომავ-
ლობის მოსაშენებლად, და რაც ამას გარედ მიდის აგებულე-
ბაში საზრდო, ვნებს და ჰბადებს უნაყოფობასაო. ესევე მოს-
დევს საზრდოს ნაკლებულობას, რადგან არც თავის შესანახი
და არც გამოსაზოგი საზრდო მასალად შთამომავლის საზრავ-
ლებლად არ შედის ამ ორგანიზმშიაო.

ყველა აქედამ ცხადია, რომ კანონი, რომელზედაც
იწვენებიან ევოლიუციონისტები, ვითომც ბრძოლა ცხოვრე-
ბისათვის ემსახურებოდეს უკეთესს პროგრესს, უკეთეს ევო-
ლიუციას, არის შეცდომა. პირიქით, სწორეთ ეს ბრძოლა
არის მიზეზი, რომ პროგრესიცა და ევოლიუციაც კაცობ-

რიობაში მიდის ასე სუსტათ, ასე ნაკლებათ. ქვეყანა შენ-
დება უკეთესთაგან-კი არა, შუათანათაგან. უკეთესნი იხო-
ცებიან, გადაშენდებიან მტერთან ბრძოლაში, შინ
ბრძოლაში გარყვნილებასთან, ცრუ-მორწმუნებასთან. უარეს-
ნი იყლიტებიან ბუნებით სენისაგან, უძლურებისაგან. რჩე-
ბიან შუათანანი, რომელნიც ამ შუალაობასაც ვერა სწევენ,
რადგან იმავე ბრძოლაში მეტი ჯაფით, ნაკლებულობით,
ხელშეუწყობლობით შუალაობაზედ კიდევ ქვევით მიდიან-
ამ გვარს შუათანათაგან შენდება ქვეყანა. ეს არის მიზეზი
კაცობრიობისა დღემდის შუალაზედ დაბლა დგომა გონით
და აგებულებით. შესწყვიტეთ ეს გარემოება, მოსპეთ კაცთა
და ერთად შორის ეს ბრძოლა პოლიტიკური, ეკონომიური,
ეს ჩაგვრა, ჭდეტა, ძარცვა, მოტყუება და თათსნი საზოგადო-
ბანი, რომელნიც მოსდევენ კონკურენციას, ბრძოლას ერთ-
მანერთან ცხოვრებისათვის, და ვნახავთ სულ სხვას. ვნახავთ,
რომ უარესნი, ესე იგი ბუნებით სნეულნი, ბუნებით საპყარნი
უბრძოლველათაც მოისპობიან, მოისპობიან ჯერ თვით თავი-
სივე ბუნებითი სენით, მერმე მშობელთა შერჩევით; სნეული
მოდგმისას მოერიდებიან შესართავად, ან თვითონვე არავის
შეირთავენ, მაშასადამე სნეულნი მოდგმანი გადაჯალიგდე-
ბიან. ის პატოსანი, კაცობრიობის მოძღვარნი, რომელნიც
დღევანდელს წესში, ბრძოლაში ცხოვრებისთვის არიან დევ-
ნილნი, არიან გაქირვებულნი, არიან ბრავალს იმგვარს გა-
რემოებაში, რომ ეგებიან უშთამამავლოთ, მაშინ მოიცემიან
ნაყოფს, მოაშენებენ გონებით თვისთა მგზავსთა. რაც უფრო
მეტი გონების ხალხი მოშენდა, იმდენი, გარდა ამისა, რომ
საზოგადოება, ერი, კაცობრიობა მოიგებს ფიზიოლოგიურათ,
ამასთან მოიგებს მეორე მხრივაც: მაშინ, რაკი ბევრი გონების
მუშაკი იქნება, საჭირო აღარ იქნება, რომ თითო-ოროლამ,
როგორც ეხლა, თავი ჩააკლას უზომო გონებით შრომას,
რადგან ამგვარს შრომასაც, როგორც სხვა ყველა უზომო
შრომას, მოსდევს გონების უძლურება, უნაყოფობა, რომელ-

ზედაც იჩვენებთან მრავალნი ფიზიოლოგნი და ბიოლოგნი. მაგალითად სევორი იჩვენება მის შესახებ შემდეგს საბუთებზე: ტვინი და თესლი ადამიანისა შესდგებიან ბევრში ფოსფორისაგან. ტვინის დიდი მუშაობის დროს, აგებულებაში შესული ფოსფორი იხარჯება უზომოდ. ამასთან, რაკი ტვინს აკლდება ფოსფორი, ეს იზიდავს მეტს დარჩენილს ფოსფორის ნაწილსაც, რომელიც შედის აგებულებაში. მაშასადამე, თესლის ძალის მოსაცემათ აღარა რჩება საკმაო ფოსფორი აგებულებაში, და ამის გამო ლაყდება თესლი, უძალო ხდება, ნაყოფსა ჰკარგავს, ან, თუ იძლევა—იძლევა უძლურს ნაყოფს. ცხადია, რაკი მრავალი გონებით მუშაკი იქნება, მაშინ ყველას ზომიერი გონების მუშაობა ექნება. აქ, მის შაგიერთ, რომ იღუპებოდეს გონიერთა შთამომავალი, როგორც ეხლა არის, იმრავლებს და იშობება ძალა მოცემული, სალი, ძლიერი შთამომავალი. როგორც გონებით გაუმჯობესება, ეგრეთვე ზნეობით გაუმჯობესება მოჰყვება ამგვარს წესს. დღეს ზნეობიანს კაცს ელის სიმშლილი, უძლურება. ძლიერდება ზნედაცემული, ნაშუსხედ ხელაღებული. ეს თვისება, ცხადია უნდა მატულობდეს შთამომავალშიც. მაშინ, სულ სხვა იქნება. რაკი ზნეობიანთა კაცთა ექნებათ ბაზარი, ექნებათ ალაგი ცხოვრებაში, ეს მისცემს წარმატებას ამგვარი თვისების შთამომავალთაც. ესევე მოხდება აგებულებით უძლურებში. ისინი, ვინც დღეს იღუპებიან ომებში ანუ საომარს გზაზედ უნაყოფოთ, მაშინ მოიცემიან ნაყოფს. სალი და ძლიერი ადამიანისაგან შთამოვლენ სალნი და ძლიერნი შთამომავალნი. ამითი დატრიალდება კაცობრიობაში ეკონომია აგებულებით, გონებით და ზნეობით ძლიერთა. ცხადია, პროგრესსი, ევოლუცია მიიღებენ მაშინ სულ სხვა ხასიათს, წავლენ უფრო სწორე და სწრაფს გზაზედ.

ბრძოლა ცხოვრებისათვის რომ არ იყვეს არც ევოლიუცია იქნებოდა, არ ავიდოდა ორგანიული არსება იმ სისრულემდის, რომელსაც დღესა ვხედავთო,—ისწავლებიან ევოლიუციონისტები.

საიღამ შესდგა ბრძოლა ცხოვრებისათვის? იქიღამ, რომ სხვანი მეციღლებიან მას, რაც ჩემთვის საჭიროა ცხოვრებისათვის, და რადგან მოციღლენი მყვანან, თუ მე არ დავასწარ, ისინი დამასწარებენ და მე მომელის ცუდი ბოლო. ამისგამო მეცა და ჩემს გარე მყოფნიც იძულებულნი ვართ ვგლაჯოთ ერთმანეთს პირიღამ ლუკმა. აქ მწვავედება ბრძოლა, რომელიც იქცევა მუსრვად. ეს ხდება მაშინ, როდესაც კაცმა არ იცის ბუნების ხელი, როდესაც კაცს თავისი გონება არ ჩაუწვდენია ბუნებაში, არ შეჰბრძოლებია გონებით ბუნებას, არ შესდგომია ბუნების ბრძოლას იმის დასამორჩილებლად. ვთქვათ, კაცმა ყოველი თავისი ძალა მიაქცია ბუნებას, ბუნების შესწავლას, ბუნების დამორჩილებას, შესწყდა კაცთა შორის ბრძოლა ცხოვრებისათვის, — განა შესწყდება ამითი ევოლიუცია, პროგრესი, წარმატება? ნუ თუ ევოლიუცია, შემდგარი ბრძოლაზედ ცხოვრებისთვის, იქერს ძველი ტრანსფორმიზმის სწავლის ალაგს, რომელიც ჰპოვებს ევოლიუციას ცხოვრებისთვის ბრძოლის გარე?.. ან-კი რა სანატრელი ტიპია, რომელიც ისახება დღევანდელს ევოლიუციაში? ნუ თუ საჭიროა და საერთო სასარგებლო, რომ ამ ევოლიუციამ დაჰბადა ვეფხვის კლანჭები, ასპიტის გესლი, აფთარის მძვინვარება, ნიანგის კბილები, კაცის ანგარება, დაუნდობრობა, მუხთლობა, გულ-ქვაობა? კაცი თავისის აგებულებითა, გონითა და მოწყობილებით დღეს არის მომარჯვებული კაცთავე სამტროდ, საჟღეტად, საცარცვად. ამის მაგიერად, ის რომ მომარჯვებოდა ბუნებასთან ბრძოლას, ბუნების შესწავლას, გაეხსნა თავის თავში ძალა გიპნოზისა, ცხადად მხედველობისა, წინასწარ-ხედვისა, თვალის უკეთესათ მკვრეტელობისა, ყურის უკეთ სმენისა, ჰაერში ფრენისა, პირუტყვთ ენის შესწავლისა და ათასი ამგვარები, — ნუ თუ არ იქმნებოდა ევოლიუცია და უკეთესი ევოლიუციაცა კაცთათვის, ვიდრე დღევანდელი ბრმა კოსმიური ევოლიუციაა? ნუ თუ კაცი უფრო ბედნიერი არ იქნებოდა, რომ მისი აგებულება ყოფილიყო

იმგვარად წარმართული და მომარჯვებული, რომ თავის თავში გაეხსნა გრძნობა მომავალის დანახვისა, აეცდინა თავიდან მომავალი უბედურება, რომლისაც წინაშე დღეს ბრმა არის და სრული მონა მომავალის უფიცობისა, ვიდრე ეხლა, როდესაც იმან გაიხსნა თავის თავში საომარი ნაკვთი, ნიჭი თავისსავე მსგავსთა და ნათესავთა მოსასპობელი? ნუ თუ ეს სამხედრო ძალის შეძენა აგებულებაში, ერთმანერთის ბრძოლა ჟღერებდა მიმარჯვებული, არ იყო ევოლიუციისთვის საფრთხილი, იმ ევოლიუციისთვის, რომელიც უამისოდ შესდგებოდა კაცის აგებულებაში? ნუ თუ იმ ევოლიუციას ეთქმის სასარგებლო ევოლიუცია, რომელიც შესდგა და აშენდა ძალადობაზედ, ერთმანერთის მუსკრაზედ, ერთმანერთის ჩაგვრაზედ, და ამავე დროს დაახშო ძალა ამ გვარი ევოლიუციის შედგენისა, რომელსაც მოსდევდა სრული ბატონობა და პატრონობა კაცთა მის გარშემო მყოფს ბუნებაზედ? რატომ ევოლიუცია არ იქმნებოდა, რომ კაცს არა ჰქონოდა დღევანდელი სანახაობა, დღევანდელი სულისა და აგებულების ძალა, და ამათ ნაცვლად მიეღო სულ სხვა სახე, სხვა შინაგანი თუ გარეგანი მომარჯვებანი, ვთქვათ იმგვარი, რომელიც დაანახებდა ბუნებაში ყოველს კანონს მოვლენათა, ყოველს ძალას ბუნების მოძრაობისას, დაანახებდა მაგალითად სნეულებათა მიზეზთა. დღევანდელი კაცის გონი, თვით უპირველესთა გენიოსთა სწავლულთა იქამდის უძღურია, რომ იძახის: ბუნების სათავის აწონვა და გამოკვლევა კაცის ხელთ არ არის, მისი გონი ამას ვერ მისწვდებაო. ეს რატომ? იმიტომ, რომ კაცს არა აქვს ამ მხრივ გონი საკმაოდ ნაფარჯიშევი, არა აქვს ამისთვის აგებულება მიმარჯვებული.

ან-კი ევოლიუციისათვის მართლა საჭიროა ბრძოლა ცხოვრებისათვის და ჟღერა ერთმანეთისა? ნუ თუ, როგორც ზემოთაც ითქვა, სწავლა ტრანსფორმიზმისა, რომელიც ევოლიუციისათვის, ბრძოლას ცხოვრებისათვის არავითარს მნიშვნელობას არ აძლევს, დაარღვია რამე შესაწყნარებელი სა-

ბუთებით ახალმა სწავლამ ევოლიუციასზედ, რომელიც ევოლიუციას ამყარებს ცხოვრებისათვის ბრძოლაზედ? გადავავლოთ სამყაროს თვალი. ვის ებრძვის ან რა აქვს საბრძოლველი, ვთქვათ მას, როდესაც დგება რომელიმე პლანეტა? იწყება უბრალო ფიზიკური და მეხანიკური კანონიდგან, რომლის ძალითაც ერთი ატომი იზიდავს მეორეს, ამ გვარად იწყება ზრდა და წარმატება სხეულისა, იწყება ევოლიუცია. რომელიც ცხოვრებისთვის ბრძოლა ჰბადავს ზამთარში ფანჯრების შუშებზედ მშვენიერი ყინულის სახეებს, რომელიც შესდგება გაყინული ორთქლიდან? იწყება იოტიდამ და რდგება მთელი მშვენიერი სახეები, ყვავილები, მხატვრობანი. მიზეზი ამისი არის მდგომარეობა ჰაერისა, სითბოსი და სხვა ბუნების მოვლინებანი. როდესაც ბუნებიდამ ჩნდება ის პირველი უჯრედი რომელიც უბრალო კრისტალიდამ არც-კი იჩჩევა, რომელიც ცხოვრებისთვის ბრძოლა აჩენს ამასა? რომ შესწყდეს ამისა ზრდისა და წარმატებისათვის საჭირო მზის სითბო, ჰაერის სისქე, ჰაერის სიმძიმე, ნესტი,—რა მოუვა ამის ევოლიუციას, ათასი ბრძოლაც რომ შეეძლოს ცხოვრებისათვის? რა დაემამართება თვით უმადლესს ორგანიზმში რომ შესწყდეს ორგანიული არსებისათვის საჭირო გარემოებანი ჰაერში, მზის შუქში, დედამიწის გულის სითბოში, წყალში და სხვა? უშველის რასმე აქ ბრძოლა ცხოვრებისათვის? როგორც ევოლიუცია ორგანიზმში, ეგრეთვე დევოლიუცია, თუ უორგანო არსებებში არის დამოკიდებული მათზედ, რაოდენათაც ხელს უწყობს მას ბუნების მდგომარეობა, ნუ თუ ცხოვრებისთვის ბრძოლა რომ არ იყვეს, შესწყდება ან ევოლიუცი ან დევოლიუცია, ან პროგრესი ან რეგრესი? *) ბუნება აწარმოებს ერთს და იმავე

*) აქ მკითხველს არ უნდა შეეშალოს ბრძოლა ცხოვრებისთვის იმ ფიზიკურსა და მეხანიკურს ძალასთან, რომლისაგანაც სდგება მოძრაობის თანაბრობა (подвижное равновесие), და შეჩერებული თანაბრობა (устойчивое равновесие), რომელთა კანონზედაც არის დამყარებული აშენება და დაშლა ორგანიულთა და არა ორგანიულთა სხეულთა. აქ ბრძოლას ცხოვრებისთვის და თვით უბრალო ბრძოლასაც არა აქვს ალაგი. ეს არის უბრალო მოძრაობა.

კანონს როგორც უორგანო ისრე ორგანიულს აგებულეაზედ. იწყობა ჭორმა, მიდის სისრულეში. როდესაც რიტმი, — რომლისაც კანონია განმეორება მოვლენისა და ამ განმეორებაში თანდათან კლება, — უძლურდება, ჰკარგავს განმეორების ძალას, — მაშინ ჩერდება ეს სისრულეში მსვლელობა ჭორმისა, იწყება კლება, დაშლა, დახრწნა, მიღება პირველ-სახისა, საიღამაც იწყო ფორმის სათავე; იწყება გარდასვლა აქედამ სხვა ფორმაში, სხვა აგებულებაში. სიტყვით ზრდა, ევოლიუცია ორგანიზმათა, როგორც უორგანო სხეულთა, არის დამყარებული და დამოკიდებული მაკროკოსმურს ძალაზედ, და არა ბრძოლაზედ ცხოვრებისათვის, რადგან, თუ მაკროკოსმური ძალა არ შესწევს, როგორც ზემოთაც ითქვა, რადენიც გინდა იბრძოლო, თუ უკან არა, წინ ვერ წახვალ. რომ ღრმათ ჩაიხედოთ საქმეში, ბრძოლა ცხოვრებისათვის არ შეარდგენს არავითარს საჭიროებას ევოლიუციისათვის. ევოლიუცია ხდება ამ ბრძოლის გარე. ბრძოლა არის დამაბრკოლებელი ევოლიუციისა. ბრძოლა ცხოვრებისათვის. არის გამოწვეული გარემოებათაგან, არის საჭირო თავის დასაცავად, აგებულება, სიცოცხლე ეწყობა ისრე, რომ მოემარჯოს გარემოებათა, რომ ეს გარემოებანი სძლიოს ორგანიზმმა, და გარემოებამ არა სძლიოს ორგანიზმი. თუ გარემოება მეტად ძლიერია; თუ ორგანიზმთ შეუძლიანთ გაძლოლა გარემოებათა, მაშინ ორგანიზმი სძლევს ამ გარემოებათა, და უმარჯვებს თავს ახლა სხვა გარემოებათა, რომელთანაც უჩნდება ახალი კავშირი. კარგს გარემოებაში სიცოცხლის ძალა კარგათ მიდის, ცუდში ცუდათ. ბრძოლა ცხოვრებისათვის, რამდენიც უნდა სთქვან თვით უპირველესთა ავტორიტეტთა, არის საინიცხოვრების მოსამარჯვებლად, რადგან წარმოიტებას აქცევიებს სწორე გზას. მეცნიერნი შეიყვანა შეცდომაში ევოლიუციის შესახებ მან, რომ დღევანდელი აგებულებებისა, გონისა, ზნის მოწყობილება არის მიმარჯვებული ერთმანერთთან ბრძოლისათვის. რაკი მხოლოდ ამ გარემოებაზედ მიმარჯვებულათ

მხედამენ ყოველს ორგანიზმს, ესა ჰპოვეს მიზეზად ევოლიუციისა, წარმატებისა. გაუშვეს სახილამ ნამდვილი რეგულიატორები ევოლიუციისა, რომელზედაც ზემოთ იყო ნათქვამი. ავლათ მაგალითი. როდის უფრო იზრდება თუნდა ვთქვათ ხე, ესე იგი, როდის უფრო კარგი გარემოება აქვს ევოლიუციისათვის: მაშინ, როდესაც იმას თავის დასაცველად უნდა ბრძოლა ყველა გარემოებასთან, რომელნიც იმას უშლიან ნებაზედ ზრდას, საზრდოებას, თუ მაშინ, როდესაც აღარც მებრძოლთ აღარც მზაგრაფი ჰყავს, არა აქვს ის გარემოება, რომ მეტს თავის ძალას ანდომებდეს მაგან თავის დაცვას, მათთან საბრძოლველად მიმარჯვებან. ცხადია, ის ხე, რომელიც ყოველს თავის ძალას ანდომებს, გარეშე ბრძოლას-კი არა, თავის საზრდოებას, შინაგანს ზრდას, მიმარჯვებას სითბოსა, ჰაერსა, სინათლესა და სინესტესთან და სხვა ამგვარი. ამგვარივეა კაცის ზრდაც, ევოლიუციაც. ის, როდესაც თავის ძალას, ღონეს, გონს აღარ ანდომებს ბრძოლას თავის მსგავსებთან, ამ ძალას ანდომებს შინაგანს ზრდას, ბუნებაში შესვლას, ბუნებასთან შეერთებას, ბუნებაზედ გაბატონებას, რომელსაც განარიდა, განაშორა ბრძოლამ ცხოვრებისათვის თავისთა მსგავსებასთან.

ყველა ამ საკმაო ვრცელი ლაპარაკილამ ჩვენა ვნახეთ, რომ ბრძოლას ცხოვრებისთვის, ერთმანეთის დევნას, ჩაგვრას არ მოსდევს წარმატება სოფლისა, არამედ არის დამაბრკოლებელი ევოლიუციისა და ყოველგვარი წარმატებისა. თუ ევოლიუცია წარმატებაში მიდის, მიდის ძალით ტრანზფორმისშითა და ბრძოლა ცხოვრებისთვის მხოლოდ უშლის ამასა.

ახლა გაუსინჯოთ რა მოხდება ამ გვარი ჩაგვრა ულტრით, რომ შეერთდეს და გაერთდეს კაცობრიობა, როგორც იჩვენება ევოლიუციონისტ-კოსმოპოლიტობა, ან ისე გზას გადაძვლარი კოსმოპოლიტობა.

რას შეიტანენ საერთო საკაცობრიო საღაროში დავარდნილი და დაჩაგრული ერები, რომელნიც როგორც ზემოთა ვნახეთ, ამ ჩაგვრა შევიწროებით ხდებიან ფიზიოლოგიურად უძლურნი, ზნეობრივად დაცემულნი, გონებით საპყარნი. როგორც

ზემოთაც გვქონდა ამაზედ ლაპარაკი, ხომ უნდა გახდნენ ესენი ტვირთნი დაწინაურებულთა ერთა, უნდა გახდნენ მიზეზნი მათი სისხლის მოწამვლისა, გონების შეფერხებისა. ეს იქნება ის რაც ხდება ერთი კაცის თავს, რომელსაც აგებულებაში სწეულება ეპარება ანუ უსწეულობა აგებულობის რომელიმე მხარე, და, ცხადია ეს სწეულება უნდა გადავიდეს მთელს აგებულებაზედაც.

ჩავვრით, ძალადობით მოუძღვრებით დაჩაგრული ხალხების გადასხვაფერებას, ბუნების ძალადობას, როგორც ზემოდ იყო ახსნილი, მოსდევს ამათი მოუძღვრება. ეს მოუძღვრებული ერები უერთდებიან თავის მძლეველს ერებს. რას იგებენ ეს მძლეველი ერები ამ წამხდარი, მოუძღვრებული ერების შეერთებით, მასთან დათვისტომებით? იმას, რომ, როგორც ზემოთაც გვქონდა ამაზედ ლაპარაკი, ამათს სისხლსა სწამლავს ისიფე ერი, რომელიც თვით ამათვე მოსწამლავს, წაუხდინეს ბუნება, დაუკარგეს სისაღე. რას იგებს ამითი კაცობრიობა? მას, რასაც მჩაგრავი ერი. ეს კიდევ არაფერი. ჩვენ ზემოდ ვუჩვენეთ კანონზედ, რომ როგორც დაჩაგრული ფუჭდება ზნითა, აგებულობით, გონით, ეგრეთვე მჩაგრავიცა. რაც ხდება ცალკე კაცის თავს, ის ხდება მთელს ერებზედ, მთელს კაცობრიობაზედაც. მჩაგრავს ერს, თუ მთელს არა, მაღალს წრეს მაინც შეაქვს დაპყრობილი და დაჩაგრული ქვეყნებიდამ დიდი საზრდო, ქონება. ეს ამათ აგდებს უსაქმურობაში, აძლევს მეტი საზრდოს ხმარების გარემოებას. ჩვენ ვნახეთ, რომ ამას მოსდევს მოუძღვრება აგებულობისა, ზნისა, გონისა, ფიზიოლოგიური უნაყოფობაც კი.

ამ გვარად, ჩავვრას, ძალადობას ერებისაგან ერებისა— მოსდევს მოუძღვრება როგორც ჩაგრულთა, ისე მჩაგრულთა. და ვისგან შესდგება კაცობრიობა? ამ ერთაგან. რას იგებს მაშ კაცობრიობა მითი, რომ შესრულდეს პასუხი ან კოსმოპოლიტთ გზა აქცეულთ, ან კოსმოპოლიტთ— ევოლიუ-

ციონისტთა? მხოლოდ მას, რომ როგორც ჩვენი ქართული ანდაზა ამბობს: მკვდარი მკვდარს აეკიდა—სამარის კარს მიმიტანეო. გაერთდება მოუძღურებელი, სწეული კაცობრიობა, რომელიც შემდეგ უნდა ათასი საუკუნენი მოუნდეს თავისის შინაგანი თვისების შესწორებას, სწეული გონისა და აგებულობის კურნებას, თუ-კი მოხერხდა კიდევ იმისი შველა.

ყველა აქედამ ცხადია, რომ არაფერი კარგი არა მოსდევს რა კაცობრიობის ერთობისა და წარმატებისათვის ერთი ერისაგან მეორე ერის ჩაგვრას, ერთის ერისაგან მეორის ძალადობას, ძალათი გადასხვაგვარებას.

და თუ გზა აქცეულს პატრიოტობას მოსდევს დიდი ვნება კაცობრიობისათვის, ამაზედ ნაკლები ვნება არ მოსდევს გზა აქცეულს და მეტადრე ევოლიუციონისტთა კოსმოპოლიტობას. ამ გვარს მათს სწევლას მოსდევს ისა, რომ გაუშვათ მტრის კრიქაში შესაქმნელად დაძალუღნი ერნი, შემადგენელნი ნაწილნი მთელის კაცობრიობის სხეულისა, და მივცეთ მხარი მჩაგვრელთა და მტარვალთა, მივსცეთ წარმატება კაცობრიობის აგებულებაში უსახიზღრესთა და უსავენებელესთა თვისებათა და მხარეთა, წინააღმდეგ კეთილის ზნისა, თვისებისა და მხარეთა. სიტყვით, წამხდარს პატრიოტობასაც და წამხდარს კოსმოპოლიტობასაც, ორთავეს მოსდევს დაღუპვა კაცობრიობის ინტერესებისა: ორთავენი სდგანან უძღურთა ჩაგვრაზედ, მტარვალთა ხელის მომართვაზედ, რეგრესისა და არა პროგრესის სამსახურზედ, ევოლიუციისა-კი არა, დევოლიუციის წარმატებაზედ.

რომ აღსრულდეს უმაღლესი წადილი კაცობრიობის შეერთებისა თანაბარი უფლებებით, როგორც ამას თხოულობს წმინდა, გზაგარკვეული კოსმოპოლიტიზმი და თვით კაცობრიობის უმაღლესი ინტერესები, თვით ბუნება, გონება, ლოლიკა, —საქირთა უთუოდ დაცულ იყვნენ ჩაგრულთა ერთა ინტერესები, მათი განსაკუთრებითი ბუნებითი ღირსი

თვისებანი, მოსპოს ხსენებაც კი ბრძოლისა ცხოვრებისათვის ერთმანეთთან, გადვიდეს კაცთაგან ეს ბრძოლა ბუნებასთან მის დასამორჩილებლად, მისთა კანონთა შესასწავლად, მისთა ძარღვთა და სახსართა ხელში დასაქერად.

აი, სწორედ აქ, სცილლასა და ხარიბდას შუა გასავლელად, რომ სწორე გზაზედ დადგეს კაცობრიობის პროგრესი, არის ნასკვი, სადაც სწორე გზა-რკვეული პატრიოტობაც და კოსმოპოლიტობაც არიან ერთმანეთზედ მქიდროდ გადატმასნილნი.

რომ წავიდეს სწორე ნაბიჯით კაცობრიობის ბედნიერება და საბოლოო წინა, უნდა ყოველი ღონე იყვეს მოხმარებული, რომ დაცემულნი ერნი აიწიენენ თანაბარ დაწინაურებულთა ერთა. როგარც ერთი კაცი ვერ ჩავარდება დიდს სიმდიდრეში, თუ არ გამოორჩა სხვებსა, არ ისარგებლა მათის ჯანით, ღონით, გონით, შრომით, არა სჩაგრა სხვები, — გვრეთვე ვერც ერთი ერთი ვერ წავა დიდს ძლიერებაში, თუ არ დასჩაგრა სხვა ერები. და ჩვენ ვნახეთ, რაც მოსდევს კაცობრიობისათვის ერთა ძალმომრეობას ერთმანეთში: ორივე მხარე ზარალობს ფიზიოლოგიურად, გონებით, ზნეობით და მითი ბრკოლდება პროგრესი, ევოლიუცია. საკეთილო გზისა, კაცობრიობის საბოლოოსი.

აი, აქ, ამ გზაზედ აქვთ სამუშაო საკაცობრიო ინტერესებისათვის პატრიოტიზმსაც და კოსმოპოლიტიზმსაც.

სწორე სასარგებლო გზაზედ მავალს კოსმოპოლიტიზმს შეუძლიან და უნდა იჩინოს თავი მხოლოდ გაძლიერებულთა ერთა შვილებში, რადგან ამ ერთა გარეთ არიან ერნი დაჩაგრულნი, დაღუპულნი, უძლურნი, რომელნიც თუ ასრე დარჩებიან, აძლევენ ზარალს საკაცობრიო პროგრესს, და საჭიროა დაცემულნი ერნი შეთანასწორდენ დაწინაურებულ ერებთან. აქ კოსმოპოლიტთა ვალია გადუდგნენ მჩაგრავთა ერთა, მათს უსამართლო ძალას. ამავე დროს ვალია მათი მისცენ მხარი დაჩაგრულთა, დავრდომილთა, დაცემულთა

ერთა, დაიცვან ესენი უსამართლობისაგან, ეცადონ შეათანასწორონ დაცემულნი გაძლიერებულებთან. აქ, გაძლიერებულს ერში პატრიოტობას,—თუ არ აღგია გარედამ უსამართლობა,—არა აქვს ალაგი, პატრიოტობა იქნება საგნებელი საკაცობრიო საქმისათვის. პატრიოტობას აქვს დიდი ალაგი დაჩაგრულს და დავრდომილს ერებში, რადგან ამ ერთა გარემოება თხოულობს საკაცობრიოსავე საქმისთვის მათს დახმარებას. აქ პატრიოტო უნდა იხმარონ ყოველი ღონე და სახსარი, რომ დაჩაგრული ერების ძალა, ღონე, შეძლება, ქონება აღარა ჰხმარდებოდეს მჩაგრავთა. უნდა იხმარებოდეს ყოველი ღონე ამ ჩაგრულთა ერთა წარსამატებლად, დაწინაურებულთა ერთა მოსაწევად, მათთან შესათანასწოროებლად. აქ კოსმოპოლიტიკა და პატრიოტიკ ემსახურებიან ერთსა და იმავე საქმეს—მთელ კაცობრიობის ბედნიერებას, მით რომ სცდილობენ დაცემულთა დაჩაგრულთა ერთა აღდგენას, გაძლიერებულთა სწორე გზაზე დაყენებას. რომ აღარა ვნებდნენ თავისასაცა და სხვათა წარმატებასაცა.

განა დღეს ამ მდგომარეობაში იქნებოდა მეცნიერება, კაცობრიობის კეთილ დღეობა, რომ, თუ თაობითვე არა, შემდეგ და შემდეგ მაინც შეეგნო კაცობრიობას ნამდვილი თავისი ინტერესები, სკოდნოდა ფასი ეროვნებისა, თანასწორობისა, ერთობისა და ძმობისა? ჩვენ რასაკვირველია, განცვიფრებით ვუცქერით დღევანდელს ტეხნიკისა და მეცნიერების წარმატებას, მაგრამ, განა კაცი რომ ჩააფიქრდეს კაცთა გავლილს ცხოვრებას და იმ დაუსრულებელთა საუკუნეთა რაც კიცს უცხოვრია თითქმის იმავე ფიზიოლოგიურისა და გონებრივის ძალით, რაც დღესა აქვს, დიდი რამ არის ეს სწავლა და მეცნიერება? განა მეცნიერებამ ბევრი რამ აცის კაცის აგებულებისა, კაცის ბუნებისა, კაცის სიკოცხლისა, დღეგრძელობისა, ჯანმრთელობისა? ტეხნიკა და მეცნიერება მიდის წინ და ამავე დროს კაცობრიობა წრიოკდება, იგვალემა

ხდება დღე მოკლე, იჩაგრება თვით გონებითაც. დღევანდლამდის არ იცის მეცნიერებამ არც ერთი სნეულების სათავე, არც ერთი მეცნიერულად აწონილი წამალი. ესევე ითქმის სხვა მრავალს კაცობრიობის დღევანდლობისათვის საჭირო გარემოებაზედ. ამასთან, თუ მასაც მოვიგონებთ, რომ მრავალს აღმოუხვრ ილს ცივილიზაციაშიაც ვპოვებთ კვალს, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ძველი მეცნიერება არ ჩამოუვარდება ბევრში დღევანდელს მეცნიერებას, მაშინ ვნახავთ, რომ გასაოცარი დღევანდელი მეცნიერება-კი არ არის, გასაოცარი არის ისა, რომ ამდენი აუარებელი საუკუნოების განმავლობაში მეცნიერება ისევ ბავშურს მდგომარეობაშია, და მედიცინა, თუ უკან არა, წინ არ წასულა ამ ათასი წლების განმავლობაში. შეადარეთ დაბადებაში მოსეს მოძღვრებანი წამლობასა და ჰიგიენურს ღონის ძიებაზედ შესახებ ჯადამდებთა სნეულებათა დღევანდელთან, თუ იმათ არ მისცეთ უპირატესობა წინაშე დღევანდელთა ღონეთა იმავე სნეულებათა მოსავლელად. შეადარეთ დიდებული სიფრთხილე მოსესი შესახებ სნეულებათა საქლავთა ხორცის ქამისა დღევანდელი ლეშების უშიშრად ქამასთან. მარტო დღეს მიხედნენ—გამოიკვლიონ მიზეზი, რატომ ასრე ძვირია ქლექი ებრაელებში და რად არის ასრე ხშირი ქრისტიანობაში, რომელსაც ამ საშინელმა სენმა ლამის არის მუსრი გაავლოს,—და მხოლოდ დღესა პპოვებენ, რომ მიზეზი ამისი არის ერთის მხრივ სნეული საქონლის ქამა და მეორეს მხრივ კანონი მოსესი, რომელიც უკრძალავს სნეული საქონლის ქამას, რომლიდამაც ედება ხალხს ეს სნეულება.

მიზეზი ამ გვარად მეცნიერების უსუსურს მდგომარეობაში ყოფნისა, როგორც ზემოდაც ითქვა, არის გამოურკვეველობა, აუწონრობა ერებისაგან ერთმანეთისა და ამათი საკაცობრიო ინტერესებისაც. გაძლიერდებოდა ერთი ერი, წავიდოდა წარმატებაში, შეადგენდა ძლიერს ხელოვნებას, მეც-

ნიერებას, ტეხნიკას. მის ნაცვლად, რომ ამაებში დაეხელოვნებინა სხვებიც, ისა სცდილობდა მხოლოდ იმას, რომ ამითი სხვები დაეპყრო, სხვები მოესპო. რომმა მოსპო კართაღენი უფრო მიტომ, რომ ჩვენოდენა რად იცით, ჩვენოდენობას — რათ სჩადინხართო.

ამ გვარად ვერ დამყარდა ძველად სწავლა, რომელსაც ჩვენ ვეძახით დღეს კოსმოპოლიტობას, რომ ამ სწავლით შემდგარიყო საკაცობრიო საერთო ინტერესების შემაერთებელი და წარმატებელი გზა, დამყარებულიყო ერთა შორის ერთობა, გადაჭოდნენ ერები ერთმანერთს, გაებედნიერებინათ და გაედლიერებინათ ერთმანეთი და ერთმანეთი. რაკი ამ გვარი მტრობით და მესისხამობით, იყვენ ერთი ერთმანერთზედ აღჭურვილნი, ერთი რომ გაძლიერდებოდა, შეჰქმნიდა მწიფობრობას. მეცნიერებას, ხელოვნებას, ტეხნიკას ამ დროს რომელიმე ველური, გაძლიერებული, დამშეულნი ერთი შეჰკრავდნენ პირობას, მოადგებოდნენ ამ გაღვიძებულს ერს, და სპობდნენ მასაც და მასთან მისს ცივილიზაციას. შემდგომ ის, რაც მოსპობილს და აღმ. აფხვრილს ცივილიზაციას და კულტურას გაეგლო, უნდა დაწყობილიყო სულ ახლად სხვაგან, სხვა დედამიწის კუთხზედ. ახლა აქ გაიდგამდა თუ არა პატარა ფესვს, წავიდოდა წარმატებაში, აღგებოდა ამასაც ის დღე, რაც წარსულს და მოსპობილს ცივილიზაციას.

რაც გარდახდა წარსულს ცივილიზაციას, ის დღე მთელის დღევანდელსაც, უკეთუ ერთნი ერთი ძლიერ წინ წასულან თავისი სწავლით, განათლებით, მეცნიერებით, ტეხნიკით, ქონებით, და სხვანი ეყოლებათ დაზაგრულნი, დაყენებულნი იმ გარემოებაში, რომ ვერ მიჰყვებიან ამათს კვალს, არ გახდებიან ამათი თანასწორნი, არ გავრცელდება ერთა შორის აზრი ერთობისა, ძმობისა, თანასწორობისა, არ ექნებათ თანაბარი ცოდნა, სწავლა, განათლება, ქონება.

ამ გვარი გარემოებიდამ ხსნა, როგორც ითქვა, შეუძლი-

ანთ მხოლოდ, აწინდელს, სიმატლის გზაზედ დამდგართ კოსმოპოლიტობას და პატრიოტობას.

აქ ყველა პატიოსანს კაცს ვალად ადევს ყოველი თავისი ღონე და ძალა მოახმაროს ამ საკაცობრიო სამსახურს: მიჰხედოს დაჩაგრულთა ხალხთა. პატრიოტთ ადევთ ვალად სამსახური თავისი დაჩაგრული ხალხისა, კოსმოპოლიტთ დახმარება ამ ხალხებისა, მისაწოდმად საერთო საკაცობრიო ბედნიერებისა, პროგრესისა, წარსამატებლად სსსარგებლო ეკოლოგიისა. ყველა კაცი, რომელიც მოარიდებს ამას თავს, არის დამნაშავე, როგორც წინაშე თავისი ხალხისა, ეგრეთვე მთელი კაცობრიობისა და მთელი მომავალისა.

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ კაცობრიობა ვერ წავა წინ სწორე ნაბიჯით და ვერ შესრულდება კოსმოპოლიტთა მაღალი აზრები, თუ ზოგი ერთი დარჩებიან მჩაგვრელად, მეორენი ჩაგრულად; რომ ერთის გაძლიერებას და მეორის დაცემას მოსდევს მოუძღურება ორივე მხარისა: მჩაგრავისცა და ჩაგრულისცა. ვნახეთ, რომ სასარგებლო პატრიოტობა საკაცობრიო და საერთო წარსამატებლად უნდა აღორძინდეს დაჩაგრულს ერებში, რომ ამ დაჩაგრულთ ერთა წასწიონ წინ და გაჰხადონ თანასწორი დაწინაურებულთა ერთა. ურომლისოდ არ შეიძლება კაცობრიობის ჯეროვნად წინ წასვლა და ევოლიუცია. ვნახეთ აგრეთვე, რომ სასარგებლო საკაცობრიო წარმატებისათვის კოსმოპოლიტნი უნდა აღორძინდნენ და დამკვიდრდნენ დაწინაურებულს და გაძლიერებულს ერებში, რომ აქ იმოქმედონ დაჩაგრულთა ხალხთა სასარგებლოდ, შევლამან მძლავრი ხალხებისაგან უძლრთა ხალხთა ჩაგვრა, თუ არა კაცობრიობის წარმატება და ევოლიუცია არ იქნება ჯეროვანი, სრული, მჩაგრავთაც და დაჩაგრულთაც თანასწორ აძლევს ვნებას საბოლოოთ. ვნახეთ, რომ თუ ერმა არ დაიცვა თავისი ბუნებრივი განსაკუთრებით თვისებანი, იმას მოელის საშინელი ბოლო. ახლა გადავავლოთ თვალი, გაკვრით მაინცა, უმთავრესთ სახსართა,

რომელთაც დღევანდელს დღეს უნდა მიჰმართონ უძლურთა ერთა და მისთა პატრიოტთა, რომ დროზედ ეხწივნენ იმ მდგომარეობას, რომ გახდნენ თანაბარნი დაწინაურებულთა ერთა და იმაზედ უკან ჩამორჩენით არ მოისპნენ ქვეყნის პირიღამ, როგორც მოსპობილან მრავალნი ერნი, რომელთაც თავის დროზედ და ჯეროვანად არ უგდიათ თავის წარმატებისათვის ყური.

ვევლაზედ უწინარეს უნდა დაიხსომოს ყოველმა ერმა და მისთა გულის შემატკივართა, რომ, თუ არ დაიცვი ჯერ თავისი საკუთარი საეროვნო ინტერესები, ეროვნული განსაკუთრებითი თვისებანი და დაადგა იმ შემცდარს გზას, რომელსაც ჰქადაგებენ გზა-აქცეულნი კოსმოპოლიტნი, ეგ იქნება თავისი ხელით თავის დაკვლა.

„რაც უნდა დიდებული გონივრული იყვეს კაცობრიობის გაერთება, საერთო ფედერაცია,—ამბობს ფრიდრიხს ლისტი,—უგუნურება იქნებოდა იმ ერისა, რომელიც ამის ლოდინში, რომ ესენი ამას ბოლოს დიდს მოგებას მისცემენ, დაიწყებს ეხლავე თავისის საქმეებისა ისრე წარმართვას, როგორც შეპფეროდა ეს მაშინ, როდესაც ეს დიდებულნი საქმენი შესრულდებოდნენ“.

იგივე დიდად შესანიშნავი მოაზრე, ლისტი, რომელსაც სამწუხაროდ ჩვენი საზოგადოება აქამდის თითქმის სრულიად არ იცნობს და რომლისაჲ გაცნობა დიდათ საჭიროა ჩვენგვარი ხალხისათვის—ამბობს:

„ისტორია გვასწავლის, რა რიგათ იღუპებოდნენ და ბოლო ედებოდათ იმ ერთა, რომელნიც მრავალი ხნის განმავლობაში არ იცავდნენ თავისის კულტურის ინტერესებს და ძლიერებას“.

ეს ცხადია, ჩვენმა მკითხველმა ისრე არ უნდა გაიგონოს, რომ ერი უნდა ორივე ხელით ექიდებოდეს ყოველს მას, რაც ისტორიულად ამას გასჯდომია ძვალსა და რბილში, რასაც შესჩვევია და არაფერი კეთილი საბოლოო-კი არ

მოსდევს, რასაც, სამწუხაროდ, ვხედავთ ჩვენ თითქმის ყველა დაჩაგრულს ერებში. სახელოვანი მოაზრე ფრანციელთა, მონტენსკიო ამბობს ამაზედ:

„ნაცია ჩავარდნილი მონებაში, უფრო იმასა სცდილობს, დაიცვას ის, რაც შეუძენია, ვიდრე შეიძინოს ახალი. თავისუფალი ერი-კი უფრო იმასა სცდილობს, შეიძინოს ახალი, ვიდრე დაიცვას ძველი“.

ამას ისიც უნდა დამატოსო, ამბობს ლისტი, რომ „რა-კი ის (დამონავებული ერი) სცდილობს მარტო ძველის დაცვას და არა ახლის შეძენას, ამ გვარი ერი მიდის დაცემისა და გაღატაკების გზაზედ. ერი, რომელიც არ მიდის წინ, უნდა წავიდეს უკან და ბოლოს კიდევ უნდა დაემხოს.“

მაშასადამე, ცხადია, რომ თავისი ინტერესების დაცვა მარტო იმას არ ჰნიშნავს, რომ წაეჭიდოს ყველა, თუმცა დამკვიდრებულს, მაგრამ წამხდარს, ანუ უსარგებლო ნიქს, გარემოებას, წყობილებას, ზნეს. ინტერესების დაცვა უნდა დასახებოდეს იმაში, რომ ასწონოს ერმა, რაც შეუძენია და რაც შეადგენს მისს წარმატების სახსარს და ის დაიცავს, რაც არის სავნო და უფარგისი, ის მოჰკვეთოს და აღმოუხვრას. ამასთან უნდა ყოველის ღონით სცდილობდეს იმ საღსართა შეძენას, რომლითაც სხვა ხალხნი მიდიან წინ და თვითონაც ცდილობდეს ახალთა საღსართა მოპოვებას, ახლის გზის გაკვლევას თავისს წარსამატებლად, თავისი ევოლიუციისათვის. ყველა ამაეზისთვის უმთავრესი ადგილი უჭირავთ შემდეგთა საღსართა.

ერთი უმთავრესი ადგილი ამ საქმეში უჭირავს საეროვნო ენას. ენამ უნდა გადასცეს ერს და შესძინოს ყოველივე ნაყოფი გონებისა, ენამ უნდა გამოჰსახოს გონების ძალა, გონების აზროვნება, გონების ნაწარმოები, ბუნების ძალა, ნაყოფი, მოვლენანი და სხვა ათასი ამგვარი, ურომლისოთაც კაცს კაცური ცხოვრება არ შეუძლიან. რომ შესაძლებელი იყოს კაცობრიობამ გაიღვიძოს ერთს მშვენიერს დილას და

დაიწყოს ლაპარაკი ერთს იმისთანა ენაზედ, რომელსაც თავისი სისრულით და გონების ნაყოფით, ნაწარმოებით, ყველა ენებზედ მაღლა სდგას,—ეს იქნებოდა მთელის კაცობრიობისაც და ცალკე ერებისაც დიდი ბედნიერება. მაგრამ, რადგან ეს ყოვლად შეუძლებელია, ამის გამო საჭიროა, რომელსაც თავისი რაოდენობა შესწევს, ეცადოს მისცეს თავისს ენას წარმატება, შეიმუშაოს, გაამდიდროს და მისცეს ამ ენაზედ მოუბარს ხალხს ყოველივე გონების ნაყოფი და საზრდო, რაც ან თვითონ ამ ერს ან სხვა ერთა და ჯგუფთა მეცნიერთა და სწავლულთა შეუძენიათ. თუ ხალხი მეტად მცირე არ არის, რომ მოკლე ხანში შეიძლებოდეს მისგან შეთვისება უცხო ენისა, სადაც ჰპოვებენ მზა ლიტერატურას და გონების მასაზრდოვებელს მასალას, ძნელია ამ ხალხებისაგან თავისი ენისა სხვა ენებზე გადაცვლა, რადგან ეს მოკლე ხანში შეუძლებელია, უნდა ასობით წლებმა განვლონ, რომ შეითვისონ უცხო ენა და დაივიწყონ თავისი. და თუ რომელმამე ამგვარმა ერმა განიზრახა ესა, იმას ელის საშინელი ბოლო. დიახაცა—და ჰკვიანმა მოსაზრემ თ. გიორგი მუხრანსკიმ სწორეთ ეს გარემოება გაუშვა მხედველობიდან თავის წიგნში: „О существѣ нац. инд. и обь образоват. значеніи крупн. народ. единиць.“ იმისი უმთავრესი შეცდომილება ამ წიგნში იყო ის, რომ ვერ ასწონა, როგორ მაღე შეიძლებოდა ენის დაკარგვა თუნდა იმგვარი ხალხისა, რომლისაც რაოდენობა გადაეჭარბება მილიონს. როგორც რენანი, რომელსაც ალაგ ალაგ ეს მოაზრე დიდი ლოღოკით და მაღალი კაცთ-მოყვარული აზრით არღვევს სხვა კითხვებში,—ესეც აღიარებს, რომ საერთო საკაცობრიო ენა შეუძლებელიაო, და ამავე დროს-კი, რენანივით, ესეც აღიარებს, რომ ყველა ენები უნდა მოიხსნენ, გარდა სამი-ოთხი უძლიერესთა ხალხების ენებისა, რომელთან დანაშთენნი ენები უნდა შეერთნენო. დანაშთენი ხალხის ენების დაცვას თხოულობს მხოლოდ დროებით. ამ ენებზედ სწავლებას თხოულობს

მხოლოდ იმდენად, რაოდენათაც საჭირო არის მომზადება მოსწავლეთა პედაგოგის ანუ ძლიერი ხალხების ენების მისაღებათ. ეს იყო დიდი და უმთავრესი შეცდომა მაღლად გონება გახსნილი ხსენებული წიგნის ავტორისა. იმ მრავალი ხნის განმავლობაში, როდესაც რომელიმე ერი სცდილობს სხვის ენის შეთვისებას და თავისი ენის დავიწყებას, ის რჩება გონების უსაზრლოვად. იმ ხანში, როდესაც ესა სცდილობს, თავისი ენის დავიწყებას, მისი მეზობელი ერები ანუ ის ერი, რომლისაც ენის შეთვისებას ესა სცდილობს, ბედაური ცხენის სისწრაფით მიდის წინ გონების წარმატებაში, მათი გონება, ვარჯიშის გამო, ფიზიკურათაც მიდის სისრულეში. ამ წარმატების გამო ეს ერები ერევიან და სძლევენ მრავალს გონების ნაწარმოებს, ითვისებენ იმათ და ამითი თვითონ კიდევ უფრო ძლიერდებიან და ჰბადებენ ახალ-ახალს ნაყოფს. აქ რომ ასეთი, თითქმის გეომეტრიული პროგრესით წინ მიდიან ერნი გონებით, იქ, სადაც ერნი გადასდგომიან თავის ენას და მხოლოდ სხვისაში ეძებენ საშველს, რჩებიან. უკან. რჩებიან უკან რაკი მათს საკუთარს ენებზედ, რომელნიც მათ ესმით და რომლითაც უნდა შეითვისონ ყოველი გონების ნაყოფი, არ შეუძლიანთ ავარჯიშონ თავისი გონება იმ მრავალი ხნის განმავლობაში, მინამ შესძლებენ ენის გადაგვარებას. რაოდენათაც ეს ერნი რჩებიან გონებით უკან, იმდენათ სხვები, თავის საკუთარს ენაზედ თავის გონების მოვარჯიშენი, მიდიან წინ. ამ ხანში ისრეთი მანძილი იქიმება ერთისა და მეორეს გონებათა შორის, ესე იგი ერთი ისე წინ მიდის, და მეორე უკანა რჩება, რომ აქ, თუნდა კიდევ რომ შეითვისოს სხვა ენა დავარდნილმა ერმა, ეს ენის შეთვისება ვეღარას უშველის, იქნება ამაო. დაწინაურებულს ერს დიდი ვარჯიშის გამო ექნება გონება ისე განვითარებული ფიზიოლოგიურათ და ფსიხოლოგიურათ და გონების საზრდო იმოდენა შეძენილი, რომ დავარდნილმა ერმა, რომელსაც ეს გონების ვარჯიში ამ ხნის განმავლობაში საკმაო არა ჰქონია, თუ

მოინდომა შეთანასწორება დაწინაურებულთა ერთა, გაიქყლიტება იმ გონების ნაყოფის ტვირთს ქვეშ, რომელიც დაწინაურებულს ერს შეუძენია და რომლისაც ტვირთება მათს განვითარებულს ფიზიოლოგიურათ და ფსიხოლოგიურათ გონებას შეუძლიან, რომლის მაგალითს გვიჩვენებენ ჩვენ მრავალნი ანტროპოლოგნი (ჰნახე ჩემი სტატია „ჩვენი ქკუის ძალა“ „მნათობში“ 1872 წ.) და თუ არ მოინდომებს ეს ერი ამ ტვირთის კისრებას, მაშინ იმას გამოსქყლიტავს თავისი უმეტრება, უშევრება, გახდება ლუკმა იმ ერთა, რომელნიც მალლა იდგებიან ამათზე გონებით, ცოდნით, მეცნიერებით, ქონებით. ამის გამო, ვალია ყველა იმ ერისა, მათთა პატრიოტთა, იქონიონ საკუთარი საჭირო ლიტერატურა, სასწავლებლები, დაიკვან თავისი ენა, გაიმდიდრონ ეს ენა ნაყოფიერი სწავლით, საჭირო სასარგებლო ცოდნით.

ამის გარდა ენის დაცვა მით უფრო საჭიროა კიდევ, რომ ენის ცკლას ბევრი კიდევ სხვა ხიფათი და ცუდი ბოლო მოსდევს. ვთქვათ, რომელსამე ერს დღეს მეზობელი ან შტრძანებელი ერთი რომელიმე ერი ჰყავს, რომლის ენის შეთვისებას სცდილობდღეს ესა. სწავლობს, ითვისებს ამ ენას, ივიწყებს თავისას. შეიცვალა ვარემოება, ეს სხვა ენის წამტოტინებელი ერი ჩავარდა ახლა სხვა ძლიერი ერის გავლენის ქვეშ, წინანდელი ერი დაჰშორდა, მასთან კავშირი შეუძლებელი გახდა. მაშინ რა უნდა ჰქნას ამ სხვის ენის შემეყურალმა ერმა? ის დრო და ის ძალა, რომელიც მოახმარა და შეაღია სხვის ენის შესწავლას, დაიკარგა, ჩაიარა ამაოდ. ახლა უნდა შეუდგეს სხვა ენის შეთვისებას. ვარემოებამ აქაც უმტყუნა. ჩაიარა აქ მოხმარებულმა დრომა და ცდამაც ამაოდ და სხვა. ამ ხანში სხვანი მიდიან წინ, და ხალხი რომელიც ელას სხვის ენით გაპედნიერებას, თავისის დავიწყებას და სხვის ენის შეთკვისებას, რჩება უკან, ენითაცა და გონებითაც ხდებიან საპყარნი, რაკი ამ ხნის განმავლობაში სახა-

ლხო გონების სალაროს არა ემატება-რა, და პირიქით ჰკარგავს მასაც, რაც წინათ შეუძენია.

შეიძლება გვიპასუხონ, რომ არც სხვაგანა სწავლობს მთელი ხალხი თანაბრათ, აქაც მხოლოდ მკირენი იღებენ მაღალს ანუ ზომიერს სწავლას, დანაშთენი უმეტესობა რჩება შორს მაღალს ან ზომიერს საჭირო სწავლა განათლებაზედაო. მაშასადამე, სივრცე საკუთარი ენისა მომეტებულს ნაწილს ხალხისას არასა ჰშველისო. როგორც დაცემულნი ერნი, ესენიც უშვერებაში რჩებიან. მაშასადამე, ეს ვრცელი ენის პატრონნი ვერ წავლენ წინ იმ ერებზედ, რომელნიც იგიწყებენ თავისას და ითვისებენ სხვისასაო. იქაც და აქაც მხოლოდ რჩეულნი მიუიან წინ, დანარჩენნი რჩებიან თანასწორს უშვერებაშიო. ამიტომ ტყუილი შიშია, რომ ერთმა ერმა მეორეს ძალიან გაასწროს წინ, რომ ერთისაგან მეორეს მოწვევა აღარ შეიძლებოდესო.

ერთის შეხედვით ეს პასუხი თითქო საბუთიანია. მაგრამ, თუ ღრმად ჩავაკვირდით და ავწონეთ ის მხარეები, რომელნიც მოსდევენ ღრმად დაუფიქრებლობას და საქმის დაუკვირვებლობას, ვნახავთ, რომ ეს პასუხი არის თავიღამ ბოლომდის შემცდარი-

ერი, რომელსაც აქვს საკუთარი ვრცელი და მდიდარი ლიტერატურა, სწავლობს საკუთარს ენაზედ, აქვს ამ ენაზედ სამსჯავრო საქმეების წარმოება, — ყველას ესმის ენა თავისთა დაწინაურებულთა პირთა. ის, რაც არ უსწავლია სკოლაში, რაც ვერ შეუგნია წიგნებით, ისმენს სიტყვიერად, თუ ყველაფერს არა, ნაწილს მაინცა იმ ცოდნათაგან, რაც შეუძენიან დაწინაურებულთა პირთა სასწავლებლებიდან, წიგნებიდან. აქ მცოდნე პირთა ენა ესმის ყველას. ეს მცოდნე პირნი ხდებიან წყაროთ პირათ სწავლისა და გონების ნაყოფის გავრცელებისა. ესენი, თუ სულ არა, ბევრში მაინც უწევენ შკოლისა და წიგნების მაგიერობას ხალხს. ამ გვართ, თუ სანატრელი ნაბიჯით არა, რაოდენათმე მაინც მიდის წინ

ხალხის გონებითი განვითარება. ამასთანავე, ამ გვარი ხალხი ისწავლის თუ არა წიგნს, მზათა აქვს მდიდარი ლიტერატურა, მწიგნობრობა, იძენს აქედამ ცოდნას, იხსნის გონებას. მაგრამ უმთავრესად ეს უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ დღეს ყველაფერი, რომელსაც განათლებისა მცირეც არის რამ მოსცხებია, შესდგომა ცხარეთ გაჰხადოს ყველა ამ ერის შემადგენელი წევრი მწიგნობრად, მკოდნეთ. ინგლისში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ამერიკის შეერთებულის შტატებში სანთლით მოსადებნი გახდა უწიგნო კაცი. სხვა განათლებულნი ერნიც ცდილობენ, არ ჩამოიჩინ ამაში ამ დაწინაურებულთა ერთა. მაშასადამე, ერთი, რომელნიც ეკუთვნიან განათლებულთა და ენა—ლიტერატურა ვრცელთა, ყველა თავისი შემადგენელი ნაწილით, თუ თანაბრად არა, წავლენ წინ ერთმანერთის მცირე რამ გარჩევით. ამას დაეხმარება სისხლის შერევა. გონების განვითარება და სისრულე, რომელიც ხდება ინტელიგენციაში, გადადის სისხლის შერევით, როგორ სამკვიდრო ნიჭი, მდაბიო ხალხშიაც. მაგრამ ერთი, რომელიც ცდილობს სხვის ენის შეძენას, შეთვისებას და არ მისდევს თავისი ენის გამდიდრებას, მოკლებულია ყველა ამ გარემოებას. ჯერ ერთი იმ პირთ, რომელნიც ეკუთვნიან ამ ერთ და გაზრდილან უცხო ენაზედ, არა აქვს ცოდნა თავისი ხალხის ენისა, რის გამოც ხალხს ამათი და ამათ თავისი ხალხისა არა ეყურებათ. ცხადია ესენი პირად, სიტყვიერად ვერაფერს ცოდნას ვერ შეიტანენ ხალხში, მაშასადამე ამ მხრივ ეს ხალხი მოკლებულია ამითი მაინც არის თავისს გონებითს განვითარებას. მეორეც ესა, რაკი ამ ნასწავლ პირთ არ იციან სამშობლო ენა, ვერც შეჰქმნიან ამ ენაზედ ლიტერატურას, მწიგნობრობას. ამის გამო, თუნდა კიდევ ისწავლოს მდაბიო ხალხმა წიგნი თავისი ენისა, არ ექმნება ლიტერატურა და მწიგნობრობა ისრეთი, რომ ამ ერმა იქილამ მაინც შეიფოს თავისი გონებისა და ცოდნის ნაკლი. ამასთან, რაკი არ იციან ენა თავისი ხალხისა, ვერც მოხდება ამათსა და მდაბიო

ხალხში დაახლოვება, დათვისტომება, სისხლის შერევა, რომ ამითი გავრცელდეს ხალხში გონების განვითარება სამკვიდრო ნიქად შექმნილი. თუ ყველა ამას ესეც დაუმატეთ, რომ ამ გვარს ხალხს არ ესმის თავისს ენაზედ სამსჯავროებში მსჯელობა, ლაპარაკი მმართველთა, მცოდნეთა, ცხადად დავინახავთ, რაოდენს გარემოებას არის მოკლებული ესა, რომ მიჰყვეს დაწინაურებულთა ერთა მდაბიო ხალხს. მაშასადამე, ცხადია, ამ გვარნი ერნი უნდა ჩამორჩნენ გონებით იმ ერთა, რომელნიც თავისს საკუთარს ენაზედ სწავლობენ, თავისს ენას ავითარებენ. ამ ჩამორჩენას რაც მოსდევს, ის ჩვენ ვუჩვენეთ ზემოთ. (ჰნახე ევრეთვე ჩემი სტატია ენების მნიშვნელობაზედ, სათაურით „ჩვენს ლიტერატურაზედ“ „ცისკარი“ 1867 წ.)

წერილი მეორე

კაცობრიობა და ხალხოსნობა.

I

დიდი ადგილი უჭირავს ერს განვითარებასა და წარმატებაში ერისაგან თავის მოვლა-პატრონობას, მისს საზოგადოებრივს მდგომარეობას. ყველა ის ერნი, რომელთაც შეუთვისებიათ თავისით თავისი მოვლა-პატრონობა, თვითმართველობა, მართველობის გამდაბიოება ანუ მართველობისა ერთან მოკლე დაკავშირება, ერისაგან მმართველობის ამორჩევით დაწესება და მისი კონტროლი, ერის შემმადგენელთა ურთი-ერთთა პატივი.—ამგვარი ერნი ყოველთვის ყოველგან დაწინაურებულან კაცობრიობაში. ერნი, რომელნიც მართე-

ბლობისაგან შორს გამდგარან, სამმართველო საქმეში თვითონ არა რეუღან, ყოველი თვისი საქმენი მმართველთა და გამგებელთა ხელში ჩაუგდიათ, ამგვარი ერის ბოლო არა ყოფილა კეთილი და მონობილამ თავი ვერ დაუხწევიათ. უკეთუ რომელიმე ერი ჩავარდნილა სხვათა ხელში, უნდა ეს ერი ცდილობდეს ყველა ის უფლებანი, რომელიც აქვს მბრძანებელს ერსა, შეიძინოს, რასაკვირველია, თუ ის უფლებანი ვადემატებიან უფლებათა, რომელნიც ამათ აქვთ მინიჭებული. იქ, სადაც მბრძანებელს ერს აქვს წარმომადგენლობითი მმართველობა, უნდა ეს სხვების ხელთმყოფი ერი ეცადოს ეს უფლება თითონაც შეიძინოს. სადაც არის ბიუროკრატიული სახელმწიფო წყობილება, იქ უნდა ეცადოს მმართველთა და მოხელეთა შორის იყოლიოს თავისი წარმომადგენლნი ბლომათ, რა-კი მხოლოდ ამათით ხდება შესაძლებელი დაიცვას თავისი ინტერესები, თავისი ეროვნობა. ამსათან უნდა ყოველი ღონით ხეოს უმართავდეს იმ წადილსა და აზრსა მბრძანებელს ერში, რომელიც თხოულობს ბიუროკრატიული წეს-წყობილების შეცვლას. საეროვნო ინტერესების დაცვა იქ უფრო იდვილია, სადაც მბრძანებელს ერს აქვს წარმომადგენელთა მმართველობა. თუ ამასთან მბრძანებელი ერი დაწინაურებულნიც არის ცოდნით, გონებით, კაცობრიული შეხედულებით, ფილოსოფიით, აწონვილი საქმის ცოდნით, — იქ დაპყრობილნი ერნი ჰპოებენ მრავლობით თავის მომხრეებს თვით ამ მბრძანებელს ერშივე, და ამითი უფრო უადვილდებათ შეთანასწორება დამპყრობელს ერებთან. ამის მაგალითს გვიჩვენებს დღეს ჰომრულის საქმე ინგლისში. ამ საქმის მომხრენი ინგლისში ნაკლებნი არ არიან ირლანდიისაგან. თუ აქამდის მიახწია დაპყრობილმა ერმა, იმას შეუძლიან თავის დამპყრობელ ერთან თანაბრათ წარმართვა თავის საქმეთა, წასვლა სწორე გზაზედ, მხარ-და-მხარ მიყოლა დაწინაურებულთა ერთა.

II

საეროვნო თავის დაცვაში უჭირავს დიდი ადგილი ეკონომიურს ძალას. ვისაც უნდა მიჰყვეს დაწინაურებულთა ერთა მხარ-და-მხარ, ის უთუოდ ამ ხალხების თანასწორი უნდა იყოს ეკონომიურათ. სწავლაც, ეროვნების დაცვაც, პოლიტიკური ძლიერებაც, თავისუფლებაც კაცს უნდა უფრო ეკონომიური კეთილდღეობისათვის. ამავე დროს ყველა მათი გაძლიერება, რაც ახლა დავასახელებთ, არის დამოკიდებული ერის ეკონომიურს მდგომარეობაზედ.

დავანებოთ თავი, ბოლოს რა გზაზედ დაადგება ეკონომიური ძლიერება, ეკონომიური მასალის მოპოვება. ჩვენ უნდა მხოლოდ მოკლეთაჲ არის ვუზღვენოთ, რაშია დღევანდელი ეკონომიური ძალა, რომ ამას მოჰკიდოს ხალხმა ხელი, რომ არ გამოიჰყლიტოს იმ შეუწყალებელს ეკონომიურს ბრძოლაში, რომელიც ასრე გაცხარებული და გამწვავებულია ერთა შორის.

საფუძველი ეკონომიური ძლიერებისა, როგორც დიდო ხანია დოქტორმა კენემ და მისთა მიმდევართა ფიზიოკრატთა აგვისნესს, არის მიწათა მოწაღმართობა, ანუ როგორც ეხლად ვეძახით მეურნეობა ამაზედ ეჭვიც არ არის. მაგრამ დღევანდელს წესებში ხალხის უმთავრეს ძლიერებას, როგორც მაშინაც უბასუხეს კენეს და ფიზიოკრატთა, სოფლის მოწაღმართობა არ შეადგენს. უმთავრესი ძლიერება დღევანდელთა ერთა არის ვაჭრობა, მრეწველობა, მექარხნობა. ამ ბოლოსა და ბოლოს ხომ ცხადი საბუთებით ამტკიცებენ, რომ მართო მეურნეობაზედ, მიწათა მოწაღმართობაზედ დადგომა ჰლუბავს ხალხს, თუ ხელიდამ გაუშვებს ვაჭრობა, მრეწველობა, მექარხნობაო. ამ საქმის მკვლევართ სტატიკური ციფრებით დაგვიმტკიცეს, რომ, სადაც მრეწველობა, მექარხნობა, ვაჭრობა გაძლიერებულია, იქ სასოფლო მო-

წამართობაც უფრო მაღლა სდგას, ვიდრე იქ, სადაც ხალხი ან მარტო მეურნეობას მისდევს, ან მეურნეობას უფრო მისდევს, ვიდრე სავაჭრო სამრეწველო საქმესა. მაგრამ იქაც, სადაც ქარხნებისა და ვაჭრობა-მრეწველობის მოწყალებით მეურნეობა ისრე მაღლაა ასული, იქაც-კი ქარხანა და ვაჭრობა-მრეწველობა უზომოთ მეტს მოგებას აძლევს ხალხს, ვიდრე მეურნეობა. აი დიდათ საყურადღებო სტატისტიკური ციფრები ამისი ინგლისში, სადაც ერთიცა და მეორეც უმაღლეს წერტილამდე არიან ასულნი, ვიდრე სხვაგან სადმე. ინგლისთა მეცნიერი მაკკენი აი რა ციფრებს გვიჩვენებს ამისას. ჩვენ აქ მოვიყვანთ მხოლოდ ბოლოს ჯამის ციფირთა, რადგან მთელი ცნონებისა და ციფირების მოყვანა შორს წავიყვანდა.

ზემოთ მოყვანილი ციფირებიდამა სჩანსო, ამბობს მაკკენი, „რომ ინგლისის მიწათა სამოქმედო თავნი (კაპიტალი) შეადგენს 3,311,000,000. ამ თავნს მოაქვს წელიწადში შემოსავალი 538,000,000, რომელიც შეადგენს 16⁰/₁₀₀-მდის. საქარხნო, სავაჭრო-სამრეწველო თავნი ანუ კაპიტალი შეადგენს სულ 218 მილიონს, იძლევა შემოსავალს 259,500, ესე იგი იძლევა 120⁰/₁₀₀“.

„ამას ისიც უნდა დავმატოსო, ამბობს ლისტი, რომელსაც ეს ცნობები მოჰყავს თავის წიგნში, რომ ეს საქარხნო-სამრეწველო კაპიტალი 218 მილლ. ყოველ წლიური მოგებით, რომელსაც შეადგენს 259,500,000, არის უმთავრესი მიზეზი, რომ ეს უმაგალითო მიწათ-სამოქმედო კაპიტალი 3.311 მილიარდი, 539 მილ. ყოველწლიური შემოსავლათ შესდგა დღეს ინგლისში“.

„ამ საქარხნო მრეწველობამ და ვაჭრობამ ამრავლა ერთი ორათ, ერთი-სამათ ხალხი ინგლისში, მისცა დიდძალი ღონე და შემწეობა გაევრცელებინა ინგლისს თავისს ქვეყნის გარედ თავისი ვაჭრობა, შეეძინა მრავალი კოლონიები, ასარგებლა ამ კოლონიებით, შესძინა უმაგალითო სავაჭრო ფლო-

ტი. უმატა ამავე პროპორციით საზრდოსა და ხამეულობის (сырье) მოთხოვნილებას, წახალისა მიწათ-მომქმედი თავისს საქმესა და ხელობაზედ; ასწია მათის ქონებისა და მიწის ნაყოფიერების ფასს, უმატა მიწის რენტას, მაშასადამე ასწია მიწის ფასიც. მოსპეთ ეს 218 მილლ. და თქვენა ჰნახავთ, რომ გაჰქრება არამც თუ 259¹/₂ მილლ. ამისი მოგება, და გაჰქრება მეტი წილი 3.311 მილლ. მიწათ-სამომქმედო თავნისა ანუ კაპიტალისა, და მასთან 539 მილლ. მისი მოგებისადა... ფასი მიწისა დაეცემა. ერთი-ათად, ერთი-ოცად ეხლანდელზედ.

„აქედამ გამოდის ისა, რომ თავნი რომელსაც მიწათ-მოწალმართე ერი მოახმარებს საქარხნო და სავაჭრო სამრეწველო საქმეს ერთი-ათად ჰმატებს ფასსა, ნაყოფიერებას და მოგებას მიწისა... ამის დასამტკიცებელს ციფრებს ჰნახავთ მრავალგანა“.

ამ მოყვანილი ცნობებისა და მოსაზრებიდამ ცხადათა სჩანს, რა ძალაც უქირავს მექარხნეობას, მრეწველობას, ვაჭრობას, და რა უძლურიც არის მარტო მიწათა-მოწალმართობა. ტხანდია, ასრეც უნდა იყვეს. თუ მიწის მუშაკს მიწაზედ დამყარებულს მოღვაწეს იქვე არა აქვს ქარხანა, არა ჰყავს იქვე მუშტარი, ვაჭარი, უნდა თავისი მიწისა და შრომის ნაყოფი ჰგზავნოს უცხო ქვეყნებში, სადაც ამათი ხამეულის შესამუშავებელი მოწყობილება აქვთ. რავდენიც უფრო შორს არიან ეს ქვეყნები, იმდენი უფრო იათათ უნდა მისცეს ეს თავისი შრომა და მიწის მოსავალი; რაც უფრო დიდი გზებია, იმდენი კიდევ უფრო ნაკლებათ უნდა მისცენ. ამასთან ის მოგება, რაც უნდა დარჩენოდა შინაურს ვაჭარს, შინ რომ ხამეულის შესამუშავებელი ქარხნები და სხვა მოწყობილებანი ყოფალიყვენენ,—რჩება უცხო ქვეყნელს ვაჭარს და გააქვს თავის ქვეყანაში, თავისი ქვეყნის გასაძლიერებლათ. ეს ზარალი ხამეულის გატანაზედ უცხო ქვეყნებში. მეორე ზარალი მოსდევს ახლა შემუშავებული ხამეულის შემოტა-

ნაზედ უცხო ქვეყნებიდამ. რაც უფრო შორს არის, იმდენი უფრო მეტს ფასს აღებენ საქონელს; რაც უფრო ცუდი გზებია, იმდენი უფრო უმატებენ ფასს, რაც უფრო მეტს ხანს უნდებიან ვაჭარნი გზას, იმდენი უფრო მეტს იღებენ მოცდენის ფასს. აქაც კიდევ მოგება ამ გადმოტანისა ანუ ხარჯის ფასი გადის უცხო ქვეყანაში. ცხადია ამ გვარს გარემოებაში ის მიწათა მოწოდებით ხალხი, რომელიც მარტო ამ საქმეზედ არის დამყარებული, ვერ გაუწევს შუღლს იმ მიწათა მოწოდებით ხალხთ, სადაც გავრცელებულია მექარხნობა, ვაჭრობა-მრეწველობა, რადგან იმათ მუშტარიკარწინვე ჰყავთ და ზარალი, რასაც იქ გადატან-გადაოტანაში ხამეულის პატრონები ჰხედავენ, აქ რჩებათ მოგებათ ხამეულის პატრონებს. რაკი ეს ასრეა, რაკი ხამეულის მოყვანა, შემუშავება ზელს არ აძლევს, ის ქვეყნები, სადაც მარტო ეს საქმე სწარმოებს, მამულების შემოსავალი არ აძლევს იმოდენა მოგებას, რომ ეს ამ საქმეზედ წახალისოს, რადგან მოგება ხარჯათ არა ჰღირს. ამის გამო არცა ჰხმარობენ ღონეს, არ იძენენ საქირო სწავლას, რომ ასწიონ: მიწის შემოსავალს, მამულების გაუმჯობესობას. მაგრამ ესეც კიდევ ცოტაა. ვისაც შეუსწავლია აგრონომია, ყველამ იცის, რომ თუ მიწის გულიდამ ამოგაქვს მის ნაყოფი და ამ ნაყოფს უკანვე არ უბრუნებ, მიწა დატაკდება, მწირდება, მქისდება, ხდება უნაყოფო. ის ქვეყანა, რომელიც მარტო ხამეულის შემუშავებას ადგია, ჰგზავნის თავის მიწის ნაყოფს უცხო ქვეყნებში, — ის ველარ დაუბრუნებს მიწას მისგან ამოწოვნილს ძალას, მის ნაწილებს. მაშინ მიწა, რადენიც უფრო მეტს იხმარება, იმდენი უფრო გაღარიბდება, გამჩატდება, ხდება უნაყოფო. ამგვარ გზაზედ დამღვარს ქვექანას მოელის ის, რაც დაემართათ. ძველათ მრავალთა ქვეყანათა, სადაც მიწის ნაყოფით ჰსარგესლობდნენ და მისგან ამოღებულს ნაწილებს აღარ უბრუნებდნენ. უკან: ამგვარს ქვეყნებში

მიწა ხდება უნაყოფო, ხალხი ან ისპობა, ან ვარბის თავისი ქვეყნიდამ, ეძებს სხვა ქვეყნებში ნუგეშს.

დიდათ საყურადღებო ცნობები აქვთ მოყვანილი მიულოერს, გილდებრანდს, ლისტს და სხვათა იმ ხალხების გონებრივისა, პოლიტიკურსა და ზნეობრივს მდგომარეობაზედ, რომელნიც მისდევენ მარტო მიწათ-მოწაღმართობას; რომელნიც მისდევენ ამასაცა და მექარხნობასა და მრეწველობა-ვაჭრობასაც. მე აქ მოვიყვან ლისტის წერილებიდან ადგილებს, რადგან იმას სხვებზედ უფრო ვრცლათა აქვს ეს გამოარკვეული და უფრო დაწვრილებითა ლაპარაკობს.

„იმ გვარს სახელმწიფოში, სადაც მარტო მიწათ-მოწაღმართობას მისდევენ, იქა უფლობს თვით მნებელობა; მონება, უშვერება, კრუ-მორწმუნება, კულტურის ნაკლებულება, უგზობა, სიდატაკე, პოლიტიკური უძლურება... ისა ჰსარგებლობს მხოლოდ მცირე ნაწილით იმ ბუნებრივი ძალისა და სიმდიდრისა, რომელიც არის ამის ხელთა. კაპიტალი ამ ხალხში ან სულ არა რდგება, ან თუ რდგება, ძალიან მცირე... ამ გვარს ხალხში არის გაღვიძებული და მოძრაობაში მოყვანილი მხოლოდ მცირე ნაწილი მაში დაფარული გონებრივისა და ფიზიკური ძალისა... ქარხნები და ფაბრიკები არიან მშობელნი და შვილნი მოქალაქობისა, თავისუფლებისა, განათლებისა, ხელოვნებისა, მეცნიერებისა, ზღვათა მსვლელობისა და ზღვათა მფლობელობისა, გზათა განვითარებისა, ცივილიზაციისა, პოლიტიკური ძლიერებისა. ეს არის უმთავრესი ღონისძიება, რომ გამოიყვანოს მიწათ-მოწაღმართობა თავისი ბორკილებიდან, იმას აჰყავს ის მრეწველობამდის, ხელოვნებამდის, მეცნიერებამდის...“

„ისტორია არ იცნობს არც ერთს მდიდარს, არც ერთს ვაჭარს მრეწველს ხალხს, რომელიც ამავე დროს თავისუფალი ხალხი არა ყოფილიყვის“.

„ველური, ღარიბი, უძლური ქვეყნები გადიქცნენ ძლიერ სახელმწიფოებათ, გამდიდრდნენ და გახდნენ ძალა-

მოსილნი უმთავრესად უფრო მიტომ, რომ დააწესეს გონივრული კომერციული პოლიტიკა. ამავე დროს ძლიერნი ერნი და სახელმწიფოანი დაეცნენ და სრულიად მოუძღურდნენ უკუნიური სავაჭრო პოლიტიკის მიზეზით.“

„სადაც ვაჭრობა და მრეწველობა იწყებს აღმოცენებას, იცოდეთ ეს მისი ნიშანია, რომ თავისუფლება მოახლოვებულია. უკეთეს თავისუფლება შლის სადმე თავის დროშას, იცოდეთ იქ ვაჭრობა—მრეწველობა მალე გაიკვლევს გზას. მიზეზი ამისი ცხადია. სადაც კაცი ხელთ იგდებს გონებრივსა და ქონებრივს ძალას, სცდილობს დაიჭიროს ესენი მკიდრათ ხელში და გადასცეს შთამომავლობას. რაკი ხელთ იგდებს თავისუფლებას, სცდილობს გააუმჯობესოს თავისი ფიზიკური და ინტელექტუალური ძალა.“

შემდეგ განაგრძობს ლისტი იმგვარს ხალხებზედ, რომელნიც მართა მიწათა მოწალმართობას დამყარებთან.

„ხალხის ამგვარს ცხოვრებას მოსდევს გონებრივი, ქონებრივი და პოლიტიკური უძღურება. ამ გვარი ბოლო უფრო კიდევ მაშინ მოსდევს, თუ ამ გვარს ხალხს შეზღუდვი ხაზსი ჭეჯს სხვა გზაზედ დამდგარი, ესე იგი სავაჭრო-სამრეწველო საქმის ხაზსი. რამდენიც ისინი მიდიან წინ, იმდენათ ესენი უკან: იქ ხალხს ამხნევებს და ახალისებს, უმატებს ძალას წარმატების გზაზედ მტკიცეთ სვლის ბრწყინვალე იმედები. მომავლისა, რომელიც ამათ უღიმით,—აქ გონება, მხნეობა, ხალისი ეკარგება ხალხს, რადგანაც მომავალი კარგს არას უქადის: ეს უღევს ღონეს, უკარგავს სასოებას.“

„ასწონეთ ყველა ეს და დაინახავთ, რომ შედარებით ქალაქებთან,—ამბობს ლისტი, როდესაც აღარებს ქალაქებს სოფლებთან,—რომელთაც კეთილდღეობა არის დამყარებული ქარხნებსა, ფაბრიკებსა და მათზედ დამოკიდებულს ვაჭრობაზედ, სოფლებს, რომელნიც გაფანტვით არიან სახელმწიფოში, ძალიან მცირე შეძლება აქეთ, რომ დაიცვან და გააუმჯობესონ საზოგადო საქმენი და წყობილებანი... სოფლის

ხალხი იძენს ქალაქებიდან ენერჯიას, განათლებას, თავისუფლებას...“

ამ გვარად გვისახავს ერთი უმთავრესთ მწერალთაგანი, ერთი უღრმესი მოაზრეთაგანი და მკვლევართაგანი ამგვარს საქმეში ჭრიდრიხ ლისტი საქარხნო, სავაჭრო-საქმეთა მნიშვნელობას დღევანდელს ერთა და სახელმწიფოთა წარმატებასა და კეთილ-დღეობაში, და ამავე დროს სამწუხარო მდგომარეობას იმ ერთა, რომელნიც დასდგომიან მარტო მიწათა სამოწაღმართო გზას. ის გვეუბნება, რომ უმაღლესი ბედნიერება მოელის იმ ერს, რომელიც ამ ორსავე საქმეს ერთმანერთს შეაწონს და თანაბარ კარგათ წაიყვანსო...

„ერი, რომელიც პირველი შეასრულებს და მისწვდება მას, — ამბობს ისა, — რომ იმგვარათ დააწყოს საქმე რომ ერთსა და იმავე დროს მიწათა მოწაღმართეც იყვეს, კომერციულ — მანუფაქტურულიცა, ამ გვარს ერს რჩება პირველობა და დადგება ყველა სახელმწიფოთა თავს.“

ლისტის ამ მოყვანილი სიტყვების ნიმუშს წარმოგვიდგენს ჩვენ საუბრანგეთი, იმ უმაგალითო დამარცხების და იმ საშინელი ზარალის შემდეგ, რომელიც იმას დაემართა 1870 — 1871 წ.წ. გერმანელებისაგან ლე შინაურულ არეულობისაგან. იმან გადიხადა თითქმის თვალის დახამხამებაზედ იმოდენა ფული კონტრიბუციათ, რომლის თქმაც-კი ჰზარავდა ევროპის ხალხთა და მწერლობას. მაგრამ საფრანგეთმა ეს უცნაური ზარალები ლე გადასახადები არამცთუ არაფრად შეიმჩნია, პირიქით იქვე ისრე უცებ გაიმართა წელში, ისრე მოეწყო, ისრეთი ძალა იჩინა, რომ იმავე მაშინვე გახდა საზარელი იმ მტრისათვის, რომელმაც ეს ისრე უწყალოთ შემუსრა რავდენიმე თვის განმავლობაში. მიზეზი ამისი იყო ისა, რომ ამ ქვეყანაში მანუფაქტურ-კომერციული მოწაღმართობა და მიწათა-მოწაღმართობა თანაბრათ წაყვანილი იყო დიდი კოლბერის პოლიტიკის შემდგომ. ამ გვარსავე ძალას ვხედავთ ამერიკის შეერთებულს შტატებში, ინგლისში და ბელგიაში.

ყველა ამ ნათქვამებიდან ცხადია, რომ დავარდნილი ხალხი, თუ უნდა რომ არ აღიგავოს პირისაგან ვოვლისა-ქვეყნისა ამ საშინელს ჩუმს, მაგრამ უფრო შეუწყალებელს, ვიდრემ სხვა რიგი ბრძოლა, ეკონომიურს ბრძოლაში, უნდა იმან მკვიდრათ მოჰკიდოს ხელი მექარხნობას, მოეწველობას, კომერციას და თან მიაყოლოს მიწათა-წაღმართობა. უფრო კიდევ მეტი ყურადღება უნდა მიაქციოს ვაჭრობა-მექარხნობა-მრეწველობას და ერიდოს მარტო მიწათა-წაღმართობაზედ-დანდობას, რომელსაც, როგორც ზემოთ უჩვენეთ, მოსდევს ერისთვის საშინელი ბოლო.

III

რომ უფრო წყობისად, თანაბრად ძლიერათ, სრული ჯანითა, ღონით და გონით გაუდგეს ერი პროგრესიულს გზას, არის საჭირო, როგორც ზემოთაც ითქვა, რომ ყველა თანასწორი ბედნიერი იყვეს, თქმა, არ უნდა, რაოდენათაც ეს შესაძლებელია და კაცის ხელთ არის. ამის მიწოდება შეიძლება მხოლოდ შეერთებული შრომით, ამხანაგობაებით.

ერის გაძლიერებისათვის აი რა გვესმის სპენსერისაგან მის წიგნში „განვითარება პოლიტიკურთა წყობილებათა,“ რა არის საჭირო.

„უბრალო ჯგუფად ყოფნა ცალკე პირთა არა ნიშნავს საზოგადოების შერდგენას. საზოგადოება შესგება მხოლოდ მაშინ, როდესაც გარდა ამისა, რომ ცალკე პირნი ხედებიან ერთმანეთს, ამასთანავე შეარდგენენ კოოპერაციასაც. ერთმანეთში, მინამ ყველა ცალკე პირნი რომელიმე ჯგუფისა არ შეაერთებენ თავის ძალას თავისი წადილების შესასრულებლად, მინამდის იმათს ერთად ყოფნას არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. ისინი მხოლოდ მაშინ კავშირდებიან მტკიცეთ ერთმანეთში, ერიდებიან ერთმანეთის დაშორებას, ცდილობენ უფრო დაახლოვებას, როდესაც ჰხედავენ, რომ მათი

მოთხოვნებიანი და საჭიროებიანი შეერთებული ძალით უფრო ადვილად და კარგათ კმაყოფილდებიან, ვიდრემ მაშინ, როდესაც ყველა მათგანი ცალკე ჰმოქმედებს, ცალკე შრომობს.

დღეს ამას დამტკიცება აღარ უნდა, რომ შეერთებული შრომა ერთი ასათ მეტს აკეთებს, ვიდრე მაშინ, რომ ყველას ცალკე ემუშავნა და ყველა თავისთვის ცალკე ყოფილიყო გამდგარი. და რამდენიც უფრო ხანი გადის, იმდენი უფრო მკვიდრდება აზრი და საჭიროება, რომ შრომა უნდა იყვეს შეერთებული, ნაშრომი უნდა ეკუთვნოდეს მშრომელს, თავნი და მოგება უნდა შეარდგენდეს საერთო საკუთრებას. რადენადაც მრავალნი გარემოებანი უჩვენებენ, რომ შეერთება ერებისა საჭიროა კაცობრიობის საბოლოოვლასა და ინტერესებისათვის, საჭიროა მათი უზღუბაების შეთანასწორება, — იმდენად უოველი გზა, ყოველი გარემოება, გონივრება, ლოლიკა, თვით ბუნება კაცისა თუ გარე მოვლინებათა უჩვენებენ კაცს, რომ კაცთა კრების შერმადგენელნი უნდა იყვნენ თანასწორნი, შრომა იყვეს შეერთებული. რა არის კაცის აგებულება, თუ არ ასსოციაცია მისთა შერმადგენელთა ნაწილთა! რა არიან ცალ-ცალკე კაცის აგებულების შერმადგენელნი ნაწილნი, თუ არ იგივე ასსოციაცია, მსახური ერთმანერთისა! უერთმანერთოდ არც ერთი არ ევარგებოდა მით უფრო უნდა გაიღვიძოს და იღვიძებს კიდევ დღეს ეს აზრი, რომ მაშინები აგდებენ ცალკე მშრომელთ საშინელს განსაცდელში. ათასს ცარიელს ხელს არ შეუძლიან გააკეთოს ის, რასაც ერთი ხელი გააკეთებს მაშინით. მაშინების მეფობის დროს, როდესაც ათასი კაცის საქმეს ერთი აკეთებს, ცხადია მრავალი მშრომელი ხალხი უნდა დარჩეს უსაქმოდ. მოგება, რომელსაც იძლევა მაშინა, ესე იგი ის, რაც სხვა ათასს მუშას უნდა რგებოდა, რჩება მაშინის პატრონს. ეს კიდევ არაფერი. მაშინა ათახსირებს და დედამიწასთან ასწორებს თვით იმ ბედნიერს მუშასაც, რომელთაც წილადა

ხდება მაშინაზედ მუშაობა. რაკი მაშინა აკეთებს მრავალი მუშა-ხელის საქმეს, რაკი ამის გამო მრავალი რჩება უსაქმოდ, ულუკმა-პუროდ, მაშინ ყველა მშრომელი იძულებულია წაელალოს მაშინის პატრონს, რომ იშოვონ საქმე. მიდის ასი, ათასი. მაშინის პატრონს უნდა ხუთი, ათი. აქ თვით გარემოება უწყობს მაშინის პატრონს ხელს, რომ ამითი ისარგებლოს და რაც შეიძლება იაფად აიყვანოს მუშა. ის უცხადებს, რომ აიყვანს მას, ვინც ნაკლებს დასჯერდება. რალა თქმა უნდა, გაჭირვებულნი, უკანასკნელს მდგომარეობაში ჩავარდნილნი მუშაკნი სჯერდებიან უკანასკნელს, რომ სიმშლით სული არ ამოხდეთ. აქ გამოდის ამ გვარი გარემოება. მრავალნი რჩებიან უმუშაოდ, მაშასადამე ულუკმა პუროდაც; მცირენიც, თუმცა შოულრბენ საქმეს, მაგრამ ისრე მცირე ფასს იღებენ თავის შრომაში, რომ კუქსაც ვერ იძლობენ ამითი. მართალია, მაშინა აძლიერებს და ჰმატებს საქმის ნაყოფიერებას, მაშასადამე უიაფებს მუშტარს საქონელსა, მაგრამ შედარებით მასთან, რასაც ვნებას აძლევს ხალხის მეტს წილსა, მისი მოგება ვერ გასწევს ამ ზარალის მაგიერობას. ამგვარად მაშინა, რომლისაც ბუნება ისრეთია, რომ შეუმსუბუქოს კაცს შრომა, მოსცეს მეტი სარჩო, გახდეს საერთო ბედნიერების სახსარი,—დღევანდელს წეს-წყობილებაში ხდება სავნებელი, მაზარალბელი, საბოროტო.

ცხადია, ამგვარმა მდგომარეობამ უნდა აზრუნვინოს კაცს, რომ მაშინამ ის არ შესკამოს,—ჩაიგდოს ამან მაშინა ხელში. ეს ხდება შესაძლებელი მხოლოდ შეერთებული შრომის შემწყობით. და როდესაც კაცი მივა იმ შეერთებულს შრომამდის, რომ ყველა თავნი და მოგება მის ხელთ იყვეს, მაშინები თავისის მოწყობილებაებით და სხვა ამგვარები შეარდგენდნენ მათს საერთო საკუთრებას, მაშინ იმ გარემოებას, რომ კაცს მაშინა შეუმსუბუქებს შრომას, მისცემს ადვილათ სარჩოს შეძენის ღონეს,—ამითი კაცობრიობა ჰპოვებს ისრეთს სახსარს, რომელიც მას გაუხსნის ათასის

გზით წარმატების გზას. ჯერ ერთი ესა, შეისვენებს ჯანი და ღონე, ექნება ამის სხეულს ზომიერი და არა მზაგრავე შრომა, ზომიერი შრომა მისცეს ამას სისრულეს, წარმატებას. რაკი შეუმცირებს კაცს შრომას, მაშინ ყველა ადამიანს მიეცემა დრო დაფიქრებისა, ბუნების შესწავლისა, გონების ვარჯიშისა, მეცნიერების კვლევისა, ფილოსოფიის განვითარებისა, საზოგადო წესთა უკეთესათ მოწყობისა, ბუნებასთან დაახლოვებისა, მისთა კანონთა აღმოცენებისა, მისი სამართი ძარღვების ხელში ჰქერისა. კაცს გაეხსნება გზა უფრო ადვილად ბუნების დამორჩილებისა.

ამგვარად, როგორც ესენი, ეგრეთვე სხვა ათასი გარემოებანი ცხადად უჩვენებენ და უწყობენ კაცობრიობას ხელს შრომის შეერთებისა, ასსოციაციების დამყარებისათვის. პირნი შეარდგენენ ჯგუფას, ჯგუფანი საზოგადოებას, საზოგადოებანი ერს, ერნი კაცობრიობას. ყველა გაინაწილებს შრომას, ყველა მიიღებს თავისი შრომის ფასს, გარდა იმისა, რაც ყველამ უნდა გაიღოს საზოგადო საქმეთა წყობილებისა და პატრონობისათვის.

სადამდის ამბობს კაცს ამგვარი შეერთებული შრომა და სადამდის აძლევს ხელს, ამის მრავალს მაგალითს ვხედავთ ევროპაში. უკეთესს მაგალითს გვიჩვენებს წამილისტერია გოდენ ლემერისა ქალაქს გიზმში, სადაც გარდა იმისა, რომ ყველა მუშას ჰქონდა საკუთარი ოთახი ყოველრიგი საქირო მოწყობილებით, ცოლშვილთან ორი და სამი და მეტიც, საზრდო ჰქონდათ საღი, შემრგო და რაოდენიც ან რაც ჰსურდათ, მოვლა და აღზრდა მათთა შვილთა ჰქონდათ საერთო და უმაგალითო ქვეყანაზედ. მთელს ქალაქს რომ მოსდებოდა გადამდები სენი და გაემუსრა, ისრე ჰქონდა მოწყობილი გიგიენურათ და სანიტარულად შენობა და მიდამონი, რომ ეს სენი, ამათ ახლოსაც ვერ გაივლიდა. მუშათა ჰქონდათ საკუთარი სამწიგნობრო, ჩინებულათა და მდიდრულათ მოწყობილი სამკრთხველო; ჰქონდათ საკუთარი თეატრი

სადაც თვით მუშანივე იყვნენ მსახიობნი. ჰქონდათ საკუთარი ქორო მუსიკა. იმ სიწარულემდის მივიდნენ, რომ მუშები კითხულობდნენ ლექციებს და ბევრი მათგანი არ ჩამორჩებოდნენ კარგს პროფესორებს.

თუ რა ძალა აქვს ამგვარს შეერთებულს შრომას, დღეს ამათი რაოდენობით სწონვენ სახელმწიფოთა ძლიერებას. რადენათაც დღევანდელს სახელმწიფოებში გავრცელებულია შეერთებული შრომა, ასსოციაციები, კოოპერაციები ანუ როგორც ამ ბოლოს დროს უწოდეს საფრანგეთში, სინდიკატები, იმდენად ეს სახელმწიფო სდგას მაღლა და მიდის სხვებზედ წინ. დღეს კოოპერაციები, სინდიკატები, ასსოციაციები, ამხანაგობანი, არტელები და სხვა ამგვარები, რომელთაც აქვთ სხვა-და სხვა სახელები სხვა-და-სხვა ადგილებში და შეარდგენენ თითქმის ერთსა და იმავე წყობილებას, — შეერთებულს შრომას, — მოდებულია მთელს ევროპაში. სად გინდა არ გაიდგეს ამათ ფესვი: ქარბნებში, ვაჭრობაში, მრეწველობაში, ზღვაზედ, ხვნა-თესვაში, საქონლის მოშენებაში, რუების გაყვანაში, ქაობების ამოშრობაში და სხვა ამგვარები, რაკი ჰნახეს, რომ ცარაელი ხელოთ და გაცალკევებულნი ვერ გაუძლებდნენ კაპიტალისტებს, ვერ გაუწევდნენ მათ კონკუენციას ევროპის მთავრადანი, რომელნიც არიან ბურჟუაზელი ანუ უკეთა ესთქვათ ინდივიდუალური წეს-წყობის წარმომადგენელი და შვილი, დღეს, იძულებულ არიან, არამც თუ აღარა სდევნონ ესენი, პირიქით შემწეობასაც უწევენ გასავრცელებლათ, რადგან ჰხედამენ ამათში მარტო იმ ძალას კი არა, რომელიც მხოლოდ თავის თავს იცავს, ჰხედამენ სახელმწიფო ძალასაც, ჰხედამენ რომ ამათ ასწიეს სახელმწიფოს ძლიერებას როგორც ეკონომიურათ, ეკრეთვე პოლიტიკურათაც. ამგვარად ეს ამხანაგობანი, მთილამ წამოსული პატარა თოვლის გუნდსავით, რომელიც რამდენიც ქვეით იწევს, იმდენი იზრდება და იერთებს გზათ მოდებულ თოვლსა, — ესენიც თან-და-თან იზრდებიან და იტაცებენ ძალს.

უნებურათ ყველა მათ, ვისაც უნდა თავის დაცვა, გადარჩენა სხვის პირით შთანქმას, პატრონობა დღევანდელი დღისა და მომავლისა. დროშა ამათი „შეერბებული შრომა და მშრომელს თავისი შრომის ფასი“ უქადის ქვეყანას: ვაი იმას, ვინც არ შეეფარება ამ დროშას, ვინც ჩამორჩება იმის გზას. სადაც არ არის ეს, იქ არის მონობა, მტარვალობა. მონათა და მტარვალთა, არა აქვთ კაცურთა კაცთა შორის ადგილი!

აქ კიდევ საჭიროა მოვიყვანო ლისტის სიტყვები: „საეროვნო სული იქ იღვამს ფესვებს, სადაც აქვს ღრმა საძირკველი საერო კეთილ-დღეობას. მხოლოდ იქ იფურჩქნება და იშლება ეროვნება დიდებულად და იძლევა დიდებულს. ნაყოფსა. მხოლოდ საერთო ქონების ინტერესებიდამ შესდგება ზნეობრივი ერთობა, სახალხოსნო ანუ საეროვნო ძალა.“ „ისტორია გვიჩვენებს, —ამბობს ის მეორედგან, —რომ იქ, სადაც ინდივიდუმი ანუ ცალკე პირნი მუდამ ერთმანერთის ბრძოლაში არიან, ერის კეთილდღეობა უკანასკნელს მდგომარეობაში არის, და რავდენიც უფრო ვრცელდება ასსოციაციები, იმდენი უფრო მალლა და სისრულეში მიდის ერთა კეთილდღეობა.“

IV

ჩვენ აქ, როგორც ზემოთაც ითქვა, მოკლეთა და გავრით ვილაპარაკეთ მაზედ, რაც არის უმთავრესად საჭირო დავარდნილთა. ერთათვის, რომ მოჰკიდონ ცხარედ ხელი და შეითვისონ, რათა ამითი შესძლონ მხარ-დამხარ მიყოლა დაწინაურებულთა ერთა და არ გახდნენ მსხვერპლნი თვისი უშვერებისა, დაუფიქრებლობისა, წინ დაუხედავობისა. გადავიდეთ ახლა იმ ძალაზედ, რომელიც უნდა იყვეს ჩარხი, მმართველი, ხელის მძღვანელი, ძალის მომცემი ყველა ხსე-

ნებულთა და მათთა გვართა საქმეთა, აგრეთვე ყველა ერთა-
ყველა საქმეში. გადავიდეთ სწავლა-განათლებასზედ.

თუ სწავლა განათლება თვითონ ერის ხელშია, მეტადრე-
თუ სხვა ერებზედ უკან არის ჩამორჩენილი, უნდა სცდილობ-
დეს ეს ერი მისცეს მოზარდობას სწავლა-განათლება იმგვარი,
რომელიც იყვეს მიმართული ბუნების გამოკვლევასა და მის
დამორჩილებაზედ. უნდა ბუნებითი მეცნიერებანი შეარდგენ-
დნენ უმთავრესს საგანს სწავლისას; უნდა ტექნიკა, მედიცინა
იყოს თითქმის ხაერთო საყოველთაო სასწავლებელი მთელი
ერის მოზარდობისა. სწავლა უნდა იყვეს ისრე დაყენებული,
რომ მოზარდობა არ იჩაგრებოდეს სწავლით, რომელიც, სამ-
წუხნაროდ, თვით უპირველესთა ევროპის სახელმწიფოებში
ისრე ცუდად არის დაყენებული, რომ მოსწავლენი ამ უჯათი
სწავლით იჩაგრებიან გონებითაც და აგებულებითაც. ამგვარს-
ძალადურს სწავლას იქნება დროებით მოჰქონდეს ერთათვის
სარგებლობა დღევანდელს გარემოებაში, მაგრამ საბოლოოდ
ეს არის დამღუპველი კაცობრიობისა. დღევანდელი წესი-
სწავლისა, ე'ე იგი, გაუთავებელი და შეუსვენებელი გონე-
ნების შრომა, ჰლუპავს მოზარდობას, ასნეულებს. ეს, არამც
თუ უშლის მას, რომ მოსწავლემ სასწავლებლის შემდგომ
კიდევ შესძლოს შრომა, რათა შესაფერი ნაყოფი მოუტანოს
მეცნიერებას, ცხოვრებას, საქმეს და ამითი კაცობრიობასაც.
— ცხოვრებაშიაც ვეღარ იტანენ ვერც ჯანით, ვერც გონით
შრომის გავრცელებას. ეს უძლურება გადადის შთამომავლო-
ბაზედაც, რადგან ჯანიანს მშობლებს ეძლევათ ჯანიანი შვი-
ლებიც, უჯანოთა და უძლურთა—უჯანონი და რძლურნი,
რომელიც ჟამთა განმავლობაში იქცევა სამკვიდრო ნიჰად.
სპენსერს ერთს თავისს სტატისტიკურს გამოკვლევაში მოჰ-
ყავს ცნობანი, რომ, რაც ხანი გადის ევროპაში, იმდენი კა-
ცთა სიცოცხლე მოაკლვდება, ხალხი ტანით იგვალება, გონება
უუძლურდება. მაგრამ, უკეთუ თვითონ ერზედ არ არის და-
მოკიდებული თავისი სწავლა-განათლება, უნდა სცდილობდეს

მაშინ არჩიოს იმგვარი სწავლა, რომელიც უხსნის გზას მთავრობაში ადგილების დაკერისას, რომ იქ ჰყავდეს ერს წარმომადგენელი რაც შეიძლებოდა ბლომად და დიდს ადგილას, რათა ამითი დაიცას თავისი ინტერესები, თავისი ეროვნება, არ გახდეს მსხვერპლი ცხოვრებისათვის ბრძოლისა.

მე ვთქვი აჩიოს იმგვარი სწავლა მეთქი. ეს აჩივა იმას არ ნიშნავს, რომ ერმა სხვა რიგი სწავლა გაუშვას ხელიდამ. იმან უთუოდ და უთუოდ უნდა იქონიოს იმგვარი სასწავლებლები, რომელნიც იძლეოდნენ კონტინგენტს იმგვრთა საჭირო პირთა, რომელთაც მთავრობაში ადგილი დაიჭირონ, რადგან თუ ესენი არ ეყოლებიან, სხვა, რაც გინდა საერო საქმე დაიწყონ, ყველას მოეღება ბოლო, თუ სათავეში პატრონი და დამცველი არა გყავს. მაგრამ თუ ერმა ამას არ მიაყოლა სხვა რიგი საერო საჭირო სწავლა, მაშინ ისიც ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას, რადგან ჩისთვის-ღა უნდა ერს დამცველი, თუ კი დასაცველი აღარა ექმნება-რა! ამ გვარი სასწავლებლები, საიდანაც მთავრობის მოხელენი უნდა გამოვიდნენ, შედარებით სხვებთან, ერს არ დასჭირდება ბევრი. სხვა სასწავლებლებმა უნდა აღზარდონ მთელი ერი თავისი ყოველი საჭიროებისათვის, იმგვარი საჭიროებისათვის უფრო, რომელთაც დღევანდელს წესში დიდი ადგილი უჭირავთ, რომ ამ სწავლამ ასწიოს ვაჭრობის, მრეწველობის, მექანობის, მანქანობის მოვლა-მოპოვებას. უნდა ყოველი ღონე იხმაროს, რომ მთელი ერი გაჰხადოს მწიგნობარი, რადგან დღევანდელი ძალა ეკონომიური, პოლიტიკური, საზოგადოებრივი, გონებრივი არის დამყარებული მაზედ, თუ რაოდენათ არის ერში გავრცელებული მწიგნობრობა. მართალია, ჩვენში გაისმა ჩვენთა ესრედ წოდებულთ განათლებულთა პირთაგან თავად-აზნაურთა სასწავლებლის კრებებზედ არაკაცური აზრები წიწრო გამოუშუშავი გონებისა, რომ „სასწავლებლები ბოლადელნიები არ არიან, რომ მუქათათ ისწავლონ ღარიბთა

და დაცემულთაო* *). ამ მხეცურმა აზრმა კიდევ სძლია აზრი, რომელიც თხოულობდა სულ სხვას. მაგრამ, ვაი იმ ერს, რომელიც უჯერებს ამ გვართა მოძღვართა, და რომელიც აღზრდის ამ გვართა წინამძღვართა! თუ ერს უნდა თავისი თავის დაცვა, კაცობრიობაში კაცური ღირსებით დარჩენა და არ უნდა მოეღოს ბოლო, უნდა სწავლა-განათლება საყოველთაო და მუქთი გაჰხადოს. ეს დიდი ხანია შეიგნეს დაწინაურებულთა ერთა, რის გამოც მწიგნობრობა გაჰხადეს საერთო სავალდებულო და მეტი წილი მუქთი. იქამდის სავალდებულო გაჰხადეს, რომ მაგალითათ ნემენცები, — არამც თუ გერმანიაში, თვით რუსეთშიაც გადმოსახლებულნი, — მინამ ბავშვი კატეხიზმოს არ ისწავლის, ზიარებას არ აღირსებენ. ეს გადმოსახლებულთა ნემენცთა რუსეთში რუსის მთავრობას კანონათა-კი დაადებინეს და ამ გვართა ყველა თავისი ზაზარდობისათვის სავალდებულო გაჰხადეს სწავლა, (Прилож. къ прод. 1890 г. Св. Зак. ч. I т. XI уст. иностр. испов. прилож. къ ст. 322, ст. 1—12) და დააწესეს სასჯელი კანონით იმ მშობლებზედ, რომელნიც არ შეასრულებენ ამ მოვალეობას. ერმა უნდა ყოველი შემჭირვანება მიიყენოს, არასფერს ხარჯს არ უნდა მოერიდოს, და მწიგნობრობა-კი უნდა საყოველთაო სავალდებულო მუქთი გაჰხადოს და გაავრცელოს თავის შორის, რადგან, გარდა სხვა რიგი საქიროებისა, დღევანდელს დახარჯულს მანეთს სწავლაზედ, ხვალ მოაქვს მოგება ერთი-ორათ, ერთი-ათათ. გარდა ცოდნისა, რომელსაც მწიგნობრობა სძენს ხალხსა, მწიგნობრობა უხსნის ხალხს გონსა, უჩვენებს და აცნობებს თავისსა და სხვის კაცობრივთა ღირსებათა, თავის ბუნებრივს ძალას და უფლებას, კაცთა შორის კაცურათ თავის დაქერას, მიხვედრას თავისა და სხვის უფლებათა; აცნობებს: სადა

*) თუმცა ეს სასწავლებელი არის აგებული ღარიბთა და დაცემულთა ფულიდგან.

თავლებიან მისი უფლებანი და სად იწყობიან სხვებისა, ან სად იწყობა მისი უფლებანი და სადა თავლებიან სხვებისა, რომლისაც გაგება შეარდგენს უმთავრესს ღირსებას კაცობრიობის გონების გახსნისას, კაცთა შორის ერთობისა, ძმობისა, თანასწორობისა და დამოუკიდებლობის დამყარებას. უმწიგნობრო ერი არის მსხვერპლი და ლუკმა. თავიზედ მწიგნობარი მეზობელი გინდა შორეული ერისა. უმწიგნობრო ერს თუნდა ქვეყნის სარჩო შეძლება ჰქონდეთ დღეს, ხვალ რჩებიან ხელ-ცარიელნი: ამათი მამა-პაპით შეძენილი ქონება, მამული, სარჩო-საცხოვრებელი გადადის მცოდნე მწიგნობარი ერის ხელში, რომლისაც მაგალითებს ვხედავთ ყოველს ნაბიჯზედ. ამასთან სწავლას, მწერლობას, საზოგადოთ მწიგნობრობას ვალად ადევთ აუხსნან ერს ლტოლვილება, გზა დაწინაურებულთა მოაზრეთა განათლებულს ერებში შესახებ მომავალი საზოგადოებრივი და ეკონომიური წყობილებისა. შეცვლა იმ წეს-წყობილებისა, რომელიც დღეს მკვიდრობს კაცობრიობაში, იმ გვარი წესებათ, როგორც ისწავლებიან დაწინაურებულნი მოაზრენი, სასარგებლო ისრე გაძლიერებული ერებისათვის არ არის, როგორც არის საჭირო და სასარგებლო დაცემული ერებისათვის. საყოველთაო შეთანასწორება აძლევს მოგებას ისრე იმათ არა, ვინცა სჩაგრავს, როგორც იმათ, ვინც იჩაგრებიან, რადგან დაჩაგრული ხდება სწორი მჩაგვრელისა, რაც აკლდება მჩაგვრელს, ემატება ჩაგრულს. ამის გამო მწიგნობრობა დავარდნილი ერებისა უნდა ყოველი ღონით სტდილობდეს ამ გზაზედ გაუხსნას ერს გონება, მოამზადოს ცოდნით და გონებით ამ საქმისთვის.

V

დასასრულ წერილისა არ შეიძლება არ ვუჩვენო მკითხველს ერთს დიდად საყურადღებო საქმეზედ იმ ერთა შესახებ, რომელნიც იძულებულ არიან მიიღონ მაგალითები და

სწავლა-განათლება დაწინაურებულთა ერთაგან. მე ერთს ჩემს წერილში, სათაურით „ჩვენი სალტოლგელო“, რომელიც იყო 1872 წ. „მნათობში“ დაბეჭდილი, ვრცლად ვილაპარაკე ამ საგანზედ. აქ ვიტყვი მოკლედ.

როდესაც კაცი დააკვირდება, დაინახავს, რომ დაწინაურებულთა ერთა შორის, იმ დიდს ღირსებასთან, რომლებითაც, მაგალითად, მეცნიერებით, ტექნიკით, ხელოვნებით, აზროვნებით სწევენ კაცობრიობას წინ, აქვთ იმდენი ნაკლი, რომ ბევრს დავარდნილს ხალხს არც-კი გაუგონია. და თუ დავარდნილს ხალხს არა ჰყავს კარგათ აზრ-გამოჩვეული ხელის-მძღვანელები, სამწუხაროთ, პირველად იმ ნაკლს ითვისებენ დაწინაურებულთა ერთაგან. აიღეთ თუნდა მაგალითად ქალთა მოღებები, კორსეტები, კლუბები და კლუბებში ცხოვრება, ბალები მრავლად შეყრილთა ხალხთა შეიწროებული ტანთ-საცმელით დახშულს უჭაერო სახლებში, უკანასკნელს მოქანცვამდის უაზროთ ტლიკინი და აღვლვება დამა-კავალერთა ერთმანერთზედ გლასუნით. აიღეთ თუნდა მეტი მოთხოვნილება, სურვილი მდიდრული ცხოვრებისა, ვიდრემ შესრულება შეიძლება. მართალია, არიან ეკონომისტნი, როგორც მაგ. ლასალი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ მეტი მოთხოვნილება უძღვის წინ პროგრესსაო, მაგრამ ცხადია ამას ამბობენ ზომიერს და არა მდიდრაჯულს მოთხოვნილებაზედ, და რომ კარგად ჩააკვირდეს კაცი საქმეს, ჰნახავს, რომ ამ გადაჭარბებულს, მდიდრაჯულს ცხოვრებას მოაქვს მრავალი უბედურება ევროპაში. რაკი ხალხი დადგა ამ გზაზედ თავისი გაზვიადებული სურვილისა და მოთხოვნილების შესასრულებლათ, ის არ მოერიდა არაფერს. ამან, მართალია ზოგში ისიც დაჰბადა, რომ ხალხმა თავისი მეტი მოთხოვნილების შესასრულებლათ უმატა მხნეობას, მეცადინეობას, მაგრამ ზომას გადასულმა მოთხოვნილების შესრულებამ დაჰბადა ისიც, რომ კაცმა უწყო თავის თავს, თავის ხორცს ვაჭრობა, ამ გვარს ვაჭრობას სუბუქათ ყუ-

რება. ერთი უმთავრესთ მიზეზთაგანი იმ სამარცხვინო მდგომარეობისა, რომელსაც გვიჩვენებენ სტატისტიკური ციფრანი, რომ ღღეს 360000 როსკიბი საქვეყნო დედაკაცია ლონდონში, რომელიც სრულიადაც არ ითვლება სხვა ქალაქებზედ გარყვნილათ, არის ეს მეტი ზომის გადასული მოთხოვნილება მდიდრაჯულის ცხოვრებისა. რა მოსდევს ამ გვარს ცხოვრებას?—სიჭილისი, სხვა ვენერიული ავთამყოფობანი. ვისაც წაუკითხავს თვით უბრალო მედიცინური გამოკვლევანი, იცის რაც მოსდევს შთამომავლობისათვის ამ გვარს სენის მოდებას და გავრცელებას ხალხში, შთამომავალში. ბალხი, შთამომავალი ხდება სნეული, უძლური, მქლექი, ბრმა, სურავანდიანი და სხვა ათას სენ მოდებულთ. ეს სენი უქადის ევროპას დიდათ სამწუხარო საბოლოოვოს. ეს ერთი მხარე, რომელიც მოსდევს ამ გვარს გზაზედ დადგომას. არის მეორე მხარე უარესად კიდევ დამღუბველი შთამომავლობისა. საროსკიპონი ევროპისა ივსებიან საუკეთესო სალთა და მშვენიერთა ქალთაგან. ესენი, ჯერ ერთი ისა, რომ თუნდა კიდევ იძლეოდნენ შთამომავლობას, მოიცემიან სნეულს შთამომავლობას, რადგან საროსკიპოში სენს არ ასცდებიან, მაგრამ, აქ შესული ქალი თვით გარემოების გამო უნდა დარჩეს უშვილოთ. რა ხდება იმ ხალხში, სადაც საუკეთესო აგებულებისა და ჯანის ქალნი ეგებიან ესრედ უძეოდ? ის, რომ შვილოსნობს მარტო უარესობა, რის გამოც უკეთესთაგან აღარ მოდის შთამომავალი, მრავლდება უარესობა. წარმოიდგინეთ ჯერ ლონდონისა 360000 როსკიბი, მოგლევთ ილი ოჯახს, შვილოსნობას: ეს ამოდენა ქალთა მშვენება უნდა გამოაკლდეს თავისთა მსგავსთა მოშენებას თავის ერში. ეს ცხადია, რაც ხანი გავა, იმდენი უფრო იკლებს ამ გვარს ხალხში ჯანიანი და მშვენების ხალხი. და სხვა ამ გვარები.

ამგვარივე უბედურება მოსდევს იქ, ევროპაში შკოლისა და სწავლის რუჟინას, რომელიც დამყარებულია იქა და ისრე სამწუხაროდ მოქმედობს მოზარდობაზედ. დახშული სახლები,

დახშული ჰაერი, ნორჩი ბავშვი ამ ჰაერში, დღე და ღამე
შეუსვენრათ თავიაკრული წიგნებში, ციფრებში, უცნობს და
უსაგნო ზეპირობაში, როგორც ითქვა ზემოთ, პატარაობითვე
უძღურდება, სწეულდება შკოლის სკამებზედვე და ცხოვრე-
ბაში ხდება გამოუდევარი შთამომავლობისა მომწყვლელი.
და-სხვა-და-სხვა-და-სხვა.

აქ, ამ გადმოღებასა და ბაძვაში დაწინაურებულთა
ხალხთა ცხოვრებისა ჰმართებთ სიფრთხილე დაცემულთა
ერთა, და ვალათ ადევთ მათთა დაწინაურებულთა პირთა
დიდის სიფრთხილით წინ წაძლოლა ერისა ამ საქმეში.



ანტონის შენიშვნა.

ეს წერილი იყო დამზადებული დასაბეჭდათ სამოცდაათს წლებში. მაგრამ ქართველმა რედაქციებმა, როგორც მეტი წილი ჩემი ნაწერებისა, არა ჰპოვეს ღირსად დაბეჭდვისა. დაბეჭვდა ელირსა „ივერიის“ ფურ-ცლებზედ მხოლოთ 1895 წ., როდესაც ამ გაზეთის თანა-მერედაქტორედ იყო მიწვეული დავით მიქელაძე.

დაწერისა და დაბეჭდვის შუა ხანებში ამ ნაწერს აზრის დასასაბუთებელი ბევრი რამ წარმოიტქვა მწერლობასა და მეცნიერებაში. ამ ნაწერებით ვისარგებლე და შევავეს ეს წერილი, აზრისა ყოვლად შეუცვლელად.

ავტორი.

გამომცემლის ცნობა.

პატივცემულის ანტონ ფურცელაძის შენიშვნა მართალი გახლასთ. ჩვენდა სამწუხაროდ, ქართულს მწერლობაში, ბევრს ნაწერს რგებია წილად ისეთი ხვედრი, რასაც ბ. ან. ფურცელაძე ამბობს თავის ერთის წერილის შესახებ, რომელიც ეხლა ცალკე გამოვეცით წიგნად. ქართულს მწერლობაში თითქმის 1870 წლიდამ შემოვიდა რაღაც ჯადო-ქრული წუნია პატარძლობა, რომელსაც 1880 წლისთვის წუნიაობას გარუშე სამწერლო მოწება, ანუ ბატონობაც მოჰყვა ვიტყვი, რომ ქართულ მწერლობაში; ქართველ ქურუმ მთავართაგან მარტოდ ანტონ ფურცელაძის ეს ერთი ნაწერი კი არ გამოვიდა, არამედ მთლად მთელი მისი მწერლობაც კი. ზოგიერთი სკოლის მასწავლებელნი, საჯაროდ გამო-

ბდენ თავის მოწაფეების წინაშე მთლად ამის მწერლობას. ასეთ წუნიაობის დეენის მნახველი ვარ მე, როგორც გამომცემელი მისის ნაწერების და მომსწრე ყოველივე ამისი ჩვენს რედაქციებში.

1880 წლიდამ, ქართული მწერლობა და რედაქციები ისეთის ცხოვლებით გაიესო, ისეთის ჩათუქესანის ტუსლანგებით, რომელთაც არც სამწერლო ცოდნა ჰქონდათ, არც მამულისა და ერის სიყვარული, არც მორიდება და იგინძ როგორც მწერლობის პატრონები და როგორც ყარამან ყათარან ბაში ბუზუკები ჰგმობდენ და უარს ჰყოფდენ არამც თუ მარტოდ ასეთ ნაწერებს, არამედ თვით ბევრს გამოჴინილთ უცხოეთის მწერლებთა სამეცნიერო შრომასაც. ვიტყვი, რომ აღრე ქართულ მწერლობას მონური ხასიათი. ჰქონდა, ვინც ვისი მეგობარი იყო, ვინც ვის მოსწონდა, აბა ბურთი და მოედანიც მისი გახლდათ მწერლობის ასპარეზედ და მისი ნაწერებიც იბეჭდებოდა. თვით ბ. ანტონ ფურცელაძეც უნდა დამეთანხმოს, რომ მისი მარტოდ ეს ერთი წერილი კი არ გდებულა დაუბეჭდავი და უყურადღებოთ დატოვებული, არამედ ასევე მოექცნენ ბევრს მის სხვა ნაწერებს და თვით XVII საუკ. გამოკვლევას „ბრძოლას საქართველოს მოსპობაზედ“.

ეს გამოკვლევა უყურადღებოთ იყო დატოვებული იმ დროს, როცა უგვან ქართული დღიური გაზეთებიც კი უნიკორამა-კომედიებით იესებოდა და იბეჭდებოდა. იქნება ანტონ ფურცელაძეს ესენი აღარ ახსოვს,— შეიძლება, ვინ იცის, მაგრამ ჩვენ კი არ დავივიწყებთ და ვიტყვი, რომ მარტოდ „ბრძოლა საქართველოს მოსპობის“ დაბეჭდვის და დაწუნების საქმე სწორედ სამასხარო კომედიას წარმოადგენს. ასევე მოექცნენ „ავაზაკებს“ მოთხ. „ვაი მართალი“ „დიდ მოურავს“, „ბანკებს“, „ბაგრატიონთ დიდებას“ და სხვათაც მრავალთა, აქ ყველას ვერ მოვსთვლით. ოდესმე ყველა ამავებს სხვაგან დაიბეჭდავთ, რადგანაც დაწერილი გვაქვს და უეჭველია მით აწინდელი მკითხველნიც გაჰკვირდებიან. ასე გახლდათ საქმე

მაშინდელს ტირანების და ბაში ბუზუყების; ღლესაც არიან კიდეც, მაგრამ იგინი აქეთ იქით გადიქუხნენ. მათ თავიანთი ძალა აღარ შესწევს, ზოგი მიიმუნურად კიდეც სწერს, ზოგი ფოკუსნიკობს ცხოვრების ასპარეზედ. შერჩათ მხოლოდ ის, რომ მათ ერთ დროს იფარფარეს ქართულ მწერლობაში და ჟურნალ გაზეთები ავსეს თავიანთის ნაჯღაბნებით. მოქალაქურმა აღორძინებამ მათი ძალა დაამხო და ის რაც მათგან ადრე იგმობოდა, ღლეს იგი პატივისცემით იბეჭდება და ვრცელდება ხალხში. აი ნახეთ ახალი წიგნიც, წაიკითხეთ და სთქვით, რომ თუ ასეთ ნაწერებს არ ბეჭდავდნენ, მაშ სხვა რაღა ეშმაკები უნდა ებეჭდათ. ქეშმაჩიტად, რომ ადრინდელ ქართულ რედაქტორებს და ბევრს მათ თანამშრომლებს მეტად დიდი ცოდვები ახვევიათ გარს. იგინი ქართველ ახალგაზღობაში არამც თუ მწერლობას ავრცელებდნენ, არამედ ამზობდნენ და მით ბევრს ნიჭიერს, საიმედო პირებსაც უსპობდნენ ხალისს წერისა.

როგორც ბრძანებს ბ. ანტონ ფურცელაძე, ერთად ერთი სამაგალითო დარბაისელი და დიდი მამულის შვილობით და მწერლობის სიყვარულით, ქართული მწერლობის ასპარეზედ მხოლოდ ბ. დავით მიქელაძე გამოჩნდა, რომელმაც ძველს მონურს გზა აუქცია და მის რედაქტორობის დროს წერას შეეჩვივნენ მრავალნი და მათ შორის: ევლოშვილი, იაკ. ცინცაძე, მუშებთაგან ნინოშინდელი, ყ. ახალგორელი (მუშა) ხელოსნები და მუშები მრავლად და ასევე განათლებულთ ყმაწვილ კაცთაც მისცა საფუძველი და ხალისი მწერლობისა, რასაც უეჭველად ასაბუთებს თვით ბ. ანტონ ფურცელაძის ცნობაც, რომ 1995 წ. „ივერია“-ში დავით მიქელაძის საშუალებით მარტოდ ეს წიგნი კი არ დაიბეჭდა, არამედ მრავალი სხვა ამის წერილებიც, რომელთაც ყველას ცალკალკე გამოვსცემთ.

გამორცემელი.



33

03 981

იბეჭდება და მალე გამოვა

ანტონ ფურცელაძის

ნაწერების შემდეგი წიგნები:

ჩვენი ქუთის ძალა.

ჩვენი სალტოლველო.

მახვილი თუ ინდუსტრია.

დაბალ ღაღოს წერილები.

ზ. კიკინაძე.

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი № 32.
